

DEMOKRÁCIA

ÍRTA

ERDEI FERENC * FISCHER ENDRE
HORVÁTH BARNA * JÁNOSI JÓZSEF S. J.
MEZEY ISTVÁN * MOÓR GYULA
ORTUTAY GYULA * PAMLÉNYI ERVIN
RÁKOSI MÁTYÁS * SZAKASITS ÁRPÁD
TELEKI GÉZA GRÓF * TILDY ZOLTÁN
VERES PÉTER

*A PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM
BŐLCÉSÉSZETTUDOMÁNYI KARÁNAK KIADÁSA*

E G Y E T E M I N Y O M D A , B U D A P E S T

ELŐSZÓ

„Demokrácia”: a katasztrófa után a magyar társadalom sorskérdése mindaz, ami e szóban foglaltatik.

E kötet fejezetei sokszorosan, változatosan idézik fel elének a demokrácia fogalmában rejlő nagy problémákat. A múltból, a jelenből, az elméletből és a gyakorlatból egyaránt keresik a tanulságokat jobb jövőnk építómunkájához.

A hazánk sorsát intéző nagy politikai pártok a közelmúltban következetesen kiemelték a magyar értelmiségi rétegek őszinte együttműködésének szükségét az építómunkában. Épp sorsának erkölcsi-anyagi mélypontján szinte váratlanul érte magasabb képzettségű osztályainkat ez a megértő közeledés, a felhívás az együttműködésre.

Így keletkezett bennünk a gondolat, hogy felajánljuk Karunknak tudományos üzemét a demokrácia nagy kérdéseinek megvitatására. Felkértük politikai pártjaink vezetőit, ismertessék felfogásukat nálunk, a tárgyilagos tudományosság e semleges területén. Az államférfiak kiváló sora jelent meg nálunk, az eleven szó és a személyes hatás tette emlékezetessé mondanivalójukat.

Együttal kiváló tudós szakembereket is megkértünk a kérdésnek változatos megvilágítására. Ifjabb tudós szakembereket is, hogy az új nemzedék szakavatott véleményét is meghallgathassuk. Karunk professzor tagjai egyelőre nem szerepeltek az előadások sorozatában, amely amúgy is mélyen a nyárba nyúlt bele (1945 június 26-július 6.).

Az előadásokat elsősorban egyetemi ifjúságunknak szántuk, szívesen látva minden más érdeklődőt is. A minden várakozást felülmúló érdeklődés vetette fel azt a gondolatot, hogy az előadásokat egy külön kötetbe foglalva, a széles olvasóközönség számára is közzétegyük.

E kötet tehát nem rendszeres feldolgozása a demokrácia fogalmkörének, hanem csak több oldalról, — szempontból való átvilágítása. A mai napok szülötte e kötet, e napok érdeklődésére válaszolgat, — s történelmi dokumentuma is lesz a mi mai napjainknak.

Ez alkalommal is köszönetet mondunk az előadóknak, köszönjük, hogy legjavát adták államférfíui készségüknek és tudós szakmukájuknak s ezzel megmutatták megbecsülésüket a tudomány, az ifjúság és Karunk iránt.

A kötet várható jövedelmét diákjóléti célokra fordítjuk.

Budapest, 1945 július 31.

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR.

TARTALOMJEGYZÉK

	Lap
Előszó.....	3
<i>Erdei Ferenc</i> : Népi demokrácia	7
<i>Fischer Endre</i> : Ókori demokrácia	13
<i>Horváth Barna</i> : Demokrácia és jog	43
<i>Jánosi József S. J.</i> : A demokrácia etikai feltételei	68
<i>Mezey István</i> : Szovjet-Oroszország magánjogi rendszere	81
<i>Moór Gyula</i> : A demokrácia örvényei	96
<i>Ortutay Gyula</i> : Új magyar köznevelés	110
<i>Pamlényi Ervin</i> : A magyar történet progresszív korszakai	139
<i>Rákosi Mátyás</i> : A magyar demokrácia kérdései	147
<i>Szagosits Árpád</i> : A demokráciáról és szocializmusról	166
<i>Teleki Géza gróf</i> : A kultúra fejlődése és a demokrácia	179
<i>Tildy Zoltán</i> : Parasztság, munkásság és értelmiség egysége a magyar demokráciában	187
<i>Veres Péter</i> : Parasztság és demokrácia	196

NÉPI DEMOKRÁCIA

Erdei Ferenc.

Mai politikai jelszavaink: „szabadság”, „önkormányzat”, „demokratikus átalakulás” nem ellenkeznek a francia forradalom korának politikai jelszavaival a „szabadság — egyenlőség — testvériség” hármas követelményével, sőt arra határozottan ráhangzanak. Mégis már a fogalmazás és a jelszavak hangzása is határozottan és lényegesen eltér egymástól. Egyformán demokráciáról, a nép felszabadulásáról van szó mind a két kor jelszavaiban, azonban határozott a különbsége a két demokráciának. Még nagyobbnak tűnik a különbség, ha mai demokráciánkat nem a francia forradalom korának forradalmi demokráciájával, hanem a XIX. század második felének liberális demokráciájával hasonlítjuk össze. Mostani demokráciánknak különleges jellegét, sajátos ízét és színét úgy fejezzük ki, hogy népi demokrácia. Ennek a népi demokráciának az értelmét, lényegét és előző korok demokráciájától való különbségét szeretném megvilágítani.

A demokrácia visszatérő politikai törekvése és társadalmi rendszere az európai történelemnek. Egészen általános szemlélettel közös történelmi sorozatba illeszkedik az ókor demokráciája, a középkori városok demokratikus polgári közössége és a kapitalizmus korának polgári liberális demokráciája, valamint korunk népi demokráciája. Ezek az egymásra következő társadalmi rendszerek közősek abban, ami a demokráciának általános elvont értelme. Ezt

a közös lényeket határozottan meg lehet fogalmazni. Negatív: a nép, a társadalom fölött ne uralkodjék semmiféle önkény, akár egyetlen diktátor, akár egy megszervezett vékony uralkodó réteg. Pozitív: a nép maga kormányozza magát, kinyilvánítsa akaratát és saját szerveivel hajtsa végre.

Mégis a demokráciának e történelmi sorozatában nem azonos társadalmi rendszerről van szó. A demokrácia nem azonos sablon, amely újra, meg újra, az egymásra következő történelmi helyzetekben megvalósul. Nem kész formula, kész rendszer, ami örökérvényű szabályokba lenne ontható s ezt az egymásra következő korok egyszerűen átvennék. Ezért a demokratikus társadalmi és politikai rendszernek még oly kimagasló kodifikációja is, mint pl. az amerikai alkotmány, nem örökérvényű szent könyv, hanem egy kor demokráciájának jellegzetes és érett kifejezője.

A demokrácia általános és elvontan szemlélt lényegbeli vonásai mellett egészen más valami az ókori demokrácia, mint a középkori városok önkormányzata, vagy a kap talizmus korának polgári liberális demokráciája, vagy korunk népi demokráciája. Mindegyik egy-egy történelmi korszak adott viszonyainak és fejlődési állapotának kifejezése, mindegyik jellegzetesen más-más megvalósulása a demokráciának. Hasonló politikai módszer, amely különböző körülmények között lényegében más-más formát ölt és más-más társadalmi folyamatokat, törekvéseket fejez ki.

Mai népi demokráciánk csak ezzel a határozott történeti szemlélettel és világos különbségtétellel érthető meg. Hatalmas tévedéseknek tenné ki magát az, aki napjaink népi demokráciájában a klasszikus szabályokban kifejezhető polgári demokrácia értelmét és formáit keresné. A mi nemzedékünk pedig még elég közlelről ismeri a liberális polgári demokrácia szabályait és légkörét, érthető tehát, ha sokan annak a megvalósulását és érvényesülését akarják, illetve erőltetik mai viszonyaink között. Ez a nyilvánvalóan anakronisztikus szemlélet érthetően állandó meglepetéseknek teszi ki magát, hiszen egy megelőző kornak a demokratikus elképzeléseit akarja a mai lényegesen megváltozott helyzetben is erőltetni. Ez pedig nyilvánvalóan

nem vezetne másra, mint a demokráciánk lényegének az elsikkasztására és alapvető értelmének feladására.

Könnyen el lehet képzelni, mit jelentene adott körülményeink között a polgári liberális demokrácia szabályainak a pontos és következetes érvényesítése.

Ha úgy értelmeznénk az erők szabad érvényesülését, minden kötöttség eltörlését, amint azt a francia forradalom kora vagy a liberális polgári korszak értelmezte, akkor igen különös következményei állnának elő. A szabad gazdálkodás mind a tőke, mind a vállalkozás számára, azok kötetlen önkénye szerint, nyilvánvalóan közeli veszélyét eredményezné a nép felszabadulásának és gazdasági megerősödésének. Nyilván a földreformot is igen hamar veszélybe hozná ilyenfajta politika. Ha a szervezkedési, szólás- és sajtószabadságot olyan szélesen és korlátlanul értelmeznénk, mint azt száz évvel ezelőtt tették, akkor lehetőséget adnánk a nép ellenségei számára is, ami a demokrácia igen közeli felborulását eredményezné. Ha formailag és dogmatikusan vett egyenlő feltételeket biztosítanánk a társadalom minden rétege számára, tehát parasztoknak, munkásoknak éppen annyi szabadságot biztosítanánk szervezkedésre, érvényesülésre, mint a volt uralkodó rétegeknek, akkor eleve meggyengítenénk és alárendeltté tennénk a népnek a politikai erejét, mert a volt uralkodó rétegeknek még mindig maradt annyi vagyoni, pozícióbeli előnye, ami aránytalanná tenné a demokratikus küzdelmet a két fél között. Ugyanilyen következmények származnának abból is, ha az általános emberiség követelményeit, a személyes szabadságot, a szerzett jogoknak és a tulajdonnak azt a teljes érinthetetlenségét és sérthetetlenségét erőltetnénk, ami a liberális kornak klasszikus szabályaiba van lefektetve. Ez nem jelentene mást, minthogy lehetlenné tenné a társadalom gyökeres átalakítását és a régi rendszerben kifejlődött hatalmi viszonyok komoly felszámolását.

Mindez nyilván képtelen kívánság lenne korunk viszonyai között és nem eredményezne mást, mint a demokráciának, a nép ügyének közeli és teljes elbukását. Ami lényege a demokráciának és aminek korunk viszonyai kö-

zött is meg kell valósulni, azt ilyen módszerekkel, egy megelőző kor módszereivel, elérni nem lehet.

Mi tehát sajátlagosan a mi népi demokráciánk? A nép felszabadulásának a politikai módszere és pedig nem arany szabály okkal körülírt nyugvó rend, hanem felszabadulási folyamat. Lényege ugyanaz, ami minden más kor demokráciájának, a nép szabadsága, helyesebben felszabadulása minden idegen akarat önkénye és kötöttsége alól. Közelebbi értelme és konkrét jellemvonásai azonban nem a demokrácia korábbi történeti formáiból érthetők meg, hanem az adott történeti helyzetben és abban a törekvésben világosodnak meg, hogy a népnek, a parasztságnak és a munkásságnak végérvényesen fel kell szabadulni. Csak így érthető meg minden, amit ma csinálunk. Most ennek a népi demokráciának a magyar társadalom nagyon jellegzetes színhelye, mert a magyar nép, a parasztság és munkásság különlegesen alá volt rendelve egy feudális-fasiszta uralomnak.

A magyar társadalomban olyan politikai rendszer volt szinte megkövülten kifejlődve, amely az államvezetés mindenféle eszközével és módszerével maga alá tudta rendelni a népet és meg tudta bénítani a parasztságnak és a munkásságnak minden felszabadulási törekvését. Napjaink gyökeres és mélyreható átalakulásának az tehát az értelme, hogy ezt az uralmat minden ízében fel kell számolni és minden maradványát el kell takarítani. Tehát földreformot kellett csinálni, a háborús és népellenes bűnösöket felelősségre kell vonni, igazolást kell végrehajtani, hogy annak a rendszernek a képviselőit ki lehessen kapcsolni a vezetésből és mindezekon túlmenően állandó és éber készenlétben kell lenni, hogy a régi uralom minden visszaterési kísérletét megghiúsítsuk.

Helyzetünkben tehát nem lehet általános egyenlő feltételeket biztosítani, mert világosan és félreérthetetlenül fiárci helyzetben élünk. Világosan áll a frontállás, egyik oldalon a nép, parasztok és munkások és a velük tartó értelmiség, míg a másik oldalon áll az ellenség, a nép fölötti uralom képviselői, akik ellen harcolni kell.

Meg kell tehát teremteni az elnyomás alól felszabadított-népnek a hatalmi szervezetét, hogy megtarthassa és / realizálhassa a megnyílt szabadságot. Ebből következik, ' hogy ki kell építeni a demokratikus pártokat, a nép párt-/ jait, hogy szervezett politikai erővel védhesse magát mind a parasztság, mind a munkásság. Ilyen értelme van a szak-, szervezeti szervezkedésnek is, amely külön gazdasági ve-, delemre és támadásra szükséges szervezet. Ilyen értelem- / ben van létjogosultsága és szükséglete a szövetkezeteknek s is, amelyek egyformán gazdasági és politikai eszközök a j nép kezében. Erre való szervezet a nemzeti bizottság is, I valamint az üzemi bizottságok, mint a demokratikus har-/ cok legjellegzetesebb szervezetei. Ezek mind harci szerve- / zetek és arra valók, hogy a nép pozíciókat szerezzen, azokba; beépítse magát és a maga embereit állítsa a vezető he- / lyekre.

Ez a harci állapot a jellemzője napjaink népi demokráciájának, tehát ez a demokrácia jellegzetesen harcok demokrácia. Különös és nyugtalanító mindez, ha azzal a szemlélettel nézzük, amely az előző korszaknak megállapodott demokratikus rendjéhez volt szokva. Küzdelmes és gomolygó állapot a miénk, amely néhol anarchikusnak is tűnik, de hiszen a harc és az átalakulás a lényege a mi demokráciánknak. Az is velejár ezzel a politikai módszerrel, hogy a harc közben nemcsak az ember személyes jogai, szerzett jogai és tulajdona szenvednek elég sűrűn sérelmet, hanem maga a jog, a törvények is. Ez kikerülhetetlen velejárója a mi demokráciánknak és ez mélyen lényegéből következik. Nem mai szabályok határozzák meg értelmét, hanem az a törekvés, hogy a nép felszabadulási harca sikeresen és eredményesen haladjon előre. Éppen ezért minden lépésnek, eljárásnak, reformnak nem az szabja meg az értelmét, hogy mennyire felel meg korábbi korszakok leszűrt demokratikus szabályainak, hanem az, hogy mennyiben szolgálja korunk alapvető politikai törekvését, a nép felszabadulását.

Természetesen ez az állapot csak egyik szakasza a demokratikus átalakulásnak és ezt egy következő fokon bizonyos konszolidáció fogja követni, a népi demokráciá-

nak valamilyen rendezettebb és jogilag is szilárdabb kiépülése. Ez nem fog mást jelenteni, mint a népuralom szilárd megvalósítását, kiépítését és megszervezését. Mindez azonban csak akkor lehetséges, ha a nép felszabadulása megtörtént és nem az ellenséggel való harc a főfeladat, hanem a felszabadulás eredményeinek a biztosítása.

Addig küzdelmes, harcok demokrácia ez, amely sok mindent megsért, olyat, amit előző korok demokráciái tiszteltek és védtek.

Ha külső jegyekben nagy is a különbség a mi harci állapotban lévő népi demokráciánk és a polgári liberális demokrácia között, lényege éppen úgy a demokráciáé, sőt még tisztábban, világosabban és következetesebben a népuralom érvényesítése, mint amazé.

ÓKORI DEMOKRÁCIA

Fischer Endre.

Korunk szellemi jelenségeinek tipikus tünetei közé tartozik a történetnek, tehát az elmúlt jelennek és a jelennek, tehát a leendő történetnek sűrű találkozása. Ezek a találkozások, ha a történetírásra gyakorolt hatásukat tekintjük, többször voltak a történetírás kárára, mint hasznára a jelenkor politikájának. Ennek oka abban keresendő, hogy a kutatás fáklyája, valahányszor a jelenkor szempontjait kereste a múltban, több füsttel takarta el a múlt igaz szemléletét, mint amennyi fényt árasztott a jövő szakadéka felé botladozó emberiség útja elé. A múlt történéseinek tudománya, a történettudomány csak úgy válhatik a jelenkor történéseit vizsgáló tudománynak, a politikának igazi propedeutikájává, valódi *magistra vitae*-vé, ha a történetkutató szemléletében nem szakadnak át a múlt és jelen gátjai, azaz, ha nem is tud téliesen elszakadni a jelentől, melyben él, nem igyekszik saját korának nézőpontjait, melyeket egy hosszú történeti fejlődés tapasztalatai finomítottak, egy régebbi kor kevésbé haladott eszmevilágának rekonstrukciójában érvényesíteni. A politikus előtt viszont, akinek számára az emberiség elmúlt élete, a benne található analógiákban gazdag fejlődés-*anvaggal* igazi világitó fáklya lehet, ha tevékenységét a tudomány vagy a művészet tökéletességéig óhajtja fejleszteni, éppen ellenkezőleg, nem lehet gát jelen és múlt folyamatai között. Állandóan éretnie kell, hogy a jelen minden folyamata egy hosszú fejlődés látszólag utolsó etapja,

melynek eredete távol, elmúlt idők kódében csörgedez, folytatása pedig a jövő bizonytalan méhében vár születésre akkor, amikor a jelen már régen történetté avult. Csakis akkor, ha ebben a szimultánitásban látjuk egymás-melleit a múlt és jelen fejlődését, válik a történet a politika tudományának igazi propedeutikájává, bevezető tudományává.

*

A demokrácia görög szó (magyarban népuralommal fordítható) és már önmagában is jelzi, hogy az ókorban élő görög nép politikai génuszának teremtménye. A történet csodái közé számítható méltán, hogy a görögség, ez a nemcsak számra, hanem az általa lakott terület nagyságát tekintve is kicsiny nép, mely a maga kis államaiban, *polis*-saiban élte sajátos életét és még virágzásának korszakában sem érte el az egy államban való egyesülés fejlődési fokát, nemcsak kultúrájával tekinthető a mai európai műveltség első nagy építőmesterének, hanem, ami még feltűnőbb, a politika tudományának, az államépítés művészetének is megalapítójává s egyben első — máig is megcsodált — mesterévé emelkedett. Megalapítói és művészei voltak az ókor görögjei a politikának, aminthogy ez a szó *politika* is az ő nyelvük szülötte és az az értelem, amelyet ők kölcsönöztek e szónak, a kultúra mai fokán sem változott. A politika az ő értelmezésükben — a zsarnoki államvezetéssel szemben — az államügyek olyan intézését jelentette, melyben a polgárok összesége vesz részt.¹ És talán éppen itt közeledhetünk legsikeresebben annak a rejtélynek a megfejtéséhez, amelyet egyes modern francia történettudósok le „miracle grec”-nek, görög csodának szoktak nevezni,² kutatva azt, hogyan vált lehetségessé, hogy ez a parányi nép olyan előkelő szerepet vívott ki magának az európai kultúra megteremtésében. Már a görögök felismerték, hogy az állam lelke az alkotmány.³ Az az alkotmány, amely valamennyi polgárának egyenlő szabadságot ad a haza ügyeinek intézésében, amely számíthat mindenki erő kifejtésére a közös célok érdekében — a nagyátevője a görögségnek s azon belül annak a város-

nak, amely a legnagyobb részt vállalta a hellén kultúra építésének terhében és tisztében. Az athéniak népe volt a görög műveltség nagy építőmestere, az alkotmány pedig, melyben kifejezésre jutott az athéni nép lelke, a *demokrácia* a megfejtője a csodának, melyhez hasonlót hiába keresnénk az emberiség emlékezetében, a történelemben.

Az athéni állam és alkotmány történetének első századai, melyek a királyok mítoszokba vesző emlékét őrzik, valószínűleg a törzsi életforma kizárólagosságában folytak le. Abból a kevés adatból, mely a történeti kritika szűrőjén keresztüljutva a hitelesség igényére számot tarthat, olyan korszak elevenedik meg előttünk, melyben a patriarkális királyság szétfoszló hatalma helyében az arisztokrácia, tehát a törzsek vezető családainak oligarchikus uralma éli fénykorát. A földközöség állapota, mely a pásztorkodás gazdasági fokával esik egybe, a földművelés feltűnésével lehanyaglóban van s helyet ad a magántulajdon korának, mely az ősi törzsi fejlődés utolsó, az állammá szerveződő társadalmi alakulás első állomása.

Attika földrajzilag változatos vidéke, melyet különböző ethnikumú lakosság népesített be, a Theseusnak tulajdonított, a valóságban azonban már a történeti időkben létrejött synoikismos után, mely Athénnek, a polisnak fejlődését indította el, olyan irányt szabott az athéni történetnek, mely a jövő alkotmány és társadalom kialakulására is hatással volt. A síkság (πίδιον) földesurai, az *eupatridák*, gazdasági súlyuknak megfelelően vezetőszerephez jutottak az állam vezetésében, a kevésbbé termékeny földeken dolgozó georgoi, a hegyes vidéken (διακρία) megtelepült pásztorok és favágók, s a tengerparton (παραλία) élő halászok és hajósokkal szemben; magának a városnak a lakói, akik kovács- vagy fazekasmesterségből tengették életüket, ebben a földbirtokososztályra épített államrendben még nem érezhették át azt a nagy történeti szerepet, melyet számukra a jövő századok tartogattak, de ha a nemesi családok uralma nem is vitatható a királyság bukása után kibontakozó athéni társadalomban, ha a királyok jogkörét átörökítő archonok s a nemzetségek érdekeit védő törvények megtartására s az állam ügyeinek irányítására

szervezett tanács, az *areopagos*⁴ inkább egyetlen privilegiált osztály, mint az államban helyetfoglaló valamennyi réteg képviselőjét jelentette, mégis a törzsi állam helyén már a területi állam körvonalai bontakoztak ki Görögország szívében és az állami és társadalmi fejlődés eme viszonylag primitív fokán adva voltak azok a feltételek, melyek az osztályok közötti szükségszerű összeütközésből a dolgozóosztály felemelkedésének útját megszabták.

A földközösség állapotának az emlékei még alig tűntek el a történeti fejlődés századokat gyorsan emésztő sodrában, mikor a gazdasági fejlődés a magántulajdon nyereszkesedést és versenyt sugalmazó hatásának következtében egy erősen differenciált társadalom osztályharcát teremtette meg. A nemzeti társadalom bomlása ekkor már nemcsak Athénben, hanem Hellas más tájain is megfigyelhető. A *frátriák*, melyek régebben a nemesi tribusok részei voltak, már csak nevükben maradtak meg a régi gensi társadalom hirdetőiül. Az *ὀπτεωπεύ* vagy *θιασώπει* rétege, mely a nemesi társadalom mellett a szabad földművesosztály képviselőiből került ki, helyet kapott a frátriákban, jelölve annak, hogy a régi társadalom szervezete és formái mögött új elemek térfoglalása indult meg, melyek a nemzetségekhez nem születési előjogokon, hanem a gazdasági fejlődés emeltyűjén zárkóztak fel. Egyes társadalmi rétegek emelkedése s ezzel egyidejűleg mások hanyatlása azonban kétségen kívül nemcsak a földbirtokososztályon belül indult meg, hanem az attikai társadalom egyéb köreiben is. Ugyanakkor azonban egy másik folyamat is tapasztalható — melyre forrásainkban ugyan kevés adatot találunk, következményeiből azonban világosan rekonstruálható — s ez a városi és tengerparti lakosság gazdasági és politikai súlyának lassú emelkedése, mely szoros kapcsolatban áll a görög kolonizáció megindulásával, valamint a tengeri forgalom lassú, de állandóan fokozódó jelentő ségével. A pénz használata a VIII. század óta egyre inkább elterjed, az írás, mely addig legfeljebb egy vékony elit kizárólagos ismeretéhez tartozott, a kereskedő- és iparos-
elemek között is megkezdí térhódítását. A pénzgazdálkodás nyomán a földbirtok gazdasági értéke veszít kizárólagos-

ságából; a földbirtokos nemesség mellé szorosan felzárkóz-
nak a nem nemesi eredetű szabad népelemek egyenjogú-
ságra áhító, folyton szélesbedő rétegei.

Az emelkedés ilyen módon az egyik oldalon világosan felismerhető. Az egyre inkább tagozódó társadalom egyes rétegei a tőkefelhalmozás állapotába jutnak, a termelési eszközök, melyekkel rendelkeznek, szaporodnak és finomulnak, ugyanakkor azonban más rétegek süllyedőben vannak, régi politikai és gazdasági erejük hanyatlik, termelési eszközeik az emelkedő osztályok birtokába vándorolnak. A földműveléssel foglalkozó osztály sorában a deklaszifikálódás következménye gyanánt feltűnnek *απελάται* és *έκτημοοοι*, azok a földbérlők, akik kis földjüket bérbe kapják a birtokostól s ezért a termés hatodrésszével fizetnek.⁵

A vagyon és a többtermelés erejével a nemesség mellé felzárkózó iparos-, kereskedő- és földművelőosztályok a tőke falaival körülvéve lassan egységes arcvonallá kovácsolódtak össze a nincstelen osztály, a magántulajdon áldásából kiszorított földmunkások és városi szegény elemekkel szemben. A fejlődés természetes folyamán a gazdasági tekintetben leszorult rétegek száma nőtt, helyzetük pedig súlyosbodott. A kisbirtokosok függő helyzete a nagybirtokkal szemben egyre súlyosabb következményekre vezetett; a föld az adósságok szaporodásával kicsúszott kezükből s igen gyakran ezzel együtt — a személyi zálogon alapuló kölcsönök sokasodásával — szabadságukkal fizették meg elesettségük árát. A nemesség pedig a társadalom épületének felfelé, egyre meredekebben vékonyodó magaslátán támasztékokat keresett és talált a plutokrata rétegek jog és egyenlőség után áhító sorai-
ban, hogy az (*πεντακοσιοιμέδιμκοι*), a háromszázmérősök (*ιππείς*) és a kétszázmérősök (*λευγίται*) immár nem születési előjogon, hanem vagyon szerint differenciált társadalmában irányítsa tovább számbeli minoritásával egyáltalán nem arányban álló politikai befolyásával az állam ügyeit. A vagyon mértéke a mérő (mina), ami azt bizonyítja, hogy a vagyon alapja még mindig elsősorban a földtulajdon, illetőleg annak terményei: a gabona, az

olaj, a bor stb. De ha a földtulajdon a politikai jogok gyakorlásának még mindig főtámasztéka is, a terménygazdálkodás hanyatlását semmi sem palástolhatja többé; a pénzgazdálkodás a kereskedelem és ipar fejlettsége, a termények nagyobbmértvű kicserélése nyomán egyre nagyobb elterjedtségre tesz szert, bár teljes kizárólagosságot az ókorban sohasem igényelhet.

A társadalomból kirekesztett, a vallási kultuszokból kizárt, politikai jogokat nem gyakorló szegény elemek, a θήτες társadalma békés fejlődés révén alig remélhette életjogai elismerését. A szokásjog összegyűjtésére választott hivatalnokok, a θεσμοθέται nem tudták, de nem is akarhatták a jogvédelem kapuit megnyitni a δήτες előtt, hogy a származás és vagyon privilégiumaival körülbástyázott társadalomba befogadják a nincstelenek tömegét. Csak amikor a társadalmi harc annyira kiélesedett, hogy a szegény nép élére álló Kylon szétrobbantással fenyegette a makacs oligarchiát (G32. Kr. e.), történt meg az első, bár sikertelen kísérlet a vezetőosztályok részéről, hogy engedményekkel mérsékeljék a kiontott vértől felizgatott szenvedélyeket.

Az *Alkmaionidák*, egy athéni nemesi család előkelő szerepe a Kylon-féle tyrannisi kísérlet elhárításánál, arra utal, hogy a nemesi családok jelentősége a társadalmi osztályok harcának kiéleződése közben csorbítatlan maradt. Ez nem is feltűnő, hiszen az egységes politikai akaratot a plutokrácia frontján nyilván nem a frissen beérkezett rétegek, hanem a nagytradíciójú nemesi családok képviselték. *Drakon* fellépése (621. Kr. e.), aki a thesmotheták közül emelkedett fel a belső ellentétek kiegyenlítőjének jelentőségteljes szerepére, a vérbosszú primitív ösztönének a jog uralmával akart végetvetni; az athéni társadalom problémái ekkor azonban már nemcsak a jog, hanem a szociális gondolat jegyében vártak megoldásra; az egész társadalmi szervezet reformjára volt szükség, melynek figyelemmel kellett lenni a tömegek érdekeire is.

A hagyomány Solon nevéhez fűzi azt az alkotmány- és társadalmi reformot, mely az első állomása s egyszerűs mind az alapja is annak a fejlődésnek, mely Athént el-

indította a demokrácia útján. Az antik források töredékes volta, az a bizonytalanság s azok az ellentmondások, melyek a reformátor munkája körül az ókori tradícióban található, csak itt-ott ütnek rést azon a szinte mitikus homályon, mellyel a görögség tisztelete és büszkesége körülvette Solont, a *bölcsset, a költőt, az államférfit és az embert*. A származása körüli találgatás már az ókori íróknál is feltűnik, ami alátámasztja Aristoteles adatát, mely szerint Solon a középosztályból származott.” A hagyomány, mely minden változást nevekhez szeret fűzni s az athéni társadalom timokratikus hierarchiájának megvalósulását Solon archonságának évébe teszi, nem számol azzal, hogy a társadalmi fejlődést nem lehet törvényekkel rendezni, legfeljebb befolyásolni. *Az athéni demokrácia alapító chartája*, ahogyan egy francia történettudós Solon alkotmányát nevezi,⁷ egy érett társadalmi fejlődés törvényeit fogalmazta meg és az állam eszméjének nyerte meg a partikuláris érdekek között szétforgácsolt osztályokat. Így tehát az athéni történetben ő az első államférfi, aki a maga alkotásainak érvényét egy nagyobb fejlődés szemszögéből látta és a társadalmi osztályok szükségleteit harmóniába igyekezett hozni az állam érdekeivel. A nemzeti öntudat, mely elégiáiban megnyilatkozik, történeti elhivatottságának érzése, mely az európai emberiség első dokumentációja, nemcsak az athéni és ión szellemiség nagy alakjává avatja, aki egyszerre a görög történet hőse és a hellén bölcsesség időtlen szimbóluma, hanem az európai kultúra egyik építőmesterének világtörténeti jelentőségével veszi körül már saját korában is legendákkal eszményített személyiségét (594. Kr. e.).

A fennálló társadalom szerkezetét Solon törvényei nem változtatták meg, de előmozdítói voltak mégis egy új fejlődésnek, mely alárendelte az osztályérdekeket az állam érdekének, a süllyedő osztályokat megállították a lejtőn s először érvényesítették a szociális gondolatot, a társadalmi igazságosság rendjét. Az eladósodott parasztosztályt a teljes pusztulástól megmentette a Solon által elrendelt **σεισάχθεια** azaz az adósságcsinálta rabszolgaság eltörlése, mellyel a nagybirtokos nemesség túlhatalmasodását meg-

gátolta, a kisbirtokososztály egzisztenciáját megvédte. De nem lépett a radikális reformátor útjára sem, mert a nagybirtokok felosztására nem vállalkozott, s így a bérmunkások aspirációinak nem tett eleget. A szélsőségekkel való szembefordulásra valóban csak olyan hatalom és tekintély birtokában vállalkozhatott, amelyről a források tanúskodnak; nemcsak archon volt, egy magas, de múltó méltóság betöltője, hanem döntőbíró is, egyeztető je szembenálló pártok kiélesedett küzdelmének.

A kisbirtokososztály talpraállítása jelzi a keretet, melyben Solon tevékenysége lezajlott. Athén az ő elképzelésében a földművelők állama volt, az iparos és kereskedő néprétegek sorsa az ő törvényeiben nem kapott külön szabályozást. A neki tulajdonított pénz-, súly- és mértékreform azonban arra utal, hogy a város és tengerpart lakossága is fejlődött, ha problémái még nem is foglalkoztatták az államot. A társadalmi osztályoknak az államügyek intézésében való részvétele, valamint adó- és katonakötelezettsége a vagyon nagysága szerint történt, mégpedig elsősorban a földvagyon hozadéka szerint. *Az ötszáz-
mérősök, a lovagok és a kisbirtokos* *ἑυρίται* az a három osztály, melynek a hagyomány szerint Solon teljes polgárjogot adott. A választás és választhatóság joga ezt a három osztályt illette; mint már láttuk, a leszármazás elve nem volt döntő már ebben az időben az osztályhoz való tartozás szempontjából. De az sem lehet kétséges, hogy a hagyományok ereje nagyobb volt ezúttal is a törvények erejénél, mert csaknem száz év múlva is szokás volt az ősök keresése, a nemzetséghez való tartozás hangsúlyozása azoknál, akik szerepet óhajtottak játszani az állam életében.⁸ A leszármazás elvének áttörése azonban — még ha ennek gyakorlati jelentősége nem is mutatkozott meg ebben a korban — kihatásaiban nagyjelentőségű s egyben első lépése volt Athénnek a demokratikus berendezkedés útján.

A három vezetőosztály tagjai viselték az állami tisztségeket, de a gyakorlatban a legmagasabb hivatalok még mindig a nemesek kezében voltak, éppen úgy, mint az *areopagos*, a legnagyobb tekintélyű testület (mely körül-

belül azt a hatáskört töltötte be, mint Amerikában a legfelsőbb bíróság). A *tanács* (βουλή) melybe a négy törzs százszáz tagot delegált, aligha keletkezhetett Solon idejében; az areopagos mellett alig lehetett valami funkciója, nem is lehet egykönnyen belátni, hogy a nemesekből álló areopagos mellett mi szükség lehetett még egy tanácsadó testületre.⁹

Az első három osztály mellett a θήτες, tehát a hivatalviselésből kizárt szegény nép ugyancsak megtalálta a helyét a Solonnak tulajdonított alkotmány keretei között; a hivatalnokválasztás és a bíraskodásban való részvétel joga az, melyet forrásaink szerint Solon megadott a zsellérek osztályának, melyhez talán hozzászámíthatjuk az iparból és kereskedelemből élő szegény elemek sokaságát is. Az athéni εκκλησία a nép gyülekezete volt, mely a hivatalnokokat (ekkor valószínűleg még csak a kisebbeket) választotta s a törvényeket megerősítette. A ήλιαία, azaz az esküdtszék pedig ugyancsak a θήτες soraiból került ki és a bíraskodás teendőit végezte, de jogai valószínűleg éppen úgy korlátozottak voltak még ebben az időben, mint az εκκλησία-ét. Ezeknek a népi képviselőknek első küzdelmes korszakát közelebbről nem ismerjük. Igazi jelentőségük csak később bontakozott ki, amikor a népszuverenitás elve Athénben teljes elismerésre talált. De ha majd méltatni akarjuk az athéni demokráciát fénykorában, nem szabad elfelejtenünk azokat az első virágokat, melyeknek termését csak késő nemzedékek tudhatták magukénak.

Az irány, melyen Solon elindította az athéni állam fejlődését, nem számolt a társadalom valamennyi tényezőjével, de nem is láthatta előre azokat az erőket, melyek éppen az ő kezdeménye nyomán törtek előre. A tengerpart lakosai, a halászok és kereskedők tekintélye emelkedett, a lehetőségek, melyek Solon reformjai nyomán feltárultak, a vagyongyűjtő rétegek előtt, meggyorsították a kapitalistaosztály elhatalmasodását, — csakhogy többé nem a földbirtok növelésével, mert ezt éppen Solon akadályozta meg, hanem a kereskedelem és az iparüzés segítségével és az ezekkel párhuzamosan fellépő hódító törekvések ápolásával. Az ingatlanvagyonnak a földvagyonnal való egyenlő

elbírálása, mely a Solon-féle alapelvek következménye gyanánt regisztrálható, megerősítette az athéni középosztályt, a demokrácia motorját, bár ennek politikai következményei nem mutatkoztak meg azonnal. A nagybirtokosok rétege, mely a *Philaidák* körül tömörült és a hegyvidék lakossága, melynek vezetői a *Peisistraidák* voltak, továbbra is a politikai élet előterében maradtak, csakhogy mellettük a Solon reformjai nyomán megerősödött kisbirtokosok és a tengerpart gazdagodásnak induló iparosai és kereskedői is részt kívántak és kaptak az államügyek vezetésében. Az *Alkmaionidák* családja, mely már eddig is előkelő szerepet játszott az athéniak történetében, ezeknek a feltörekvő rétegeknek élén ismét jelentőséghez jutott. Az egyensúly azonban ingadozott a küzdő osztályok között; a három osztály ugyanis, mely a politikába beleszólással bírt, két pártot alkotott s éppen az újonnan szerepet játszó középosztály képezte a mérleg nyelvét az ingadozó erőviszonyok játékában.

A politikai és társadalmi fejlődés, mely Solon archonsága után megfigyelhető, ennek az egyensúly nélküli állapotnak következménye, mely hol az anarchia, hol a tyrannis felé sodorta az állam hajóját.

^{1852.} *Damasias* két évig tartó archonsága (583-81) már az egyeduralom szelét hozta, hogy azután egy sikertelen kísérlet nyomán *Peistratos* kaparintsa magához a hatalmat (561-60). Ha *Peisistratos* emléke fényesen is él az athéni hagyományban, mint a város hatalmának fejlesztőjéé, aki befelé a szociális haladás, kifelé a nemzeti aspirációk megvalósításában szerzett érdemeket, a szabadság levegőjét, mellyel Solon, ha kis mértékben is, megízeltette az athéniakat, nem tudta elfelejtetni többé. Halála után fiai alatt a demokratikus erők egyre nagyobb lendülethez jutottak, melyet még külső beavatkozás sem fékezhetett. A demokrácia ugyanis a friss nacionalizmussal egyesült, ami végleg eldöntötte a tyrannis sorsát. A középosztály kezébe ragadta az ügyek irányítását, megbuktatta a tyrannist, visszaverte a beavatkozó spártaiakat és újabb, most már döntő határkőhöz vitte az athéni osztályharcot.

Forrásaink egy Alkmaionidának, *Kleisthenesnek* tulajdonítják azt a rendezést, mely a demokrácia jegyében szervezte meg az athéni társadalmat (508—7 Kr. e.). A valóságban a kleisthenesi alkotmány nem más, mint a soloni államrend történelmi fejleménye, mely magában foglalja annak a közel száz évnek minden történelmi tanulságát, mely az első charta óta végbement az athéni állam és társadalom szerkezetében. A nagybirtokososztály politikai hatalma ekkor már teljes hanyatlásban volt; a tyrannis éppen úgy ártott neki, mint a spártaiak szövetsége, mely a kibontakozó nacionalista áramlat szemében kompromittálta. A kisbirtokososztály paraszti konzervatizmusa önmagában nem volt komoly lendítőkeréke a demokratikus fejlődésnek.

A kleisthenesi alkotmány mögött új társadalmi erők felépését kell sejtenuünk, melyek Solon korában nem voltak még számbaj övök, de a Solontól Kleisthenesig eltelt időben eléggé megerősödtek ahhoz, hogy részt követeljenek maguknak az állam vezetésében. Ezek a tengerpart halász- és hajósnepei s a Peistratos alatt várossá fejlődött Athén polgárai voltak.

Peistratos alatt fejlődött számbajövő tengeri hatalommá Athén, s neki tulajdonítja a hagyomány azokat a nagy közmunkákat is, melyek — mint a vízvezeték elkészítése — igazi várossá formálták az addig inkább parasztközségnek tekinthető települést. Peisistratos, midőn megtörte a partikuláris erőket jelentő nagybirtokosok hatalmát, szükségképen megerősítette a kisemberek tömegét, majd a zsarnokságok azóta már jólismert receptje szerint imperialista célokat tűzött eléjük, hogy a tömeg ingatag hangulatának kedvezőtlen hullámzásait a hódítások sikerével és zsákmányával fordítsa kedvezőre. Ez viszont magával hozta a tengeri hatalom, a flotta nagyobbarányú ki-fejlesztését, a lakosságnak *naukráriákra* való felosztását, ami a katonai, illetőleg hajósszolgálat fokozását s egyszersmind az adók emelését is jelentette. A kisemberek tömege, amely először lelkesedett a tyrannis nyújtotta gazdasági előnyökért, később egyre keservesebben kezdte fizetni a múltó konjunktúra árát, úgyhogy midőn Peisistratos uralma véget ért, már alig emlékezett az egykori kedvezményekre,

sokkal inkább a jelen súlyos anyagi és katonai terheire. A nagybirtokosztály, mely gazdasági és politikai téren egyaránt sokat szenvedett az egyeduralom önkényétől, megadással fogadta az új rendszert, melyet Kleisthenes és a demokrácia győzelme jelentett, annál is inkább, mert ha szűkebb keretek között is, politikai jogainak szabad gyakorlását remélte tőle.

Kleisthenes valóban le akart számolni a tyrannis minden csökevényével, de gondja volt arra is, hogy az oligarchia ne nyerve vissza soha többé egyszer már elvesztett hatalmát. A társadalom naukráriákra való beosztása a tyrannis centralizációs törekvéseit szolgálta. Peisistratos a leszármazáson alapuló beosztást, a frátriák és az azokból összetevődő *phylék* emlékét akarta ezzel kiirtani és Kleisthenes, amikor a társadalmat naukráriák helyett ismét phylékre osztotta, nem akarta a nemesség uralmának a kereteit visszaállítani. Éppen ezért Kleisthenes phyléi csak nevükben emlékeztetnek az ősi társadalmi tagozódásra. A négy régi phylé helyett tíz új phylére osztotta Kleisthenes Athén népét és ezzel a tetteivel egyszerre fordult szembe a tyrannis és az oligarchia hagyományával. Az új phylék szerkezete semmiben sem emlékeztetett a régiekre, de a naukráriákra sem, hacsak annyiban, hogy a leszármazás elvét Kleisthenes is elvetette, éppen úgy, mint Peisistratos. A centralizáció elvével szemben a helyi, partikuláris erők szabadabb tevékenységét mozdította elő, csakhogy a kleisthenesi *demosok* — a társadalom új egységei — már nem a nemesi önkormányzat, hanem valóságos népi képviseltek voltak. Az új phyléket ugyanis τριτύς-ökből alakította meg Kleisthenes; Attikát harminc trittysre osztotta, a helyi szempontok figyelembevételével és három trittysből alkotott egy phylét. Csakhogy ezek a trittysök nem földrajzilag azonos tájából voltak összeválogatva. A város (ἄστυ), a síkság (μεσόγειος) és a tengerpart (παραλία), tehát három különböző vidék egyaránt tíz trittysre oszlott s a phyléket alkotó trittysök mindegyike más-más tájékok démosait képviselte. Tehát a régi phylékkal való minden coincidencia ki volt zárva, hiszen itt leszármazási szálon

összetartozó társadalmi egységek helyett különböző geográfiai települések egyesültek egy politikai egységbe.

A társadalomnak ez az új démosokon alapuló tagozódása nem szüntette meg az osztályoknak azt a vagyoni alapuló hierarchiáját, mely Solon óta a katonai és politikai jogok és kötelességek alapjául szolgált. Az első három osztály hivatalviselési jogát Kleisthenes nem terjesztette ki a legszegényebb osztályra, a θήτες-re, tehát nem építette szélesebb alapokra a demokráciát, mint Solon, de a meglévő keretek között intenzívebbé, igazán belterjessé tette, teljessé téve az ugyanazon osztályok tagjai közötti egyenlőséget azáltal, hogy a nemesek összefogását megakadályozta s a régi családok rokoni ágakon szétágazó, familiáris érdekeket képviselő klikkjeinek befolyását az új phylék olvasztókemencéjében frissen feltörő társadalmi osztályok akaratával forrasztotta egybe.

A kleisthenesi demokrácia tehát nem népi demokrácia, sokkal inkább kapitalista demokrácia, mely a politikai jogok teljességének gyakorlását csak a tőkésosztályok számára biztosította. A boulé, azaz a tanács, melynek eredete bizonytalan, de működése aligha kezdődhetett korábban Kleisthenesnél, a phylék kiküldötteiből állott (minden; phyle száz tanácstagot βουλευτής-ī küldött a tanácsba) s ennek az ötszáz bouleutainak a kiküldése volt az a legfontosabb politikai aktus, mely az új phylékben lefolyt, hiszen a tanács volt a legfontosabb szerve az athéni törvényhozásnak, de a végrehajtó hatalomnak is. A tanács terjesztette ugyanis a népgyűlés elé a törvényjavaslatokat (προβούλευμα), a tanács kiküldötte, az *epistates* elnökölt az ekklesián, s a tíz részre osztott évben a tanács 50-50 tagjából felváltva alakult *πρυτανεία*-k kormányozták az államot, hogy ily módon minden phyle résztvegyen az állam irányításában. E mellett a kormányzótestület mellett a hivatalnokok hatásköre eltörpült, illetőleg a tanács felügyelete alatt állott, annál is inkább, mert maguk a hivatalnokok is jó részben a tanács tagjaiból kerültek ki, ha nem is ott, hanem a népgyűlésen választották meg őket. Az areopagos hatáskörét Kleisthenes nem korlátozta; az a tény azonban, hogy az areopagos tagjai ugyanazok voltak, akik a boule-

ban irányították egykor az állam ügyeit, mutatja azt, hogy mint önálló testületnek a hatásköre egyre kisebbedett, de azonfelül a boule intézte a törvényhozás mellett a kormányzás legfontosabb ügyeit és alig valószínű, hogy a tanács tagjai az aeropagosban megváltoztatni igyekeztek volna azt, amit ugyanők a bouleban egykor elhatároztak.

A népszuverenitás igazi képviselőivé ekkor, Kleisthenes korában emelkedett a népgyűlés, melyben valamennyi társadalmi osztály, így a legszegényebbek, a $\theta\eta\tau\epsilon\varsigma$ is jelen voltak. Adataink arra vonatkozóan nincsenek, hogy milyen volt pontosan a hatásköre Kleisthenes korában, hogyan gyakorolta jogait a Krisztus előtti VI. században. Mégis, a későbbi fejlődés ismeretében feltételezhetjük azt, hogy éppen Kleisthenes korában lép a népgyűlés annak a fejlődésnek az útjára, mely a IV. században Kr. e., tehát *Demoszthenes* korából már jól ismert előttünk. A törvények megerősítése, a hivatalnokok választása, az esküdtszékek tagjainak kijelölése kétségen kívül már Kleisthenes korában a népgyűlés feladatai közé tartozott.

A Kleisthenesnek tulajdonított reformok demokratikussá tették az athéni államot, de nem alakították át demokratikussá az egész társadalmat, melynek jelentős része még most is kívülrekedt a jogok teljességének gyakorlásából, ugyanakkor, midőn a kiváltságos osztályok egymás közötti egyenlősége már a valóságban is megszületett. Az *ostrakismos* intézménye, mely ugyancsak Kleisthenes reformjai közé tartozik, hatalmas fegyvert adott a társadalom kezébe a tyrannis ellen azáltal, hogy számkivetésbe küldhette azt a politikust, aki a nép véleménye szerint veszélyt jelentett az állam szabadságára. így a tyrannis veszélye elmúlnak látszott, a nemesség túlhatalma pedig végleg megtört. Ugyanakkor a kapitalistaosztályok uralma megerősödött. Nem belső, hanem külső események, a külpolitika volt az, mely a kleisthenesi államrend további demokratikus átalakulásához vezetett. A Peisistratos által kezdeményezett tengeri politika folytatása, mely ellen Kleisthenes és rendszere síkraszállt, hozta meg a demokrácia alapjainak az egész (szabad) népre való kiszélesítését, a népi demokráciát.

Az athéni nacionalizmus, melyet Peisistratos uralma felszított, Kleisthenes reformjai nyomán öntudatosodott.¹⁰ A thétes rétegei, melyek nem részesültek még ekkor a politikai jogok teljességében, az új, demokratikus szerkezetű államban megtalálták a lehetőségeket, a görög külpolitika pedig az alkalmat adta meg, hogy számuknak és munkájuknak megfelelő helyet küzdjenek ki maguknak az athéni államban.

A perzsa támadás, mely alig 20 évvel Kleisthenes reformjai után pusztulással fenyegette Athént, megbukott az athéni hopliták hősiességén, Miltiades katonai génuszán. A leszámolás gondolata azonban ott kísértett és Athén válaszütra került; *Aristeides* és *Themistokles*, az első a konzervatív földbirtokos rétegek képviselője, a második az új, feltörő osztályok előharcosa, veszik kézbe az athéni politika irányítását. A *strategosi* (hadvezéri) méltóság, melynek jelentőségét a folytonos háborúk megnövelték, vált a nép vezéreinek kedvenc hivatalává, háttérbe szorítva a régi méltóságokat, elsősorban az archonok tisztét. A tíz stratégot a boule tagjai közé választották és szemben a többi hivatalnokokkal, akiknek a számára az iteratio, tehát az újjaválasztás tiltva volt, újra és újra viselhették méltóságukat a nép bizalmából. Így a stratégosok az állandóságot képviselték a tanácsban és (bár a polemarchos tiszte megmaradt) nemcsak a hadviselés irányítói voltak, hanem egyszersmind a népakarat legelismertebb képviselői, akiknek személye — szemben a tanács sorshúzással kijelölt tagjaival — fémjelezve volt a nép közvetlen bizalmával, melynek szuverenitása annál inkább nőtt jelentőségben és elismerésben, minél inkább kényszerítették a külső események Athént az egyre nagyobb háborús erőfeszítésekre. 487 óta a főbb hivatalnokokat a phylék megválasztással előre kijelölt tagjai közül kisorsolták; mivel a stratégosok tisztségét választással töltötték be ezután is, közjogi méltóságuk a hivatalnokok hierarchiájának az élére került.

A védekezés politikája, melyet Aristeides és a konzervatívok képviseltek, a perzsák felett kivívott győzelmek és a delosi szövetség megalakítása után egyre inkább tudatos hódító, imperialista politikává változott és Themistokles,

a haladó társadalmi osztályok vezére volt az első, aki ezt a hódító politikát nemcsak Perzsia felé, hanem magában Hellasban is megvalósítani kívánta. A konzervatívok a mérsékelt hódítás mellett, melyet kizárólag a Perzsia elleni védekezés szempontjából kívántak, magában Hellasban elfogadták a hatalmak egyensúlyát és Spárta irányítását. Themistokles volt az első, aki a demokráciának, mint eszmének nemzetközi hódító erejét felismerte; ennek az ideálnak egész Görögországban való érvényesítésétől várta Spárta hatalmának, s ezzel együtt a konzervatív, haladást gátló erőknek a megtörését. Ezt a politikát örökölték tőle azután az őt követő athéni demokratikus államférfiak. Themistokles ideálja nem valósult meg; a demokrácia eszméje nem tudta hatalmába hajtani egész Görögországot és a peloponnesosi háború, mely a demokráciák és oligarchiák között kitört, hanyatlásba vitte a görögség klasszikus korszakát. De a demokrácia ekkor bukásában mutatta meg igazi erejét s erősebbnek bizonyult az őt legyőző oligarchikus uralomnál, bebizonyítva azt, hogy az eszmék erejét nem a fegyverek éle, hanem a bennük rejlő erkölcsi tényezők nagysága határozza meg.

A folytonos háborúk, melyek újabb és újabb emberkontingenst kívántak, szükségképpen eredményezték a testesnek a katonai szolgálatba való teljes bevonását s ezzel együtt leomlottak azok a korlátok is, melyek eddig politikai érvényesülésük útjába meredtek. Már talán Themistokles korában felvetődött a legalsóbb néposztálynak a jogok teljességébe való helyezésének a gondolata,¹¹ de csak hosszú küzdelmek hozták meg a teljes egyenlőséget. Az aeropagos, mely politikai hatalmát eddig makacsul megtartotta, a perzsa háború alatt még egy utolsó kísérletet tett elvesztett befolyása visszaszerzésére.¹² Kimonnak, a konzervatív párt utolsó nagy hadvezérének a megbuktatása megadta a módot a demokraták élén álló *Ephialtes*nek a gyűlölt ellenfél hatalmának megtörésére (462-61). Az aeropagos közjogi befolyását megszüntette, politikai jogaitól mindörökre megfosztotta, s azokat a népgyűlésre, a tanácsra és bírói jogainak egyrészét az esküdtszékre ruházta. A konzervatív osztályok politikai irányítása az aeropagos-

szál együtt sírbaszállott; Ephialtes ugyan életével fizette meg ezt a lépését, de a demokrácia Athénben végleg győzött és a világtörténet egyik legnagyobb népvézere, οἰμαγωγός-a, *Perikles* megvalósította azt a nagy politikai álmot, melyből egy történeti valóság, Athén virágkora bontakozott ki.¹³

A demokrácia, mely Perikles korában virágzott Athénben, valóban a népuralom államformája volt, melynek szervezete semmiben sem maradt el a demokrácia modern struktúrájától. A törvényhozó, bírói és végrehajtó hatalom szétválasztása, melyet az újkorban Montesquieu tudatosított, mint az alkotmányos állam princípiumát, intézményesítve tűnik élénk a Kr. e. V. század athéni demokráciájában. A hatalom legfőbb forrása a nép, melynek kezében van minden jog. Azonban ezt a hatalmat a népgyűlés nem gyakorolja egyedül, hanem törvényhozó jogait megosztja a tanáccsal, a végrehajtó hatalom gyakorlására tisztviselőket választ, a bírói jogkör ellátására pedig — néhány különleges bíróságtól eltekintve, melyek közül az áeropagos volt még mindig a legnagyobb tekintélyű — a saját köréből sorshúzással delegált embereket.

Az *ekklésia*, mint a népszuverenitás tulajdonképeni letéteményese döntött ekkor már az állam legfontosabb ügyeiben. Béke és háború, a külpolitika kérdései, a hadviselés irányítása, a hivatalnokok megválasztása, a törvények ellen vétők megfélékezése stb. mind a népgyűlés hatáskörébe tartoztak. A nép elé kerülő javaslatok azonban már keresztülmentek a tanács szűrőjén (*probuleuma*), a megválasztás alá kerülő tisztviselők érdemességének bírálata (*dokimasia*) pedig ugyancsak megtörtént a *boulé* részéről, mikorra az *ekklésia* határozni készült a tisztviselő személye fölött. Ilyen módon a népszuverenitás gyakorlása jelentős részben a tanácson keresztül történt, de a végrehajtó hatalom is, mely tulajdonképen a hivatalnokok kezében volt, a tanács tagjaiból alakult 50 tagú *prytaneiák* s azon belül 378-77 óta a kilenc *proedroi* és az *epistates* legfőbb irányítása mellett működött. A magistratusoknak a népképviselőtől való szoros függése biztosította a hivatalnokok közérdekű eljárását, melyet másfelől a minden polgár

részére nyitva álló feljelentési jog (εισαγγελία) azok ellen, akik a törvény vagy az alkotmány ellen vétének (γραφή παρανόμων) amúgyis megfelelő ellenőrzés alatt tartott. A régen az areopagos által gyakorolt felügyelet a törvények végrehajtása felett (νομοφυλακία), melyet a köztársaság lehangyatlásának korában külön e célra választott tisztviselők (νομοφύλακες) gyakoroltak, a köztársaság klasszikus korában minden polgár erkölcsi kötelessége volt.

A nép és a tanács szoros felügyelete alatt az athéni nép tisztviselői valóban a nép akaratának végrehajtói, a közösség szolgálói voltak, de az alkotmány egyéb módon is gondoskodott arról, hogy a kezükbe kerülő hatalom sohasse váljon az önkény eszközévé s az egyszer elnyert hivatal ne szolgáljon a hatalomvágy öntudatlan vagy tudatos táplálójául. A kollegiális hivatalnokrendszer, mely tehát ugyanarra a hatáskörré sohasem egy hivatalnokot küldött ki, a magistratusoknak évenként való megújítása, mely — a strategosok kivételével — tiltotta ugyanannak a személynek újra való megválasztását, mind azt a célt szolgálta, hogy a tisztviselők inkább a szolgálói, mint parancsolói legyenek a polgárságnak. Ha mégis a Thukydidesnél megszólaló Perikles az athéni demokrácia dicsőségének tekintette, hogy a polgárok önként engedelmessé válnak a megválasztott tisztviselőknek¹⁴ — ez csak annak a bizonyítéka, hogy a Kr. e. V. század athéni polgársága érett volt a hatalomra, s a szabadságot, melyet élvezett, valóban a haza üdvére és nem az önző féktelenségre fordította.

A hivatalnokok kijelölése általában sorshúzás útján történt, így az archonoké, akiknek tekintélye olyan mértékben süllyedt, amilyen mértékben nőtt a népgyűlés és a tanács hatásköre. Sorshúzás útján töltöttek be még számos hivatalt, így a demosok bíráinak tisztét, az εισαγωγείς, Athén kincstartói, a város rendjére felügyelő tisztviselők stb. hivatalát. Választás útján töltötték viszont be a magasabb kincstartói méltóságokat, a szaktudást igénylő technikai ügyek lebonyolítását végző hivatalokat, nagyobb jelentőségű kultikus funkciók felügyelőit s utoljára, de nem utolsó sorban (amiről az előbbieken már történt említés) a tíz stratégos méltóságát, akik a perzsa háború óta a leg-

nagyobb rangot reprezentáló hivatalnokok voltak, s akiket újra meg lehetett választani, szemben a folyton változó többi magistratussal. Az ő méltóságuk nemcsak háborúk idején volt a legfontosabb, de békeidőben is, mint a tanács tagjai beleszólásuk volt az állam és az adminisztráció minden dolgába, minthogy őket tekintették a népbizalom leg-súlyosabb hordozóinak.

A népszuverenitás elvének megfelelően a bírászkodás joga ugyanúgy a népet illette, mint a törvényhozás, vagy a végrehajtás, az exekutíva. Az areopagos és néhány kevésbé jelentékeny bírói testület mellett a *heliáiák*, tehát az esküdtszékek hatáskörébe tartozott úgy a köz-, mint a magánviszonylatokban való bírászkodás (*γραφαί* és *δίκαί*). Az esküdtszékek tagjait az archonok sorsolták ki a tribusokból, 600-at mindegyikből s az így 6000 tagból álló heliaiát 10 szekcióra osztották. Ezek a szekciók bírászkodtak azután a thesmothák felügyelete mellett. Ha fontosabb ügyben kellett döntenet, két vagy három szekciót is egyesítettek, az ión racionalizmus elvének megfelelően, mely a többség nagyobb hozzáértését magától értetődőnek tartotta.

Valóban csodálatos, hogy abban az államban, melyben a nép szuverenitása először nyert elméletben és gyakorlatban egyaránt elismerést, ahol az állam tisztviselői, még a legnagyobbak is, a törvények és a nem kevésbé hatalmas szokások vaskapcsaival voltak a tömeg akaratának alárendelve — egyetlen ember akaratára és lángelméje két évtizeden keresztül döntő befolyást gyakorolhatott a birodalomra — Athén közügyeinek irányítására. Pedig Perikles közjogi méltóságát tekintve éppen olyan strategos volt, mint előtte annyian, jelentőségre mégis több, mint előtte és utána valamennyien. Nem a tiszttség, amelyet viselt, határozta meg politikai befolyását, hanem a tekintély, melyet személyisége minden külső méltóság nélkül is élvezett s melyhez elsősorban hatalmas ékesszólása, nagy politikai művészete segítette hozzá.¹⁵ Igazi *δημαγωγός* volt, aki az agorán szavainak mézével megittasította polgártársait, felemelte őket a maga gondolatainak szárnyaira s ő maga nem kényszerült lesülyedni a tömeg akaratának végre-

hajtó szolgájává. Ebben az értelemben kell értékelnünk Thukydides szavait, aki szerint Perikles nem került sohasem a tömeg befolyása alá: mindig ő vezette a népet és nem megfordítva. Szerinte csak névleg volt Athénben demokrácia, valójában az első ember vezette az államot.¹⁶ Ha mégis Perikles uralma egy percre sem tűnt fel senki előtt egyeduralomnak, ez az athéni népvezér személyiségének varázsán túl azokban az elvekben keresendő, melyek az ő politikai ténykedéseiben tükröződnek. Az ő szemében minden hatalom letéteményese a nép; ennek megfelelően minden korlátot el kell távolítani, mely akadályozza jogai gyakorlásában. Mindenekelőtt a szabad *társadalom valamennyi osztályát* felruházta Perikles a politikai jogok teljességével. Tehát a legalsó osztály, a *θήτες* előtt is megnyitotta valamennyi hivatal, így az archoni méltóság elnyerésének lehetőségét is (457-56). Perikles azonban nemcsak elméleti politikus; tisztában van azzal, hogy a jogok gyakorlása elsősorban gazdasági kérdés, meg kell teremteni azokat a materiális feltételeket a szegény osztályok számára, melyek nélkül minden — egyébként üdvös célokat szolgáló — politikai akció soha meg nem valósuló kezdemény marad. A *misthophoria*, azaz az állami ügyekben való részvételért járó díjazás lehetővé tette a társadalom legalsó rétegei számára is a napi politikában való közreműködést, így rendszeresítették Perikles javaslatára az esküdtisékek tagjainak díjazását,¹⁷ a peloponnesosi háború folyamán pedig a díjazást a népgyűlés tagjaira is kiterjesztették.¹⁸ A demokrácia látszatra teljes volt. A nép minden osztálya elnyerte a jogok egyenlőségét s most már az állam védelmet nyújtó sáncain csak a metoikosok és a rab-szolgák rekedtek kívül, akiket az akkori görög közfelfogás egyszerűen nem vett emberszámba, nem ismervén a természetjogot, mellyel csak későbbi századok emberies gondolkozása ajándékozta meg a világot.

Azzal, hogy Perikles óta az athéni polgárok fizetést kaptak az államügyekben való részvételért, a politika a szabad athéni társadalom foglalkozásává lett, de egyre kevesebb polgárának vált hivatásává. A *termelés*, a társadalmi osztályok rangsorának legfontosabb erkölcsi mércéje

idők folyamán egyre inkább elvesztette becsületét a polgárság előtt, mely az állam támogatására építette lassanként létét és a politikai elfoglaltságot tekintve a szabad polgár egyetlen méltó tevékenységének, a termelő munkát azoknak az osztályoknak tette kötelességévé, melyek a jogokból születésük következtében kirekesztettek voltak, a metoikosoknak és a rabszolgáknak. Perikles, aki reformjaival elindította ennek a fejlődésnek, természetesen még nem láthatta meg ezt az eltévelyedést, annál kevésbé, mert az ő korában egy gazdag birodalom anyagi támasztékai, s az ezekből folyó perspektívák egészen más jövőt jósoltak Athénnek. A peloponnesosi háború, mely nemcsak hatalmi tekintetben semmisítette meg, hanem gazdasági alapjaiban is tönkretette az athéni imperiumot, csak külső oka volt a hanyatlásnak, mely az athéni társadalomban megindult a Kr. e. V. században. A tulajdonképeni süllyedést azonban a munka becsületének a hanyatlása okozta, az igazi dolgozóosztályoknak az állam kereteiből való kirekesztése. Az athéni demokrácia tehát nem a dolgozók demokráciája, hanem a privilegizált osztályok uralma volt.

A szabad Athén történetének utolsó fejezete, mely a peloponnesosi háború végétől a makedón hódításig, Nagy Sándor koráig terjedt, elsősorban a társadalom morális erőinek a hanyatlásával jellemezhető, s ugyanakkor a szociális problémák kiéleződése figyelhető meg a szabad társadalom keretein belül is. Az állam gazdagságának le hanyatlásával a társadalom anyagi alapjai is megromlottak, az erkölcsi erők fékét pedig eloldotta a Perikles által kezdeményezett, de csak az ő halála után uralomra jutott *radikális demokrácia*, mely ugyanakkor, midőn a tömegeknek az állam ügyeibe való *közvetlen* befolyását biztosította, nem gondoskodott egyszersmind a szaktudás *kötelező megszerzéséről* és a politikával foglalkozó polgárság *erkölcsi neveléséről*. Ezeket a feladatokat vállalták magukra azután a *szofisták*, a görög értelmiségnek ezek a furcsa tanítómesterei, akik kétségtelen érdemeket szereztek az ékesszólás fejlesztése és a filozófiának az ember és az emberi dolgok felé való irányítása tekintetében. Ugyanakkor

azonban a hozzáértés helyett a hozzászólást, erkölcsiség helyett az erkölcstelenség igazolását tanították. Ilyen módon a tömegember alantas érzelmvilága az ékesszólás köntösébe burkolva és az értelem látszatával vértézve, eluralkodott az athéni közéletben. Az érzelmi és értelmi alacsonyrendűség és az immoralitás árjával szemben *Sokrates*, a klasszikus görögség utolsó hőse szegült szembe, de heroikus áldozata sem állíthatta meg a hanyatlást, mely nemcsak Athén, hanem egész Hellas süllyedését eredményezte. Sokrates áldozata mégsem volt hiábavaló; az erkölcsi lelkiismeret feltámadását az ő ragyogó példája hívta életre a görögség legjobbjaiban, s neki köszönheti a filozófia módszereinek nem egy alapvető elvét és az erkölcsstan a maga egész alapvetését. Ugyanakkor a politikai gondolat és a politika tudományának is megalapítójává vált.¹⁹ *Platon* államelméletei, melyeket a *Politeia*-ban és a *Nomoi*-ban kifejtett, valamint politikai művei, a *Politikos* és a *Gorgias* nemcsak egy racionalista-idealista etika talajából fakadtak, hanem át és át vannak szöve az író korának politikai tanulságaival, éppen úgy, mint *Aristoteles* politikája — s ami különösen jellemző *Platonra* —, vörös fonalként húzódik végig minden politikai elméletén az a rendkívül erős érzelmi reakció a demokrácia ellen, melyet saját tapasztalati élményein túl a Mesteren esett jóvátehetetlen igazságtalanság sarkalt naggyá.

A Kr. e. IV. század hajnalán a radikális demokrácia már *ὀλιγαρχία*-ba, csöcselékuralomba torkollott, melyben a régi konzervatív beállítottságú osztályok politikai befolyása és fékező ereje megszűnt.²⁰ *Platon* súlyosan elítélő ítéletei a tömegről („mely sem a legnagyobb rossz, sem a legnagyobb jó elkövetésére nem képes, sem eszest, sem eszetelet nem tud cselekedni, hanem azt teszi, amit véletlenül éppen tehet”) ²¹ szükségképeni következésül hozták, hogy nem a többségre, hanem az egyes emberekre akarja építeni az ideális államot. Az igazságosság eszménye, mely az államban kell hogy tetet öltön, szerinte sohasem válhatik a tömeg, legfeljebb kevés ember erényévé. Az erény egyedül a tudás által szereshető meg *Platon* szerint, tehát a filozófusok méltóak igazán az állam vezetésére. A jóra írá-

nyúló akaratot a nevelés adhatja meg, mely így válik akár a törvényeken keresztül is, az ideális államalakítás legfontosabb eszközévé.

A demokratikus állam nem alkalmazhatja azokat az eszközöket, melyeket Platon idealizmusa megkíván, s így a demokrácia nem nyerhette el a nagy bölcs tetszését, ha örökkévaló csillogást is ad ennek az államformának az a jellemzés, melyet éppen ő adott neki: „Szinte a legszebb államformának tarthatná az ember: mint a mindenféle virágokkal telehintett tarka ruha, éppúgy a mindenféle életformával tarkított állam is a legszebb külsőben jelentkezik.”²²

A platóni állam ugyan elsősorban a *vovç*, tehát az értelem konstrukciója, de ugyanakkor számotvet azokkal a materiális tényezőkkel is, melyek állam és társadalom helyzetét döntő módon befolyásolják. A magántulajdon hatása az ember és azon túl a közösség magatartása szempontjából, éppen úgy nem került el Platon figyelmét, mint a családnak, ennek az ősi kapcsolatnak a közösség érdekeit keresztező, de mégis ki nem küszöbölhető fontossága. Innen azután az ingadozás a *Politeia* és a *Nomoi* elméletei között, melyek közül az előbbi a friss racionalizmus, utóbbi már a realitásokhoz közeledő, a gyakorlatiasság igényeivel számotvető politikai gondolkodás alkotása. *Az egyéni éa közösségi érdek konfliktusának Platon az első tudatos teoretikusa.*

Az ókori demokrácia másik nagy bírálója, *Aristoteles* az államformák kritikájában sokkal gyakorlatibb szempontok alapján áll, mint nagy athéni elődje, Platon. A gazdasági tényezők jelentőségét a társadalomban olyan fokon értékeli, amint megtanította a kor, amelyben élt s melyet a? óta évszázadok történeti fejlődése igazolt. A demokrácia nagy problémái, az örvények, melyek fenyegetik, a stágeirai bölcs lángelméjében olyan pontos felismerőre találtak, hogy a XX. század jogszociológusai nem egy tekintetben változatlanul idézhetik az ő megállapításait a demokrácia és jog viszonyát illetően. Gazdasági síkon közeledik a demokrácia meghatározásához,²³ melyben ő a vagyontalanok uralmát látja és a városok lakosságát tartja a leg-

alkalmasabbnak erre a „proletárdemokráciára”. Észreveszi azt a problémát, amelyen a mi időnkben az arányosított választási joggal igyekeznek segíteni, hogy t. i. a többség által leszavazott kisebbség akarata nem tud kifejezésre jutni, holott ez a kisebbség éppen a demokrácia elvei következtében ugyanúgy jogot formálhat az államügyek irányításához, mint a többség. Azaz szerinte is az a veszély fenyeget a demokráciában, hogy a közösség egyik, bár nagyobb része uralkodik a másik részen, azaz a szabadság, mely Aristoteles szerint a demokrácia alapelve, végül is zsarnokságot eredményezhet. Azt is látja, hogy a többség, mely uralkodik, a szegény emberekből tevődik össze, a gazdagok pedig kisebbségben vannak. Ennek a problémának a vizsgálatában nem merül el, holott itt a kapitalista társadalmi rend legégetőbb kérdései vetődnének fel, melyek Aristoteles korában sok rokonságot mutattak fel a modern társadalmak ugyanilyen jellegű problémáival. Jogi formulázása a demokratikus szabadság lényegéről mai szemmel is változatlanul elfogadható. Aristoteles szerint a demokratikus szabadság egyik feltétele az, hogy a polgárok felváltva legyenek alattvalók és vezetők, azaz mindenki résztvegyen az államügyek vezetésében és szolgálatában.²⁴

A szegények uralma, azaz a demokrácia és a gazdagok uralma (akik rendszerint származásban is különböznek tőlük), tehát az oligarchia között a középosztály uralmát tartja Aristoteles kívánatosnak s ennek uralma a *politeia*, azaz az alkotmányos demokrácia, ahol a törvények uralkodnak, — az igazságos állam, melyért Aristoteles lelkesedik, ahol a morál a tulajdonképeni uralkodó, ehhez pedig a nevelés segíti hozzá a, z embert. Így párosultak a Platónnál túlhatalmas elméleti szempontok Aristotelesnél a gyakorlati politika tudományának szempontjaival. A definíciók ugyan sokszor bizonytalanok, az író szubjektívizmusa néha túlrad és elmosza úgy a gyakorlat, mint az elmélet körvonalait: mégis a politikai tudomány történetében napjainkig óriási hatást gyakoroltak Aristoteles állambölcseleti és politikai tanai s aki a demokrácia filozófiai gyökereihez nyúl vissza, nem kerülheti el, hogy újra és újra fel ne la-

pozza a stageirai bölcsnek az idők messzeségében is soha el nem fakuló, mindig élő igazságokat tartalmazó lapjait.²⁵ *Platon* és *Aristoteles* gondolatai az államról nemcsak a politika tudományának első nagy alapvetései; történeti források is egyszersemind, mert a problémák, melyek bennük felvetődnek, a Kr. e. IV. század görögségének kínzó kérdései, melyek sok tekintetben közelebb visznek bennünket az athéni demokrácia hanyatlásának megértéséhez. A jog és erkölcs közötti egyensúly, mely a demokrácia virágkorában jellemzője volt az athéni társadalomnak, 100 év leforgása alatt teljesen megbomlott, az állam elszegényedése következtében a polgárok egyre szűkebb körének a kezébe kerültek a technika fejlődése következtében finomodó termelési eszközök, a kapitalizmus által felgerjesztett önzés és bírvágy, a korrupciót egyre inkább úrrá segítette a fékeiktől már régen megfosztott demokráciában. A minden korlátot áthágó individualizmust nem tudta többé szolgálatába állítani a haza áldozatot követelő érdeke. Nem a nagy egyéniségek hiánya hozta magával Athén lehanyatlását; a társadalom erkölcsi értékeinek romlása, a morális erők meglazulása vitte sírba az athéni demokráciát. Ezen nem segíthetett Demosthenes, de még egy újra születő Perikles is gyenge lett volna hozzá.

*

A demokrácia fája az ókorban nemcsak az Aegei-tenger partjain talált termőtalajra. Itáliában, Róma világhatalommá emelkedő városában szintén működtek azok a társadalmi erők, melyek demokratikus államot akartak teremteni a Tiberis partjain. A demokrácia megvalósulásának pillanata azonban a római történelemben csaknem összeesik a monarchia megalakulásának történelmi tényével. Az ókori római történetírás és az annak nyomán dolgozó modern tudományos kutatás sokkal inkább az individualista történeti szemlélet útjára tévedt, semmint hogy a nagy személyiségek héroszok magasságába emelt alakja mögött felismerhette volna a történet igazi hőseinek, a tömegeknek vérrel és könnyel dúsan áztatott útjait. Ha olvasunk is az antik forrásokban *Popularesről*, ha hallunk is a mo-

dem tudományos művekben demokrata pártról, vagy nép-pártról, mégis az egész római történet a monarchia kialakulásáig alig tűnik fel másnak, mint a régebbi időkben a patriciusok és plebejusok közjogi küzdelmének, a köztársaság második felében pedig egyes nagy egyéniségek egyeduralomra irányuló törekvéseinek, melyekhez a népi tömegek csak a statisztériát szolgáltatták. A demokratikus erők politikai aspirációi, a városállam korlátainak ledöntésére kovácsolódtak, tudatos politikai célokat maga elé tűző népi mozgalom elismerése elé szüntelenül gátul emelkedik a modern történetírás szemléletében a hősök kultusza. A gazdasági, vallási, jogi, irodalmi, népi, társadalmi stb. fejlődés synoptikus szemlélete erősítheti csak meg azt a szociológiai szemléletet, melyre szükség van a római tömegmozgalom emberibb megítéléséhez. A római állam és társadalom, irodalom és művészet, jog és vallás fejlődésének szintéziséből sikerülhet majd azoknak az elemeknek számbavétele, melyek a római világ demokratikus elemeit s ezeken keresztül a római demokrácia történetét megelevenítik. A politika elméletének művelői Rómában nem jutottak el egy Platon vagy egy Aristoteles jelentőségéig, a rómaiak, a gyakorlati politika nagymesterei, nem versenyezhettek az elméleti politika művészeivel, a görögökkel. *Polybios*²⁶ és *Cicero*²¹ művei ugyan bepillantást engednek a római alkotmány szervezetébe, problémákat vetnek fel és megoldásokat keresnek rájuk, a római alkotmány, a római társadalom és a római demokrácia mibenléte felől mégis igazában csak a rómaiak *őszinte története* tájékoztathat.

Deha el is készül majd egyszer a római demokrácia történetének az igazság szelleméhez hű életírása, ez sem fogja árnyékba borítani a görögségnek azt a történeti érdemét, hogy megteremtette az államformát, mely méltó életformája azóta is a szabad művelt nemzeteknek. *A demokrácia ősei és első Hősei kétségkívül az athéniak maradnak, akiknek emlékezete nem halványulhat el, amíg szabadságszerető népek élnek a földön.*

JEGYZETEK.

¹ Arist.: Ath. pol. XIV. 3. (Hude)

² A kifejezés Renantól származik. V. ö. R. Cohen: La Grèce et l'hellénisation du monde antique. (Clio. Introduction aux études historiques, 2.) 1. 1., R. De Saussure: Le miracle grec. Paris, 1939.

³ Isokr. Areop. 14.

⁴ Arist.: Ath. pol. III. 5.

⁵ Arist.: Ath. pol. XXX. II. 2., Plut. Solon 13. V. ö. G. de Sanctis: Αῤῥῆς 195. sk. 1.

⁶ Ath. pol. V. 3., Pol. 1296 a.

⁷ Croiset: Les démocraties antiques 47. 1.

⁸ Arist.: Ath. pol. XXI. 2.

⁹ Arist.: Ath. pol. VIII. 4., Plut. Solon 18. V. ö. G. De Sanctis Αῤῥῆς 251. 1.

¹⁰ Herodotos a kleisthenesi demokrácia sikerének tartotta Athén nagyhatalmi állásának a kifejlődését. V. 66., 78.

¹¹ V. ö. Plut.: Arist. 22. Themistoklesről ld. U. Kahrstedt: Pauly—Wissowa R. E. V. A. 1934. 1686. 1. skk.

¹² V. ö. Arist.: Ath. pol. XXIII. 1.

¹³ Swoboda: Ephialtes. Pauly—Wissowa R. E. V. 2849. skk. L

¹⁴ Thuk. II. 37. 3.

¹⁵ Platon: Gorgias X.

¹⁶ Thuk. II. 65. Perikles modern jellemzésére E. Hohl: Perikles a Marchs-Müller-féle Die Meister der Politik t. I. II. kiadás. Berlin, 1923. 39. skk. 1., J. Gregor: Perikles. München, 1944., H. Berve: Perikles. Leipzig, 1940., H. Willrich: Perikles. Göttingen, 1936.

¹⁷ Arist.: Ath. pol. 27., Polit. 1274. a.

¹⁸ Thuk. VIII. 64.

¹⁹ P. Janet: A politikai tudomány története. Budapest, M. T. A. kiadása. Ford.: Lőrincz Bél'a. I. 121. sk. L

²⁰ Arist.: Ath. pol. XXVII. 4.

²¹ V. ö. Kriton 3.

²² Az állam. VIII. 557. Szabó M. fordítása. Platon összes művei I. k. 1068. 1.

²³ Pol. III. 8. 1280. a.

²³ V. ö. Halasy Nagy József: A politikai tudomány kezdetei. Parthenon-tanulmányok 1. 78. skk. 1.

²⁴ V. ö. Szabó Miklós: Aristoteles Politika. A Magyar Filozófiai Társaság könnvtára 4. Bevezetés.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM.

1. A GÖRÖG DEMOKRÁCIA.

A görög demokrácia forrásai és irodalma azonosak a görög történet forrásaival és irodalmával. *Wachsmuth: Einleitung in das Studium der alten Geschichte-je* (1895) óta, *M. Cary: The document, Sources of grec History, Oxford, 1927.* a legfontosabb forrásösszegyűjtés. *Aristoteles: 'Αθηναίων uoXireiu-ja* az athéni alkotmány és társadalmi történet legfontosabb forrása csak 1892-ben került elő, de ezenkívül még számos értékes, de elveszettnek hitt ókori emléket őriztek meg a papyrusok. V. ö. *Eilabel: Die kleinere Historiker. Fragmente aus Papyr., 1923., K. Preisedanz: Papyrusfunde und Papyrusforschung, Leipzig, 1933., A. Calderini: Manuale di Papirologia, Milano, 1938.* A görög történetírók *Teubnernál* megjelent kiadása mellett az angol és francia kiadványok (*Scriptorum classic. Bibliotheca Oxoniensis*, valamint az *Association Guillaume Bude* irányítása alatt kiadott *Collection des Universites de France*) érdemelnek említést. Külön is említést érdemel *Diehl: Anthologia lyrica graeca I. Leipzig, 1924.* és *Jacoby* nagyszerű kiadványsorozata: *Die Fragmente der griechischen Historiker, Berlin, 1923.* —

Az epigráfiai, archeológiai és numizmatikai források felsorolását mellőzöm, csak utalok azokra a nagy munkákra, ahol legmegbízhatóbb összefoglalásuk megtalálható. Elsősorban a *The Cambridge Ancient History* (szerk. *J. B. Bury, S. A. Cook, F. E. Adcock, Cambridge, 1923.,* illetőleg *Bury* halála óta *M. P. Charlesworth*) kötetekre utalok, melyek bibliográfia szempontjából a legteljesebbeknek mondhatók. A *Cambridge Ancient History* mellett a *Halphen-Sagnac* szerkesztésében megjelent *Peuples et Civilisations II.* második kötetére kell utalnom (írta *P. Rousset, P. Cloche* és *R. Grousset* közreműködésével), valamint a *G. Glotz* szerkesztette *Histoire Générale* görög történeti köte-» teire Kiváló forrás és irodalomgyűjtése teszi értékessé *R. Cohen* művét: *La Grèce et l'hellénisation du monde antique, Paris, 1934.* (*Clio. Introduction aux études historiques, 2.*) Főleg eseménytörténetet ad, de a részletek és a források pontos használata miatt nagy haszonnal olvasható: *G. Busóit: Griechische Geschichte-je Bd. 1 4. Gotha, 1893 1904., Ed. Meyer: Geschichte des Altertums* kötetei (4. Aufl. Stuttgart—Berlin, 1921.), melyeket legújabbban *H. E. Stier* adott ki, *K. J. Beloch: Griechische Geschichte-je Bd. 1-4. Gotha, 1893—1904.,* az ideák világába is bepillantást nyújt, de egyszersmind tendenciózus is. A modern politika szemlélete rontja meg *H. Berve* egyébként érté-

kes művét: *Griechische Geschichte I. Haelfte von den Anfängen bis Perikles*, Freiburg in Breisgau, 1931. *Zweite Haelfte. Von Perikles bis zur politischen Auflösung*, Freiburg in Breisgau, 1913. (*Geschichte der führenden Völker. 4. Bd.*) Fejlődéstörténeti párhuzamai teszik értékessé M. Rostovtzeff művét: *A history of the ancient World t. I. The Orient and Greece*, Oxford, 1926. (2. kiadása 1930.) A legújabb kutatásokra lei. Fischer E.: Századok, 1944. 63. sk. L

A görög intézmények történetére vonatkozólag a Paul-Wissowa-Kroll-féle *Real-Encyclopaedie der klassischen Altertumswissenschaften* cikkei mellett még mindig tanulságos olvasmány *Fustel de Coulanges* (magyarra is lefordított és a M. T. Akadémia kiadásában megjelent) *La cité antique*, Paris, 1863. műve, valamint *A. Croiset: Les démocraties antiques*, Paris, 1909., *R. Glover: Democracy in the ancient world*, Cambridge Univ. Press. 1933., *R. J. Bonner: Aspects of Ath. democr.* Univ. of Calif. Press 1933.

A görög (és római) intézmények kitűnő feldolgozása a *Die Kultur der Gegenwart*, Leipzig, 2. Aufl. 1923. sorozatában *Willamowitz—Moëllendorf, J. Kromayer és A. Heisenberg: Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer. Bd. II—IV., G. De Sanctis: Ἀρχαία Ἱστορία della repubblica ateniese dalle origini alla età di Pericle. Seconda edizione*, Torino, 1912. ma is egyik legkiválóbb története az athéni intézményeknek, valamint a *Storia dei Greci dalle origini alla fine del secolo V. Vol. I—II. Firenze*, 1939. Nagyon értékes *G. Glotz: La cité grec. Evolution de l'humanité 14. Paris*, 1928. Az *Iwan Müller-féle Handbuch der klassischen Altertumswissenschaften* sorozatában nagy haszonnal forgatható *G. Busóit* (—Swoboda): *Griechische Staatskunde 2. Aufl. Bd. I. 1920. (Busóit), Bd. II. 1926 (Swoboda)*.

A görög szociális és gazdasági élet történetére még mindig nélkülözhetetlen *K. J. Beloch: Die Bevölkerung der griech. rom. Welt*, Leipzig, 1886. Iránytmutató volt a maga korában *J. Burckhardt: Griechische Kulturgeschichte (R. Marx-féle kiadása 1929.)*, *R. von Pöhlmann: Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt. 3. Aufl. I—II. München*, 1925., *Fr. Oertel: Die soziale Frage im Altertum, Neue Jahrb. für Wissensch. 1927. 1. sk. V. ö. Klio, XXI. 1927. 441. sk.*, *F. A. Wright: Greek Social Life*, London, 1925., *J. Hasebroek: Griechische Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte bis zur Perserzeit. Tübingen*, 1931. Külön ki kell emelni *J. Glotz* művét: *Le travail dans la Grèce ancienne. Hist. économique de la Grèce, depuis la période homérique jusqu'à la conquête romaine*, Paris, 1920.,

J. Toutain: *L'Economie antique. Evolution de l'humanité* 20. Paris, 1927. Az egész ókor gazdasági rajzát adja Ft. Heichelheim: *Wirtschaftsgeschichte des Altertums. I. (történeti rész), II. (irodalom). Leiden, 1938.*

II. A RÓMAI DEMOKRÁCIA.

A római demokrácia történetének forrásai, melyek meg-egyeznek a római történet forrásaival, összegyűjtve megtalálhatók a *Cambridge Ancient History* (fentebb már idézett) köteleiben. A G. Glotz szerkesztésében megjelent *Histoire générale* kötetei között E. Pais, G. Bloch és J. Carcopino írták a római demokráciával kapcsolatos köteteket. Piganiol munkái (*Halphen-Sagnac: Peuples et civilisations III. kötet: La conquête romaine 3e éd. Paris, 1939.* és *Histoire de Rome Clío. Introduction aux études historiques 3. Paris, 1939.*) kitűnő bibliográfiát nyújtanak.

Az olasz tudományos irodalomból főleg a jogtörténészek, P. Ronfante, Arangio-Ruiz és P. de Francisci kötetei jönnek itt számításba. *Homo: Institutions politiques romaines. Paris, 1937.* *L'Evolution de l'humanité XVIII.* ma is nélkülözhetetlen a római intézmények vizsgálatában. A forradalmak korára U. Kahrstedt: *Grundlagen und Voraussetzungen der röm Revolution (Neue Wege zur Antike, 1926),* W. Enzlin: *Die Demokratie und Rom (Ph. LXXXII, 1927, 313.),* G. De Sanctis: *Rivoluzione e reazione nell'età dei Gracchi (A. β. R. N. S. II. 1921, 209. sk.)* mellett újabban Ronald Syme könyve hoz új szempontokat: *The Roman revolution. Oxford, 1939.* A populáresnek mint tudatos politikai mozgalomnak a szerepére Id. A. Fischer: *Contributo alla storia del movimento dei Popolares, Róma, 1937.* a modern tudományos történetírás klasszikusai közül Th. Mommsen, E. Pais és G. Ferrero könyvei még ma is haszonnal forgathatók. A gazdasági fejlődésre Rostovtzeff és Fr. Heichelheim már idézett könyvei mellett Tenney Frank nagy sorozata érdemel említést: *An Economic Survey of Ancient Rome I-V. 1933-1940,*

DEMOKRÁCIA ÉS JOG

Horváth Barna.

Milyen követelményekkel lép fel a demokrácia a joggal szemben? Milyen különös jogtechnikai módszerekkel biztosítható a demokrácia életképessége? Miként érvényesül a demokrácia eszméje jogintézményekben? Mi az, ami következik és mi az, ami nem következik a demokráciából, mi az, ami összefér és mi az, ami nem fér össze a demokráciával a jogban? Mennyi lehet a hozzájárulása jogszolgáltatásnak, jogalkotásnak és jogtudománynak a demokrácia megvalósításához?

Teljes feleletet ezekre a kérdésekre, amelyek a demokrácia létérdekeit oly közelről érintik és minden demokratikus jogászt foglalkoztatnak, csak az a *codex in terminis* adhatna, amely Bentham szeme előtt lebegett, aki egy hosszú élet szívós munkáját szentelte arra, hogy a „*legnagyobb szám legnagyobb boldogsága*” elvét a jog egész területén intézményes megvalósításhoz juttassa. Ha csupán a főszempontok kiemelésére szorítkozunk, mindegyelőtt tisztáznunk kell a demokrácia eszméjének legfontosabb követelményeit, amelyeket a joggal szemben támaszt, és a jognak teljesítőképességét ezeknek a követelményeknek a kielégítésére.

A *politikai* és a *gazdasági* demokrácia különbségei; talán legjobban megvilágítja az a meghatározás, amely Szerint a demokrácia a *nép által* és a *népért* való kormányzás. A kettő nyilván nem ugyanaz, mert hiszen a nép által

való kormányzás nem szükségképpen felel meg a nép érdekeinek és viszont ez utóbbiakat egy felvilágosult egyeduralkodó kormányzata is előmozdíthatja. Mindazonáltal mindkét ismérv elhanyagolhatatlan és nyilvánvaló összefüggés is van közöttük. Ezt legjobban Macaulay fejezte ki, amikor azt mondta, hogy a választójog kiterjesztése nem fér össze a magántulajdon fenntartásával. A választójog tudvalevően a *politikai* demokrácia sarkalatos jogintézménye, a magántulajdon korlátozása pedig a vagyonskülönbségek megszüntetésének, a *gazdasági* demokráciának a jogtechnikai módszere. E szerint a politikai demokrácia logikusan a gazdasági demokráciához vezet, ha a nép a maga politikai jogait a saját érdekében gyakorolja. Megfordítva viszont a nép érdekében való kormányzás csak akkor tekinthető végleg biztosítottnak, ha azt többé nem felvilágosult egyeduralkodó, hanem maga a felvilágosult nép gyakorolja.

Már Harrington is, Hobbes kortársa és az *Oceana* szerzője, tudta, hogy mily szoros összefüggés van a politikai és a gazdasági demokrácia között. Ezt ő úgy fejezte ki, hogy a „tökéletesen egyenlő köztársaságnak” birtokmegosztásban és hivatalviselésben (a hivatalok „rotációjában”) kell egyenlőnek lennie. Harrington jogpolitikai géniusza valóban némileg szellemi elődje a Benthaménak. Csodálatos éleslátással ismeri fel, hogy az állam egész művésze a nép módszeres szétosztásában és összegyűjtésében áll. A hivatalok rotációjának gondolatában benne van a nép közvetlen részvétele a közigazgatásban: a *közvetlen* és a *képviselési* demokrácia kölcsönös közeledése is.

Ezek a politikai demokrácia fajai. A képviselési demokrácia éles formulázása szerint elegendő, ha a választópolgár az urnánál szabadon leadhatja szavazatát. Minden egyéb már a *nép-képviselésre* tartozik. Ezzel szemben *közvetlen* demokrácia az, amikor a nép maga dönt, mint pl. a *népszavazás* alkalmával, vagy maga cselekszik, mint pl. a *forradalomban*, vagy maga ítélkezik, mint pl. a *népbíráskodás* intézményében.

Harringtonnál, Benthamnál, még Millnél. is töretlen volt a hit a képviseleti kormányzatban. Azért hajoltak oly végtelen gonddal a *kiválasztási módszerek* fölé. Minél nehezebb problémákkal került azonban szembe a demokrácia, annál inkább kiderült, hogy a *képviselet* tulajdonképpen sohasem tökéletes és működése könnyen más irányt vesz, mint venne a *közvetlen*, vagy éppen a *gazdasági* demokrácia. Ezek az apró eltérések és törések a demokrácia technikájában vezettek oda, hogy a második világháború előtt már a demokrácia nagytekintélyű hívei és szakértői is könyveket írtak annak *válságáról*. A jogtechnikát főleg az érdekli, miként küszöbölhetők ki a demokrácia módszereiből azok a törések, amelyek magát az alapeszmét veszélyeztetik. Éppen ezért világosan kell látnunk, hogy nem a *vagy-vagy*, hanem a *többé-kevésbé* kérdéssel állunk szemben, amikor a demokrácia „fajai” között válogatunk. Tudnunk kell másszóval, hogy a politikai és a gazdasági demokrácia s az előbbin belül a közvetlen és a közvetett (képviseleti) demokrácia egyaránt elhanyagolhatatlan elemei a demokrácia eszméjének, amelynek teljes kibontakozást csakis összes elemeinek szerencsés *kombinációja* adhat. Ennek a kombinációnak a megtalálása és intézményes biztosítása a jogtechnika sajátos feladata.

Hogy különösen a képviseleti és a közvetlen demokrácia egymást nem helyettesíthetik, hogy egyik sem képes a másikat feleslegessé vagy nélkülözhetővé tenni, arról meggyőző annak a tételnek a vizsgálata, amely szerint modern és nagy demokráciákban a közvetlenség elve nem érvényesíthető. Valóban nem képzelhető az, hogy mai nagy államokat olyan közvetlen módszerekkel kormányozzák, mint kormányozták az ókori görög városállamokat, vagy ma is kormányozzák a svájci kantonokat. A fenti tétel mégsem helyes, még pedig azért nem, mert felteszi, hogy a közvetlenséget a demokráciában nem is lehet másként érvényesíteni, mint ahogyan az az említett kis demokráciákban történt. Tévesen feltételezi továbbá, hogy a közvetlen és a képviseleti demokrácia között *választani* kell, holott a művészet épp a kettőnek a kombinálása. Abból,

hogy a közvetlen demokráciát a *régi módszerekkel és vegytisztán* nem lehet megvalósítani modern és nagy államban, még egyáltalában nem következik az, hogy azt más, *új módszerekkel* és a *képviseletivel kombináltan* nagymértékben érvényesíteni ne lehetne. A képviseleti demokrácia tehát nem nélkülözheti a közvetlent, mert könnyen elfajul, ha elszakad ősforrásától, a közvetlen demokrácia viszont nem nélkülözheti a képviseletit, mert vegytisztán nem is valósítható meg és mert a nép helyett végeredményben mindig egyes embereknek kell cselekedniök.

A közvetlen demokráciának a képviseletin belül erőteljes érvényesülést biztosít a modern *közvélemény kutatás*. Ez lényegében véve technikai módszer, amelynek segítségével a vélemények megoszlását folytonosan és elegendő pontossággal ellenőrizni lehet. Az ilyen módszer nyilvánvalóan forradalmasítja a közösségi *akaratképzés* technikáját. Egy jól működő közvélemény kutató intézet, amely igen kis hibahatárral meg tudja jósolni a választások eredményét, tulajdonképpen feleslegessé teszi ez utóbbiakat. Ha pedig a népképviselet és a közvéleménykutatás egymáselleit működnek, akkor az utóbbi folytonos ellenőrző hatást fog gyakorolni az előbbire, mert folytonosan nyilvántartja, miben tér el a képviseltek véleménye a képviseletétől. A közvéleménykutatás távlatai beláthatatlanok, mert amikor a közös akarat megállapítását a választási hadjáratok és parlamenti viharok szenvedélyeinek és véletleneinek zűrzavarából a tudományos megfigyelés szelíd fényébe emeli, a tudományt érvényesíti a politikában. A tudomány a haladó politikának legmegbízhatóbb szövetségese!

A közvéleménykutatás azonban természetesen maga sem csodaszer. Achilles-sarka a kérdésfeltevés, mert csakis annak a feleletnek van jelentősége, amelyre a kérdezett *kompetens*. Nem kompetens a feleletre olyan kérdésben, amely értelmi színvonalát, tájékozottságát, előismereteit meghaladja, amelyre nézve nincs és esetleg nem is lehet kialakult véleménye. Ez eléggé mutatja, hogy a közvéleménykutatás sikere és politikai jelentősége mennyire feltételezi a közönség folytonos előkészítését, tájékoztatását

azok felől a tények és szempontok felől, amelyektől a feltett kérdésekre adandó válasz függ. A közvéleménykutatás tehát csak akkor lehet a közvetlen közösségi akaratképzés biztos technikai módszere, ha párhuzamosan fut vele az a felvilágosító és tájékoztató szolgálat is, amely a közönség érdeklődését felkelti a felteendő kérdések iránt és azok megválaszolására neki kompetenciát ad.

Az ilyen szolgálat az *állampolgári nevelésnek* egyik mozgékony alakja. Ennek szüksége még szembeötlőbb, ha a közvetlen demokráciának a *végrehajtás* terén való érvényesítéséről van szó. Ennek módja a nép minél teljesebb bekapcsolódása a jogalkalmazás, a bírászkodás és különösen a közigazgatás folyamataiba. Ez annyit jelent, hogy minden állampolgárnak *administré-ből administrateur-ré*, a közigazgatás tárgyából annak alanyává is kell válnia. Erre őt ismét csak az állampolgári nevelés teheti kompetenssé.

Mindez mutatja, hogy milyen finom technikáktól, egészen a lélektani kondicionálásig menő tervezéstől függ a demokrácia helyes működése és teljes színképének a kibontakozása. A demokrácia alapproblémája ma a politikai és a gazdasági demokrácia összefüggése, amelyet Laski akként formulázott, hogy a demokrácia csak addig fér össze a kapitalizmussal, amíg a gazdaság kiterjeszkedik s a tőkésosztály folytonos engedményeket tehet. Ennek az alapproblémának háttérben ott van az osztályharc és a háború problematikája. Mert a tőke éppúgy nem mond le magántulajdonáról, mint az állam szuverenitásáról. Már pedig a termelési eszközök magántulajdona osztályharcot, az államok szuverenitása pedig háborút jelent. Ezzel a súlyos alapproblémával a demokrácia a képviselőlet és a közvetlen akció módszereivel próbál megbirkózni. A képviselőleti demokrácia „*delegált arisztokrácia* (aristocracy by delegation)” és ez a meghatározás feltárja a képviselőlet és a képviseltek közti összhang problémáját. A demokrácia egyúttal „*vitatkozás útján való kormányzás* (government by discussion)”, mert a helyes döntést a vélemények összemérésétől és mérkőzésétől várja. A demokrácia éppen azért oly nehéz politikai eszmény, mert az értelmi meggyőzést és belátást kívánja diadalra juttatni. Érzékenységét és vál-

ságait ma főleg az magyarázza, hogy a politikai kérdések cly bonyolultakká és szakszerűekké váltak, hogy a választópolgár mindinkább elveszti kompetenciáját arra, hogy ezekben a kérdésekben állást foglalhasson. Az *üzemf* demokrácia alapgondolata épp ezért az, hogy ahhoz szóljon hozzá az ember, amihez *ért*. A közvélemény *politikai hozzáértésének* emelése létkérdése a demokráciának és ismét csak a felvilágosítás és tájékoztatás, a tudományosan tárgyilagos ismeretterjesztés feladatát helyezi előtérbe. A demokrácia ma jobban, mint valaha, rá van utalva a tudomány segítségére.

Ezt szemlélteti, gondolom, a demokrácia és a többségi elv közti összefüggés is. A többségi elvet a demokrácia megdönthetetlen dogmájának tekintik. Pedig van abban valami visszatetsző, hogy amikor 51 áll szemben 49-cel, akkor az előbbi 100%-ig, az utóbbi ellenben egyáltalában ne érvényesüljön. Tudományosan korrekt eredmény a két különböző erőnek erőparallelogrammába foglalása és az eredőnek kiszámítása lenne. Ez átfordítva a politikai technika nyelvére: a helyes eredmény a kétféle álláspontnak olyan egyeztetése, ahol az egyik 51, a másik pedig 49% erejéig érvényesül. Ez az egyeztetés olykor lehetetlennek fog bizonyulni, de sok esetben valószínűleg az egyhangúságot megközelítő, vagy legalább a többséget jelentékenyen növelő döntést tenne lehetővé. Ez a fontos példa tehát azt mutatja, hogy a szavazási mechanizmust a demokrácia alapelvét teljesebben érvényesítő működéshez lehet segíteni, ha közbeiktatjuk a tudományos egyeztetésnek tárgyilagos munkáját, amely a többséget előreláthatóan az egyhangúságot megközelítő mértékben gyarapítja és ezzel a határozatot az elérhető legszélesebb alappal látja el.

A demokrácia legmélyebb értelme: minden embert fel szabadítani akarni. Ez csak akkor lehetséges, ha a szabadságot mindig annak a szemével nézzük, akinek a legkevesebb jutott belőle. Ez a cél olyan nagy és olyan szép, hogy minden eszközt meg kell ragadnunk és fel kell kutatnunk, amely megvalósításához közelebb vihet bennünket. A demokráciának vannak nehézségei és válságai. De vannak feltáruló új lehetőségei és technikái is. Legnagyobb ereje

épp az, hogy segélyforrásai kimeríthetetlenek, mert az egész nép felszabaduló energiái állnak rendelkezésére. A demokrácia új technikáit keresni, ez a legszebb feladata a jog művelőinek is.

A jog teljesítőkéességét akkor tudjuk megítélni, ha ismerjük társadalmi működését. A jogot sokféleképen próbálták meghatározni, de a fogalommeghatározásban meg-egyezni eddig sohasem sikerült. E sikertelenség magyarázata ma izgatóbb kérdés, mint maga a definíció.

Különösen vannak, akik a jogot tényleges vagy képzeletbeli szerződés, megegyezés, beleegyezés, egyetértés folyamányának, és vannak, akik a hatalom parancsának tekintik. Lehet a szokásból származtatni és a társadalmi magatartás merő statisztikai szabályosságának tekinteni, lehet elvont testetlen szabályok, sőt eszmék uralmát látni benne (joguralom), vagy pedig önkényes hatalmi parancsot, amelynek a társadalom zöme, kényszerszankcióktól félvve, engedelmeskedik (imperatív felfogás).

A legmodernebb és egyben a szembenálló felfogások harcában leginkább semleges nézet szerint a jog a társadalmi technikának egy különleges módszere, amely magatartási minták (patterns of behaviour) és tényleges magatartások különös felhalmozódásából és kapcsolódásából áll. Ezeket a mintákat — ha tetszik — „elszabadult imperatívuszoknak” is lehet nevezni (Olivecrona).

A jog sajátos technikája mármost abban áll, hogy ezeket az eljárásokat (= minta + magatartás) hosszú intézményes sorozatokká képzki ki és szerveinek működésébe funkciómegoszlást visz bele. Felhalmozódásában óriási tehetetlenségi nyomaték (begyakorlottság, rutin, tradíció, bürokrácia) érvényesül, funkciómegosztása révén pedig rendkívüli hatásosságra tesz szert (imperializmus).

A jog azzal markol bele a társadalomba, hogy mintákat szab a magatartások elé, mederbe szorítja a társadalmi magatartások tömegeit. Ezzel eleinte csak rendet teremt, biztonságot és kiszámíthatóságot, ami feltétele a társadalom nyugodt növekedésének. Később a magatartásmintákat mindinkább úgy szabja meg, hogy a társadalmi magatartások között kiegszító különbözőség, funkciómegoszlás

jöjjön létre: ezzel óriási mértékben fokozza a társadalmi magatartás hatásosságát. Ekkor felmerül a lehetőség, hogy a jog mind messzebbmenő beavatkozással valósággal megtervezze a társadalmi cselekvést, hogy azt mindinkább tervszerűvé tegye. Ez azonban felveti a célok problémáját is. A jog teljesítőképességének határaitra érkezünk, amikor felismerjük, hogy a legmagasabb társadalmi célokat, a szabadságot és a kölcsönösséget, nem tökéletesen, hanem csupán bizonyos mértékben tudja megvalósítani. Ezeknek nélkülözhetetlen, de nem elegendő feltétele.

A jog teljesítőképességének ezek a határai figyelmeztetnek arra, hogy a demokrácia megvalósítását sem lehet egyedül csak a jogtól várni. A jog mindig csak kereteket, mintákat, utakat és módokat adhat, medret vág csupán, amelyet tartalommal kitölteni csak a demokratikus ember lelkiisége tud. Itt ismét az állampolgári nevelés feladatára bukkanunk, mert a demokrácia elsősorban azért a legnehezebb államforma, mert csak lelkiileg művelt és fegyelmezett emberek között működik jól. Ezen a példán azt is láthatjuk, hogy a jog a szabadságot mintegy közvetve valósítja meg: sajátos módon beavatkozik, hogy a beavatkozástól mentes köröket teremtsen. Aki pl. az angol Alsóház vitáit megfigyelhette, az tudja, hogy a demokráciának ez a klasszikus intézménye azért oly magas színvonalú, mert kereteit a politikai műveltségnek és fegyelemnek legnehezebb tradíciói töltik ki.

A demokrácia és jog összefüggésének kérdése tehát nemcsak arra vonatkozik, hogy mely jogintézmények szolgálják legjobban a demokráciát, hanem kiterjed arra is, hogy milyen lelkiiséggel, milyen szellemben kell a jogot szolgáltatni, alkalmazni és alkotni. Azok a politikai eszmék, amelyeket a jogon keresztül megvalósítani kívánunk, csak részben öltönek testet magukban a jogintézményekben, részben azoknak az embereknek a lelkiisége érvényesíti őket, akik a jogintézményekkel élnek.

A demokratikus *jogszolgáltatás* kérdéseit vizsgálva, abból kell kiindulnunk, hogy a modern jogelmélet *relatívizál*. Viszonylagosnak tartja a jogalkotás és a *jogalkalmazás* különbségét is. Ezért nem tartható az a nézet, hogy ha a

törvényhozás demokratikus, akkor a *végrehajtásnak* feszesen hierarchikusnak, nem pedig demokratikusnak kell lennie.

Montesquieu még azt hitte vagy kívánta, hogy a bíró a törvény szócsöve legyen csupán — la bouche qui prononce les paroles de la loi. — Az angol jogászok azonban tudták, hogy a jog alkotója a konkrét esetben inkább a bíró, aki a törvényt alkalmazza, mint a parlament, amely azt becikkelyezi.

Ezért sarkalatos követelménye a demokratikus jogszolgáltatásnak a dogmatikus betű- és fogalomjogászat, a jogász bürokrácia háttérbeszorítása és a jogeset „*szociális kontextusának*” a tudományos megfigyelés világánál való felderítése. Ennek iskoláját a nagy amerikai bírák. Holmes, Cardozo és Brandeis ítélkezése teremtette meg. Kiderült, hogy minél pontosabb, minél tudományosabb a tényállás megállapítása, annál könnyebb az elbírálása is. A jogászat súlypontját a jogtételről a jogesetre kell áthelyezni, mert a tudományosság a jogászatban sem az elvont tételek skolasztikájában, hanem a konkrét esetek kielemezésében áll. A demokráciának pedig az a jogszolgáltatás felel meg jobban, amely tudományosabb. A jogásznak *tudnia* kell, hogy mit csinál, amikor jogot szolgáltat és nem használhatja a törvény szövegét köpönyegül a nehézségek kényelmes leplezésére. Tudnia kell, hogy a joghézag és a logikai zártság vitája eldőlt már a következőképpen. Joghézag nincsen abban az értelemben, hogy ne lehetne minden esetet eldönteni, de van abban az értelemben, hogy a döntést többé-kevésbé formátlan, szabad jogból kell meríteni. A modern jogelmélet tehát a joghézag és a logikai zártság ellentétét is *relativizálta*.

A demokratikus jogszolgáltatás alapvető követelménye a nép részvétele a bíráskodásban és a közigazgatásban. Ennek természetesen nem szabad és nem is kell a szakszerűség rovására mennie. A helyes szervezet az, amikor pl. az esküdtszék olyan kérdésekre felel, amelyek a *laikus* józan ész és morál ítélőszéke elé nyugodtabban bocsáthatók, mint a szakszempontok által kötött jogászat megítélése alá. A *szakszerűség* szempontjának érvényesülnie

kell a *tényállásnak* tudományosan pontos megállapításánál és a jog *logikai és technikai* szempontjainak érvényesítésénél. A *laikus* ítékezés pedig az *erkölcsi* és *politikai* értékelést döntse el. A nép részvétele a közigazgatásban egyfelől a bürokrácia hatásos ellenszere, másfelől pedig az állampolgári nevelés kitűnő eszköze. Ennek mintegy előiskoláját jelenti Laski javaslata, aki szerint a hivatal és az élet közé oda kell állítani a „polgárok választmányát”, amely mintegy közvetít a hivatalnok és az ügyfél szempontjai között és mindkettőt védi a másiknak túlkapasáival szemben, miközben megismeri az ügyvitelt és önmagát hivatalnökká képzi ki. Ezen a téren is a szakszerű és a laikus elem helyes kombinációja felel meg legjobban a demokráciának. Laski javaslata némileg önképzőkörré teszi a hivatalt, de a cél éppen az, hogy a polgárok hivatalnökká képezzék magukat. Jobb, ha a hivatal iskolához hasonlít, mint taposómalomhoz. Amint egyszer sikerült felkelteni a nép érdeklődését a közigazgatás szakkérdései iránt — s ezt a hivatalnok ügyköre szerint érdekelt polgárok körében legkönnyebben sikerül felkelteni —, az a szakszerűséget is ambicionálni fogja és a hivatalnokban meglátja és megbecsüli majd a szakmunkást.

A hozzáértés és az érdeklődés legkönnyebben biztosítható az *üzemi demokráciában*. A munkás természetesen érdeklődik a munkamódszerek javítása s az üzem teljesítményének fokozása iránt. Részvétele az üzem irányításában ránézve azt jelenti, hogy látja az üzem helyzetét és funkcióját az egész nagy gazdasági tervben. Itt válik tehát a munkás a legkönnyebben a gazdasági közigazgatás és jogszolgáltatás lelkes tényezőjévé. Magánjogi munkavállalóból itt emelkedik közjogi funkcionáriussá, miközben megvalósul az a morális követelmény is, hogy a munka nem árucikk.

A demokratikus jogszolgáltatás legfőbb szempontja a szabadságjogok értelmezése és védelmezése. Nyilvánvaló pl., hogy a Rooseveltt-féle négy szabadság közül a nélkülözéstől és a félelemtől való szabadságot inkább kollektív beavatkozással, a vélemény és a vallás szabadságát ellenben inkább a beavatkozástól való tartózkodás útján lehet

biztosítani. A szabadság végső értelme az, hogy minél teljesebb életet élhessünk, azaz a bennünk szunnyadó energiákat és képességeket minél teljesebben kibontakoztathassuk. Ennek a nemzetközi béke biztosítása és a gazdasági jólét megteremtése kétségkívül előfeltétele. Ma már alig kétséges, hogy ezen a téren a szabadságot nem a laissez-faire, hanem a tervszerű irányítás és beavatkozás biztosítja. Hogy a háborút elkerülhessük, nem szabadjára hagyni kell az államokat, hanem nemzetközi szervezetbe kell összefogni őket: a szabadság súlypontja az államról a nemzetközi közösségre tolódik át. Hasonló a helyzet a gazdasági jólét megszervezésével is. Nem a termelés anarchiáját, hanem annak tervszerűségét kell biztosítani: a szabadság súlypontja itt a gazdálkodó egyénekről mindinkább a közösségre megy át. Ha *mindenkit* fel akarunk szabadítani a nélkülözés és a félelem szolgasága alól, akkor nyilvánvalóan inkább beavatkozni és tervezni kell, mint a beavatkozástól és a tervszerűségtől óvakodni.

A nélkülözéstől és a félelemtől való szabadság védelme tehát beavatkozást kíván, ami azt jelenti, hogy ezen a téren a szabadság értelme az, hogy súlypontját az egyénről és a szűkebb közösségről a tágabb közösségre kell át helyezni. A demokratikus jogszolgáltatás számára ez igen fontos értelmezési szempontot nyújt, amelynek világánál nem abból fog kiindulni, hogy *neminem laedit qui iure suo utitur* — hogy senkit sem sért az, aki csak a jogával él —, hanem inkább abból a modern jogelvből, hogy a joggal visszaélni nem szabad (*abus de droit*). Ennek az értelmezési szempontnak a birtokában — azon a téren, amelyen annak helyességét felismerte — óvakodni fog attól, hogy az egyén, illetőleg a szűkebb közösség szabadságát kitérjesztőleg, a tágabb közösséget ellenben megszorítólag értelmezze. Ez nem azt jelenti, hogy a beavatkozást kritikátlanul mindig előnyben részesítse, mert a közösség szabadsága — a beavatkozás szabadsága — végső sorban mindig az *ember* szabadságát van hivatva előmozdítani. Amikor azonban arról van meggyőződve, hogy a beavatkozás csakugyan a „legtöbb ember legnagyobb sza-

badságát” mozdítja elő, akkor többé nem fog habozni a kiemelt értelmezési szempont alkalmazásában.

A gazdasági jólét és a nemzetközi béke terén tehát a jog a szabadságot beavatkozással, tervszerű irányítással szolgálja. A vélemény és a vallás szabadságát ellenben minden valószínűség szerint azzal szolgálja jobban, ha a beavatkozástól tartózkodik. És minél messzebbmenő a beavatkozás az egyik oldalon, annál inkább szorul védelemre az egyéni szabadság a másikon. Az egyik oldalon a szabadság értelme az erők tervszerű összefogása és irányítása, a másik oldalon ellenben minél több teremtő energia felszabadítása. A szellemi szabadság tekintetében a társadalmat valóban pluralisztikusan kell felfogni: a szabadság értelme itt csakugyan az, hogy az egyéni és közösségi szabadság számtalan tüzhelyén gyűl ki az a láng, amely a nagy közösséget a szabadság fényébe borítja. A jog ezt a szellemi szabadságot csak közvetve mozdítja elő: azzal, hogy védi és hogy kedvező feltételeket teremt kibontakozásának. Ehhez hozzátartozik a joggal való visszaélés üldözése is. Hozzátartozik a tudomány támogatása, a köznevelés, az állampolgári és vilámpolgári nevelés, a tárgyilagos felvilágosítás és tájékoztatás. Az a beavatkozás tehát, amellyel a jog a szellemi szabadságot közvetve előmozdítja — mert kedvező előfeltételeket biztosít számára —, eléggé messzemenő lehet. A főszempont mégis az, hogy kétség esetében a gondolat szabadságát kell védeni a beavatkozással szemben és nem megfordítva. A demokratikus jogszolgáltatásnak tehát ezen a téren az egyéni szabadságot kell kiterjesztőleg, a közösségi beavatkozás szabadságát ellenben megszorítólag értelmeznie. A gondolat szabadság tekintetében a szabadság súlypontja nem ment át a közösségre, hanem továbbra is változatlanul az egyénben van. Sőt a demokrácia további egészséges fejlődésének valószínűleg itt van a kulcsa: a kollektív beavatkozás szédületes iramában megtalálni a módját annak, hogy azzal az egyén szellemi energiáinak felszabadítása és kibontakozása lépést tarthasson.

Áttérve a demokratikus *jogalkotásra*, felmerül a kérdés, vajjon az *írott jog*, avagy a *szokásjog* felel-e meg job-

ban a demokráciának? Különösen pedig az *írott alkotmány-e*, avagy pedig a *történeti alkotmány*? Követelménye-e a demokráciának, hogy az *anyagi* értelemben vett alkotmány — az állam főszerveit és intézményeit behelyező jog — egyúttal *alaki* értelemben vett alkotmány is legyen, azaz a közönséges törvényekhez képest nehezebben (pl. nem egyszerű, hanem csak minősített szótöbbséggel) legyen megváltoztatható? Követelménye-e a demokráciának az *alkotmánybíráskodás*?

Könyön érthető, hogy ezekre a kérdésekre nem lehet apodiktikus feleletet adni. Nem a *vagy-vagy*, hanem a *többé-kevésbé* kérdései ezek. Anglia a szokásjog, a történeti alkotmány és a csupán anyagi értelemben vett alkotmány mellett és alkotmánybíráskodás nélkül is demokrácia. Mégsem közömbös, hogy a haladó demokratikus gondolat hívei, élükön Benthammal, Angliában is éppen ezzel a hagyományos angol jogi kultúrával szálltak szembe. Valóban kétségtelennek látszik, hogy pl. az írott jog, mint a modern tudományos jogalkotás típusa, jobban felel meg a demokráciának, mint a maradi szokásjog. Tudni kell azonban, hogy a *jogszokás* — a jogtételnek az életbe való átvitele, a jogesetekben való érvényesülése — Achilles-sarka az írott jogi jogalkotásnak. Ezért a demokráciának számolnia kell a *jogszabályinfláció* veszélyével, vagyis azzal, hogy minél több és minél alkalmazhatatlanabb törvényt és rendeletet bocsátanak ki, annál több marad belőlük papiroson. A papíros *jog* az írott jog alkotásába vetett túlságos bizalom büntetése és a jogéletnek az a betegsége, amelyet a tömeges törvény- és rendeletgyártás idéz elő. Az írott és alaki értelemben vett alkotmány is szabatosabb, áttekinthetőbb a történetinél. Tudományos szempontból csak helyeselni lehet a legmagasabbrendű jogszabályoknak a többiektől való differenciálódását. Éppen ezért a demokráciának jobban megfelel az írott és alaki értelemben vett alkotmány, amely nem hagy kétséget a felől, mi tartozik bele és nem olyan „hajlékony”, hogy minden politikai szellő megváltoztatja az értelmét. Az állampolgári nevelés érdeke az is, hogy mindenki pontosan megismerhesse az alkotmány szabatosan formulázott elveit. Az írott alkotmány szerkesztőinek

azonban különösen ügyelniök kell arra az igazságra, hogy nem mindaz válik alkotmánnyá, amit ők a papirosra leírnak, hanem csakis az, ami abból a konkrét jogesetekben bírói úton is érvényesíthető és tényleg érvényesül is. A legmagasabbrendű jogszabályokat leginkább fenyegeti az a veszély, hogy papiroson maradnak, ha nem történik gondoskodás olyan alacsonyabbrendű jogszabályokról — törvényekről és rendeletekről és ezeket érvényesítő bírói ítéletekről, közigazgatási intézkedésekről és jogügyletekről —, amelyek amazokat konkretizálják, azaz individuális jogesetekben érvényesítik. Az angol jogászok a *jog uralmán* éppen azt értik, hogy még az alkotmány tételei is konkrét bírói ítéletekkel eldöntött jogesetekről olvashatók le, tehát jogsértés esetét kivéve senkit baj nem érhet. Az alkotmánybíráskodás logikusan folyik az alaki értelemben vett alkotmány fennállásából, mert a törvények alkotmányszerűségét csak bírói felülvizsgálat döntheti el, e nélkül pedig az alkotmány érvényesülése nincsen biztosítva.

Vájjon következik-e a demokráciából a *köztársaság*, a *parlamentarizmus*, a *pártrendszer*, a *felelős kormány* intézménye? Alig vonható kétségbe, hogy a demokrácia összefér a királlyal is, de az is nyilvánvaló, hogy ez az intézmény annál inkább háttérbe szorul, minél inkább kiteljesedik a demokrácia. A parlamentarizmus a képviseli demokráciának nagymultú intézménye, amely legjobb megfigyelőinek megítélése szerint reformra szorul. A második kamaráról már Siéyés abbé megmondta, hogy vagy ugyanazt mondja, mint az első és akkor felesleges, vagy mást és akkor ártalmas. A Lordok Háza az angol demokráciának olyan történeti ornamense, ereklyéje, mint maga a Királyság. A népképviselő legnagyobb problémája ma a pártrendszer és a pártok hasznos összeműködése. A kétpártrendszer talán a legsimábban működik, de túlságosan uniformizálja a véleményeket. A véleménymegosztás hű kifejezése a parlamentben viszont a kormányzást nehezzé, akadozóvá, bizonytalanná teszi. A kétpártrendszer erős vezetést tesz lehetővé, de elszínteleníti, a szavazásra korlátozza az egyes képviselő tevékenységét, a fontos kérdések a pártok között, a parlamenten kívül dőlnek el, amelyek

működése mindinkább formális becikkelyezés. A többpártrendszer viszont folytonos kormányválságot, határozott poiltikai irányvonal hiányát, folyosói befolyások és korrupció érvényesülését eredményezi. A parlamentarizmus betegségének főoka azonban, hogy a kérdések fokozódó szakszerűsége és a törvényhozási anyag felhalmozódása lassanként a képviselők kompetenciáját is kérdéseessé teszi. A legfontosabb reformjavaslatokban előtérben áll a parlament idejének jobb kihasználása, az egyes képviselő behatóbb foglalkoztatása, a plénum és a bizottságok közti munkamegosztás hangsúlyozása az utóbbiak javára és a képviselők fokozottabb betekintésének biztosítása a kormányzat ügyvitelébe. A felelős kormány az államhatalmak megosztásának és a népképviseleti törvényhozásnak a logikus következése. Kérdés azonban, vajjon a hatalmak megosztása mellett nem ugyanolyan fontos-e azoknak összeműködése és ezt biztosítja-e a jelenlegi berendezés? A népképviselet a kormány törvényjavasolatainak elfogadására vagy elvetésére és a kormány iránti bizalom vagy bizalmatlanság kifejezésére szorítkozik. Jelentéktelen kivételektől eltekintve tehát a parlament szerepe a kormánnyal szemben ítélkezés, a kormányé pedig kezdeményezés. A súlypont vagy a parlamenten van és akkor végzetesen akadályozhatja a kormány munkáját, vagy a kormányon, amikor is a parlament csak becikkelyez. Ezek a nehézségek felvetik az alkotmány működése tudományos átvilágításának szükségességét. A képviseleti demokrácia válságban van, egyetlen intézménye sem áll kritikán felül. A legdöntőbb kérdés talán az, hogy a közvéleménynek a pártokban kifejezésre jutó megoszlása miként jusson hű kifejezésre a képviseleti mechanizmus eredményében, a közösségi akaratképzésben. Ezt érintettük a többségi elvvel kapcsolatban. Ha pedig felismerjük a törvényhozás és a kormányzás, a jogalkotás és a végrehajtás különbségének *relativitását*, akkor idetartozik az a kérdés is, hogy nem kell-e a parlament és a kormány közti szereposztásnak is némileg megváltoznia. Nem kell-e a közösségi akarat hű kifejezésének *kezdeményezését* is fokozatosan a népképviseletbe átvinni, nem kell-e a parlamenti pártok *összeműködését* is intéz-

ményesen szabályozni, nem kell-e azokat és magát a parlamentet is *felelőssé* tenni munkájuk eredményességéért?

Ezek a csupán vázlatosan felvetett kérdések is mutatják, hogy a képviseleti demokrácia súlyos problémáinak jogtechnikai megoldását csak három dologtól várhatjuk. Elsősorban működésének beható tudományos megfigyelésétől és kritikájától. Másodsorban a közvetlen demokráciával való kombinálásától. Harmadsorban pedig a politikai nevelés és tájékoztatás színvonalának igen lényeges emelésétől.

A gazdasági demokrácia jogtechnikai érvényesítése legközelebbtről érinti a *magánjogot*. A gazdálkodás tervszerű irányítása ugyanis a *szocializmus jogtechnikai* keresztültelét jelenti. A *tervköltségvetés* több éves *termelési terv* kereteit szabja meg. Ezt a keretet tölti ki azután a részlet-törvényhozás. Azok a termelési ágak nacionalizáltatnak, amelyek így többet termelnek. A *nacionalizálás* jogtechnikai hatása magánjogi joghelyzeteknek közigazgatásjogivá válása, az önálló magánjogi alanyok számának csökkentése, végső kielégésben pedig a jogalanyok mind messzebbmenő összevonása és végül a jogalanyiség feloldása. A nacionalizálás és a tőkevagyon háttérbeszorulása folytán a személyjog, a családjog és a vagyonjog részben elszegényedik, részben pedig, szakjogaival együtt, elközjogiasodik. A magánautonómia megmaradásának mértékéig azonban természetesen a magánjog jelentősége is megmarad.

A *büntetőjog* demokratikus reformja azzal jár, hogy a népellenes politikai bűncselekmények és a közönséges bűnözés üldözése egymástól élesebben elválik. Az előbbiekkal kapcsolatban felmerül az a fogas kérdés, vajjon szabad-e a demokráciának eltérnie saját alapelveitől a demokrácia ellenségeivel szemben? Láttuk, mily életkérdés a demokráciára nézve a véleményszabadság biztosítása. A demokrácia kétségkívül annyit veszít súlyából, amennyi azoknak a véleményeknek a súlya, amelyeket üldözni kénytelen. Másfelől az is kétségtelen, hogy minden politikai rendszernek, tehát a demokráciának is megvannak a maga érinthetetlen kiindulási elvei, posztulátumai. A demokrácia, a saját kiindulási elveinél fogva, amelyek a vélemény szabadságát követelik, tiszteli az ellenvéleményt, ameddig az maga is

hasonlóan viselkedik. Az azonban már nem következik a demokráciából, hogy tűrje a véleménysszabadsággal úzótt visszaélést, hogy gyenge legyen olyan kísérletekkel szemben, amelyek saját alapelveinek felrúgásával erőszakosan törnek ellene. Ilyen kísérletekkel szemben minden rendszer úgy védekezik, ahogyan tud. A demokráciának azonban tudnia kell, hogy igazi védelme még felforgató törekvésekkel szemben is nem annyira azoknak folytonos elnyomásában, hanem azokban a pozitív eredményekben rejlik, amelyeket felmutathat. A demokráciának minden más rendszernél jobban kell tudnia azt, hogy *az állam, amikor büntet, defenzívában van*. A leghaladóbb tudományos felfogás szerint a büntetés megelőző hatása azért nem döntő, mert a bűnözés emelkedése vagy csökkenése más, szélesebbkörű szabályosságot mutat, amelyet a büntetés csak felületesen befolyásol. A büntetés megelőző hatása nem válik kedvezőbbé, ha nem takarékosan bánnak vele. Mindez azonban nem zárja ki, hogy a demokrácia *keményen megtorolja* a népellenes politikai bűncselekményeket, amikor ez szükségesnek, észszerűnek és példaadónak látszik. A közönséges bűnözéssel szemben azután a demokrácia büntetőjogának teljesen felvilágosultnak, tudományosnak és haladó szelleműnek kell lennie. Érzékenyen követnie kell a társadalom morális felfogásának azt az átalakulását, amely a demokrácia mögött végbemegy. Az élet és a testi épség elleni bűncselekményeket súlyosabban fogja elbírálni, mint a vagyon ellenieket. A társadalom szerepét a bűncselekmény előidézésében mindig a büntetett javára fogja mérlegelni. Ki fogja küszöbölni azt a kegyetlen képmutatást, amely az erkölcs elleni bűncselekmények üldözésében gyakran megnyilvánul s amelyet Haesaert oly mesterien leplezett le. A büntetési rendszert emberiesebbé és értelmebbé fogja tenni, fõszempontjául tűzve ki a büntetett lelki átalakítását, megnyerését a hasznos társadalmi munka céljára. A büntetés mindinkább el fogja veszteni megtorlásjellegét és átalakul lélekformáló, gyógyító és nevelő gondozássá. A társadalom ugyanis értelmesen nem kezdhet mást a bűnözõvel, mint hogy megpróbálja saját szempont-

jainak megfelelő lelki kondicionálását. A bűnözésben semmi egyéb nincsen, mint az átlagostól feltűnően elütő gátláshiány, aggálytalanság a felebarát érdekeivel vagy szempontjaival szemben. Ez az a kritikus pont, amelyen áthaladva a „jogellenesség” az „erkölcsi felróhatóságon” keresztül „bűnösséggé” válik. Mivel az egész különbség nyilván bizonyos lelki rendellenességen múlik — az átlagostól eltérő lelkiségen —, a társadalom teendője sem lehet más, mint ennek a lelkiségnek az áthangelése, a társadalom szempontjainak megfelelő kondicionálása.

Miként kell követnie a büntetőjognak a társadalmi morál átalakulását, erre a Haesaert által feldolgozott „*outrages publics contre les bonnes moeurs*” esetköréből közismert példát említek. Az emberek ezrei rájöttek arra, hogy a szabad testtel való napozás és légfürdőzés mily jót tesz egészségüknek, idegzetüknek, jókedvüknek, mennyire pihentet és frissít, mennyire természetessé és egyenlővé teszi az embereket. Ezeknek a tömegeknek a morális felfogása annyiban alakul át, hogyha a vizén, az erdei tisztáson vagy a mezőn napozó embereket látnak, ezt egyáltalában nem tekintik szemérmük sérelmének. Ellenkezőleg, morális érzékük inkább arra indítja őket, hogy a napozókat tapintatosan elkerüljék, ne zavarják. Vannak azonban, akik a régi morál alapján állva, az ilyesmit képmutatóan elítélik, de ugyanakkor kéjelegve gukkerezik a napozókat és feljelentik őket. Mivel a szabadban nehéz olyan helyet találni, amely „közszemlének kitéve” nincsen, a napozó felkeresheti a legelhagyatottabb helyeket, mégis elítélheti a bíró, ha a gukkereső felfedezhette rejtekhelyét. A társadalmi morál átalakulása annyit jelent, hogy ma már nem a napozók magatartásában, hanem a gukkerező feljelentőben látjuk az „*outrages publics contre les bonnes moeurs*”-t. A büntetőjognak ezt a morális átértékelést követnie kell és addig is, amíg a vonatkozó jogtételeket megváltoztatják, a jogalkalmazónak a „közszemlének kitétség” fogalmát nem szabad kiterjesztőleg értelmeznie.

A demokratikus jogalkotás legnagyobb, legszebb és legnehezebb feladata lesz a *nemzetközi jog* fejlesztése.

Lauterpacht könyvét olvasva, aki kimutatta, mit ártott a nemzetközi jog fejlődésének a nemzetközi bírászkodás „bennrejlő korlátozásairól” szóló tanítás, könnyen jutunk arra a meggyőződésre, hogy ez a jogterület a legmaradibb jogászai gondolkodás lelőhelye. Pedig amíg a nemzetközi szervezetben nem érvényesül a demokrácia, addig a demokratikus ember és a demokratikus állam sorsa is bizonytalan, mert örökösen ki van téve a háború lehetőségének. A nemzetközi jogközösség demokratikus alkotmányának legnagyobb akadálya mindaddig az állami *szuverenitás* merev dogmája volt, amely korolláriumaival: az államok egyenlősége elvével, az egyhangúság követelményével, a jogi és politikai viták megkülönböztetésével stb. oly hatásosan gátolta a működésképes nemzetközi szervezet kiépítését. A feladat elméletileg igen egyszerű: a nemzetközi törvényhozást, végrehajtást és bírászkodást kellene minél tökéletesebben kifejleszteni. A legideálisabb az volna, ha a nemzetközi törvényhozás tagjai nem az államok (kormányok) delegátusai lennének, hanem a nép választott képviselői és ha ezek, valamint a nemzetközi bíróságok tagjai, a nemzetközi haderő és a többi nemzetközi szervek funkcionáriusai is az állampolgárság kötelékeiből kiemelt *világpolgárok* lennének. Ismét találkozunk itt a már kiemelt összefüggéssel, hogy a háborútól való szabadság — amely minden egyéb szabadságunknak előfeltétele — ma a szabadság súlypontjának az államról a nemzetközi közösségbe való áthelyezését követeli. Ennek a nemzetközi közösségnek szüksége van kötelező nemzetközi *bírászkodásra*, hogy az államok közt felmerülő *bármely* vitában a fennálló jog megállapítást nyerhessen. Szüksége van továbbá nemzetközi *végrehajtóhatalomra*, hogy megszűnjön végre az a kezdetleges jogközösségre emlékeztető helyzet, hogy a kötelezettség teljesítése a kötelezett belátására van bízva. Szüksége van végül nemzetközi *törvényhozásra* azért, hogy a nemzetközi jog könnyebben legyen megváltoztatható és ezzel elveszítse merevségét. A nemzetközi jog, mint látjuk, tele van csökevényes, atavisztikus elemekkel és a haladó gondolkodás csodálkozva kérdezi, miért nem lehet ezeket könnyebben eltávolítani? Valóban meggondo-

lásra érdemes kérdés az, vajjon a világbéke hatásos biztosításának akadályai inkább bizonyos csoport-, talán *osztályérdekekben*, avagy pedig inkább az emberi és különösen az állami gondolkodás bizonyos gyerekeségében, *infantilis lelkiségben* keresendők-e? Valami okának — mégpedig igen fontos okának — csak kell lennie annak, hogy az emberiség mindig újra beletántorog a háború romlást hozó örvényébe, miután többé kétsége sem lehetett a felől, hogy az számára milyen borzalmakkal teljes és hogy kiküszöbölésének mi az egyedül biztos útja. A mai helyzetben is még, úgy látszik, nem eléggé egységes a világgözvélemény ahhoz, hogy az államok hozzájáruljanak szuverenitásuk olymértvű korlátozásához, amilyent a nemzetközi közösség hatásos alkotmánya megkíván. Mindazonáltal nem szabad lekicsinyelni, hogy az egyhangúság elvét az Egyesült Nemzetek jelentősen áttörték, legalább a vezető nagyhatalmak körén kívül. A nagyhatalmak egyhangú hozzájárulásának szüksége pedig ismét felveti a többségi elv kérdését. Valóban nem sok értelme annak, hogy a nagyhatalmak egymást „leszavazhassák”. Sokkal észszerűbb, ha állásfoglalásaikat addig egyeztetik, amíg egyhangú álláspont nem alakul ki. Óriási haladás látszik a permanens világbiztonsági szervezetben és a szociális és gazdasági kérdések előtérbeállításában is. Mintha tért nyerne az a belátás, hogy amint a modern állam is tilalmakkal és büntetésekkel dolgozó *negatív* államból mindinkább a közös erőfeszítést megtervező *pozitív* állammá válik, hasonlóképen a nemzetközi közösségnek is *világrendőri* tevékenysége mellett a *világ jólétét munkáló* szerepet is kell vállalnia. Egyelőre, sajnos, nem látunk haladást a nemzetközi bíraskodás és törvényhozás komoly fejlesztése irányában.

Kétségtelen, hogy ma a nemzetközi szervezet legfőbb feladata a háború kiküszöbölése. Tudni kell azonban, hogy a kérdések szétbonthatatlanul összefüggenek és hogy különösen a „békés változtatás (peaceful change)” problémája elválhatatlanul összefügg a hatásos végrehajtás, tehát a béke hatásos biztosításának problémájával is. Ugyanúgy összefügg mindkettő a kötelező nemzetközi bíraskodás, tehát a jogállapot közkötelező megállapítása kérdésével is.

Mivel mindhárom irányban mindig ugyanazzal az akadályal találkozunk, elfogadhatjuk Wells frappáns megállapítását: „Sovereignty is war”. Aki a békét akarja, annak kétség esetében nem szabad az állam szabadságát kitérjesztőleg értelmeznie.

Laski a háború tartama alatt azt ajánlotta az angol politikai pártoknak, hogy a közös nemzeti erőfeszítés lendületében valósítsák meg az „egyetértéssel végrehajtandó forradalmat (revolution by consent)”. A világ hatalmi egyensúlya a háború után ezt a gondolatot különösen időszzerűvé teszi. Ebből a nagy feladatból a jogászoknak is ki kell venniük részüket. A jogászi gondolkodást szokták azzal vádolni, hogy maradiságra nevel. A valóság az, hogy maradivá és bürokratává teszi a *gyengét*, de reformátorrá, kodifikátorrá és esetleg forradalmivá neveli az *erősét*. A demokrácia csakis a jog módszereivel valósulhat meg, mert a joguralom követelményeit nem lehet büntetlenül elhanyagolni. A jog azonban nem csodaszer. Fel lehet használni rosszra-jóra, kizsákmányolásra és felszabadtásra. Nem a *szavak*, hanem a *tettek*, nem a *szólamok*, hanem a *tények* a fontosak benne, nem az, hogy *mit mond*, hanem hogy *miként hat*, nem a jog a *könyvekben*, hanem a *jog az életben!*

A *jogtudomány* azzal járulhat hozzá leginkább a demokrácia felépítéséhez, ha szélesre tárja kapuit a haladó tudományos gondolkodás előtt. A jogdogmatika a jogtartalom kifejtése közben előreláthatólag mind nagyobb súlyt fog helyezni a *jogesetekből való verifikálásra*. Mind élesebb és kritikaibb *logikai elemzéssel* fog dolgozni és mind tovább fog hatolni a *megkülönböztetés* és az *összekapcsolás* terén. A jogdogmatika mindinkább el fogja veszíteni éppen az egyoldalúan dogmatikus jellegét és a jogtétel jogászata mellett a jogeset jogászata is mindinkább érvényesül benne. Ez a tételes jogtudomány azonban a jogtudománynak csupán egyik ága lesz: a *klinikai jogtudomány*.

Az *elméleti jogtudomány* viszont mind erősebben fog támaszkodni a tantörténetre, a lélektanra, az ismeretelméletre, a módszertanra, a statisztikára és a szociológiára.

Ezekkel karöltve igyekeznek majd megtalálni a jog fejlődésének és helyességének a *törvényszerűségeit*.

A jog és a társadalom növekedése és hasznossága, vagyis *reális* típusban való fejlődése ugyanis kétségkívül *törvényszerűen összefügg* nem csupán egymással, hanem a jog és a társadalom szabadságával és kölcsönösségével, azaz *ideális* típusban való fejlődésével is. A kettő között *feszültségi egyensúly* van: dialektika és csökkenő teljesítmény.

Valószínűnek látszik, hogy a *gazdasági* demokrácia, a tervszerű gazdálkodás a jog növekedését és hatásosságát (eredményességét) teljesen igénybeveszi és kibontakoztatja. A jog által elérhető szabadság és kölcsönösség teljes kibontakoztatása, a jognak erre a célra való teljes igénybevétele és kihasználása a *politikai* demokrácia magasabbrendű feladata.

A politikai intézmények fejlődése és a tudomány haladása között összefüggés van. A jogtudomány haladása is párhuzamos lesz a demokrácia teljes színpéneke kibontakozásával. A jövő jogtudománya előreláthatólag többféle tudomány szoros együttműködéséből fog állni. Nagy szerep fog benne jutni a *módszertani* kritikának és amint a múltban is mindig a tudomány leginkább előrehaladt ágaitól termékenyült meg, úgy ma is esedékes megtermékenyülése a modern *természettudomány* ismerettani eredményeinek nem szolgálai átvételétől, hanem kritikai értékelésétől, óriási szerep vár a jogtudományban a jogintézmények működésének *leíró módszerekkel* való pontos megfigyelésére. Szinte létkérdése a haladó jogtudománynak a tömeglélektani *leírás és mérés* módszereinek kifejlődése. A *lélektantól* fogja kapni az előmunkálatokat azoknak a törvényszerűségeknek a megállapításához, amelyek a lelki *folyamatok* és *tartalmak* összefüggését meghatározzák és amelyek a jogban annak *jelentéstartalma* és *valóságfolyamata* között kapcsolatot teremtenek. Módszertani belátások alapján a *statisztika* is mind nagyobb szerephez jut majd a jogtudományban. Mert a jövőnek az a jogtudománya, amely teljesen kielégíti majd a modern tudományosság igényeit, nem dogmatikus bizonyossággal, hanem csupán *statisztikai való-*

színűségekkel felel majd arra a kérdésre is, hogy *mi van* és arra is, hogy *mi legyen* a jog világában?

Túlmesszire vezetne annak a tételnek a bizonyítása, hogy minden jogtudományi megállapítás, tudományos alkattát tekintve, statisztikai valószínűség megállapítása. Vagyis hogy a jogtudományban annyi a tudományosság, amennyi a statisztikai valószínűség megállapítása benne. Erre a talán meglepő eredményre a következő módszertani megfontolás vezet. A jogtudományt értelmesen csak az a két kérdés foglalkoztathatja, hogy *mi van* és hogy *mi legyen* a jog világában? A *mi van* kérdése természetesen magában foglalja a *mi volt* és a *mi lesz* kérdését is. Ez a kérdés-csoport a joggal kapcsolatos *tényekre* vonatkozik, a tudományos értékű felelet tehát feltételezi azoknak pontos leírását, lemérését és a törvényszerű összefüggéseik felderítését. Ezek az összefüggések végelemzésben statisztikai szabályosságok. Bármiféle általánosító kijelentést kockáztassunk is meg a jog jövődő alakulására nézve, bármiféle prognózist állítsunk is fel valamely konkrét jogeset előrelátható eldöntésére nézve, az ügyfelek, a bíróság, vagy bármely jogi szerv várható viselkedésére nézve, nyilvánvaló, hogy az ilyen jóslatok értéke *valószínűségek* kalkulálásában rejlik. Ez a kalkuláció ezidőszert tudományos szempontból nagyon durva lehet csupán és hasonlít a sötétben való tapogatózáshoz. Ez nem változtat azon, hogy *jelleget tekintve* statisztikai valószínűség megállapítása. Az ügyfél, az ügyvéd, a bíró, a jogtudós egyaránt a jog *tényleges* alakulásához kíván igazodni, ezt pedig csakis valószínűségi kalkuláció alapján teheti. A jogtudománynak egyik főfeladata ennek a kalkulációnak a tökéletesítése. A másik lehetséges és értelmes kérdés a joggal szemben a *mi legyen* kérdése. Valószínű ugyan, hogyha egészen pontosan tudnók, hogy *mi lesz*, akkor a *mi legyen* kérdése legalábbis veszítene jelentőségéből. Mindenesetre könnyebb lenne válaszolni rá, mert a kérdés odaegyszerűsödne, hogy ellenszegülünk-e a feltartóztatatlannak? De ha teljesen elvászttjuk is a *mi legyen* kérdését a *mi lesz* kérdésétől, tehát ha teljesen független kérdésnek tekintjük is, az arra adott felelet *tudományos értéke* ismét nem fejezhető ki másban, mint

statisztikai valószínűségekben. A gyakorlatban — és a mi *legyen* kérdése elsősorban gyakorlati — a felelet leggyakrabban reflektálatlan impulzusokon, szenvedélyeken, előítéleteken, érdekszempontokon, esetleg emberszerető, vállalási vagy szabadságeszményeken fordul meg. Tudományos válogatás mindezek között csakis reflektált *kritikai* szempontok, *tárgyilagos* megfontolás alapján lehetséges. Sokan kétségbevonják, hogy cselekvési értékmérők között tudományos válogatás egyáltalában lehetséges. Ezek számára a helyesség kérdésére adott válasz arra a *ténybeli valószínűségre* redukálódik, hogy melyik impulzus lesz az eldöntő. Akik ellenben a helyességi értékmérők közti tudományos válogatást lehetségesnek tartják, azok számára az eredmény *logikai valószínűsége*n fordul meg, azon, hogy melyik álláspont mellett lehet több érvet felhozni. Hogy ez csakugyan így van, arról meggyőzhet a dogmatikus jogtudomány állapota, amely *apodiktikus bizonyossággal* akarja megmondani, hogy mi következik logikailag a jogtételből és amelylyel mégis — vagy talán éppen ezért — a legellentétesebb álláspontokat is meg lehet indokolni. Nyilvánvaló, hogy a joglogika tudományos értékű megállapításai csak addig mehetnek el, hogy a helyességi értékmérő alkalmazásában az egyik álláspont reflektáltabb, kritikailag tisztább, tehát valószínűleg helyesebb a másiknál. Nem akarom most vizsgálni azt a kérdést, hogy a *logikai* valószínűségnek ez a gondolata nem vezethető-e vissza *lélektani*, tehát megint csak *ténybeli* valószínűségre? Ez nem változtatna azon, hogy az általános ténybeli valószínűségben belül van egy különös, finomabb *bizonyítási* valószínűség is. Csupán érthetővé kívántam tenni azt a szokatlan állítást, hogy a jogtudomány megállapításai végelemzésben valószínűségi kalkulások. Ez az állítás azonban csak a jogtudományban szokatlan, mert egyébként mindinkább terjed az a nézet, hogy a tudomány törvényszerűségei tulajdonképen statisztikai valószínűségek. Ha ez a jogtudományról is kiderül, ez csak megalapozhatja tudományos értékét. Sokkal nagyobb szükség van ma a kétségtelenül haladó tudományokhoz való rokonságnak ápolására, mint különállásának kihangsúlyo-

zására, amely könnyen egyértelműnek bizonyulhat tudománytalanságával. A statisztikai valószínűség módszertani értékelése egyébként nyilvánvalóan hivat ver a *mi van* és a *mi legyen* kérdése között és ezzel jótékonyan enyhíti a jogtudománynak legzavaróbb központi nehézségét, a *módszertani dualizmust*.

Ez a jogtudomány szolgáltatja majd a demokrácia legjobb technikáját is.

A DEMOKRÁCIA ETIKAI FELTÉTELEI

Jánosi József S. J.

Lehet-e a demokráciának sajátos etikája? Nyilvánvalóan nem lehet abban az értelemben, mintha a demokráciában erkölcsös lehetne az, ami esetleg más rendszerben erkölcstelen. Az erkölcs éppúgy egy és oszthatatlan, mint az *igazság*. Csak a szubjektív erkölcsökben lehetnek különbségek, vagyis abban, amit az emberek egy meghatározott korban vagy milióban erkölcsösnek vagy erkölcstelennek tartanak; miként igazságnak szokás nevezni azt is, amit az emberek egy meghatározott korban igaznak tartanak. De miként az igazság független attól, amit az emberek egy meghatározott időben annak tartanak, hasonlóképp az erkölcs is. Miként az erkölcsi „kell”, az erkölcsi parancs független attól, vájjon az emberek *elfogadják* és *megvalósítják-e*, független attól is, vájjon *helyesen felismerték-e*. Ebben a vonatkozásban is igazat kell adni *Nikolai Hartmannak*: „a nagy reális valóságot közömbösen hagyja, hogy mit gondolnak és mit fecsegnek össze róla az emberek, vagy akár a tudósok is. De ez a közömbössége abban a pillanatban megszűnik, amikor az ember cselekvőleg nyúl bele a valóságba”. Mert ebben a pillanatban a valóság megmutatja szuverén és legyűrhetetlen erejét. A metafizikai igazság, hasonlóképp az etikai igazság is, az a köszikla, amelyen szétzúzódik minden tévedés vagy önhatalmú erőlködés; miként a realitás igazságával szemben, éppúgy az erkölcs igazságával szemben is, tartósan szembe szállni és győzni nem lehet, hanem csak veszíteni. A valóság igazsága erősebb minden más erőnél; ennél fogva véglegesen csak az győzhet, aki az igazság és az erkölcs alap-

ján áll, mert ez a kettő fejezi ki a reális valóság kettős arcát, a „van”-t és a „kell”-t.

A demokrácia etikájáról tehát csak egy meghatározott értelemben lehet beszélni: van egy bizonyos étosz, azaz sajátos erkölcsi érzés, amely bizonyos erkölcsi értékeket kiválogat és csoportosít és ez a sajátos étosz az, amely a demokráciát követeli, majd intézményesen létrehozza és az így létrehozott, megalkotott demokratikus életforma fennmaradását tartósan biztosítani igyekszik. E sajátos erkölcsi étosz nélkül a vágy sem jelentkezhetik erőteljesen a demokratikus életforma után, még kevésbé biztosítható a fennmaradása; a demokrácia intézményesítése a demokrácia étosza nélkül csak erőszakkal érhető el. Szerencsés esetben az intézményesítés kinevelheti a demokratikus étoszt is a nagy tömegekben. De ha ez nem sikerül, akkor az intézmények menthetetlenül össze fognak omlani. Mert minden intézmény, amelyet nem tölt meg a megfelelő erkölcsi érzés, üres kártyavár, amelyet minden szélfuvallat összedüléssel fenyeget. Ha a demokrácia nem a demokratikus életformák étoszából nőtt ki, hanem kívülről plántálták át idegen talajba, hervadásra és pusztulásra van ítélve, hiába öntözi azt a szabadsághősök és a zsarnokok vére.

*

Azok a bölcselek, akik a demokrácia problémáját erről az etikai oldalról közelítették meg, a demokrácia *etikai előfeltételeit* olyan súlyosaknak látták, hogy ezek világánál az igazi demokrácia sokak szemében szép, de elérhetetlen utópiának tűnt fel. Rousseau maga úgy vélekedett, hogy a valóban demokratikus együttélés, épp etikai előfeltételei miatt, nem embereket, hanem isteneket kíván meg. Csakhogy Rousseau, miként sokan mások, tévedése ott van, hogy nem ismerték fel az *eszmények* igazi jelentését és szerepét szellemi és gyakorlati életünkben. Az eszmények ugyanis nem utópiák, legalábbis nem akkor, ha valódi, azaz a valóság mély szemléletéből fakadt meglátások mert az utóbbi értelemben vett eszmék igenis reális célok és a legerőteljesebb cselekvési motívumok. Elérhetetlenségük nem változtatja át azokat utópiákká. Az ember sorsa az,

hogy egy aszimptotikus végnélküli folyamatban közelít feljünk. A szellembölcselet megállapítja, hogy az *emberi szellem felfelé nyílt*. Ez azt jelenti, hogy az igazság és a jószág útján nincs és nem lehet megállás; az ember nem tudhat annyit, hogy nem tudhatna többet és nem lehet annyira jó, hogy ne lehetne jobb. A *részleges* igazságokon át közelít a *teljes* igazsághoz, miként a *részleges* jószágon át közelít a *teljes* jószághoz, a nélkül, hogy azt bármikor is elérhetné a jelen életben. Ez az értelme annak, hogy szellemi, erkölcsi életünk aszimptotikus végnélküli folyamat; ez az ember szellemi-erkölcsi törekvésének földi sorsa. De épp ebben van az emberi örök haladásnak hajtóereje és a haladás soha nem szűnő vágyának a titka. Az eszmények nélküli emberiség megszűnt haladni, az alacsony eszméket maga elé tűző ember nyárspolgár. Ebben az értelemben mondhatta Platon, hogy az emberek vezetésére a filozófusok, vagyis a nagy eszmény-meglátók hivatottak. De nagyon helyesen látta meg Platon azt is, hogy az igazi filozófust az eszmény-meglátáson kívül a *bölcsességnek* a szeretete, a filozófia teszi, amely éppen abban áll, hogy keresi az utat is az eszmény-meglátástól az eszmény-megvalósításhoz. Az első egyedül a filozófust valóban utópiák steril lég vár építőjévé is tehetné; ez a második teszi meg igaz értelemben vett filozófussá, a bölcsesség útmutatójává. Ennélfogva az etika nemcsak része, egyik szaktárgya a filozófiának, hanem mintegy a megkoronázása, a kiteljesedése.

Mint hogy az erkölcs, tehát az etikum, a metafizikumban, azaz a valóság legmélyebb magvában gyökerezik, amint azt „Az erkölcs metafizikai gyökerei” című könyvemben kimutatni törekedtem, azért a demokrácia etikájáról akarván szólni, mindig egészen röviden reá kell világitanom ugyanezen demokrácia metafizikai magvára is.

*

A kultúra — mint hogy az embernek nemcsak értelmi, még kevésbé csak technikai, hanem erkölcsi és magatartásbeli kulturáltságát jelenti — szükségképen az emberi egyénnek bizonyos szellemi nagykorúsítását jelenti és azt

tudatosítja is benne. Ez a nagykorúság viszont természet-szerűleg szüli a vágyat, sőt követelést, hogy a nagykorú egyén *saját maga intézhesse a sorsát*. Megkívánja ezt az emberi akaratszabadság is, amely nemcsak a cselekvés lehetőségei között kényszer nélkül képes választani, hanem egyénileg felelős is e megejtett választásáért.

De a szellemi-erkölcsi kiműveltség ugyanakkor magával hozza és erősen tudatosítja annak a felismerését is, hogy az ember nemcsak a saját sorsát intéző egyén — individuum —, hanem ugyanakkor a *közösség tagja* is (család, társadalom, ország, földrész, egész emberiség). Igazi kultúra és általában emberhez méltó kultúrélet ugyanis csakis az emberi közösségben valósulhat meg.

Nem véletlen, hogy igazi demokráciára való törekvés legelőször a tudományos életben, a tudományok és tudósok „*scientiarum respublica*”-jában jelentkezik és marad is meg tartósan mindaddig, amíg a tudománytól idegen elemek és tényezők a tudomány csarnokaiba be nem lopódnak, vagy oda erőszakkal be nem törnek. Már pedig a tudomány *respublicájának* legértékesebb tagjai mindig a legmarkánsabb tudományos egyéniségű művelőiből kerülnek ki, akik ugyanakkor a tudományos közösségi életnek leghatározottabb szószólói és legtartósabb összekovácsolói. Akadémiákba és tudományos társaságokba tömörülnek és ez akadémiák nemzetfeletti együttműködését igyekeznek létrehozni a legdemokratikusabb alapokon. Egy tekintélyt ismernek, az igazság érvét: *tantum valet auctoritas, quantum valet argumentum*.

Más kultúrterületeken talán később és lassabban, de a kultúra haladásával mindig erősebb lesz annak a felismerése, hogy a közösség nemcsak a vezetőknek, hanem minden egyes embernek legegényibb ügye és érdeke is. Ebből adódik, hogy az ember kétféleképpen is „*zoon politicon*”: politikus élőlény; először azért, mert természete legmélyebb követelményeként „*polis*”-ban, emberi közösségben kötelessége élni, másodszer azért, mert ezzel a közösséggel törődnie, vagyis „*politizálnia*” kell, nemcsak nemes értelemben vett önérdékből, hanem a közösség iránti kötelezettségei folytán.

Ebből az alapvetésből felismerhető, hogy az igazi és teljes szellemi-erkölcsi művelődés útja egyúttal a *demokrácia útja is*. Mert hiszen az ilyen műveltség kifejleszti és tudatosítja az egyéniséget, melynek legerősebb kifejezője a *szabadság*. De ugyanakkor kifejleszti és tudatosítja az ember közösségi mivoltát, amely viszont az alapvető *egyenlőségben* jut erőteljes kifejezéshez. De az egyéniség és a közösségi mivolt harmonikus kiegyenlítődésre szorul, hogy egyesítsen, ne pedig taszítson, ez pedig azáltal érhető el, hogy az embereket a *testvériség* erős kapcsa fűzi egymáshoz. Mi más ez azonban, mint a történelem folyamán minduntalan jelentkező demokratikus étosznak hármias alapeszméje; jelenti: egyéni (individuális) síkon az ember jogos szabadságát, közösségi-szociális-politikai síkon alapvető egyenlőségét és mindkettőben a testvéri voltát. A mindenkorai demokráciák konkrét intézményei nagyon különbözhetnek egymástól; de ahol az intézmények nem biztosítják eléggé ezeket az alapeszméket, ott csakis áldemokráciáról lehet szó, legjobb esetben pedig fejlődési folyamatról a demokrácia felé.

A bölcselek és szociológusok minduntalan rámutatnak arra a *belső feszültségre*, sőt egyesek szerint egyenest antinómiára, benső ellentmondásra, amely a demokrácia most említett alapfogalmai között fennáll.

A legalapvetőbb fogalompár (amely állítólagos ellentétpár is) az embernek *egyéni és közösségi* volta. Az egyén, mint a latin megfelelője, az individuum még világosabban kifejezésre juttatja, osztatlan, vagyis zárt teljes egységet jelentene. Az osztatlan zárt egység azonban kizárni látszik azt, hogy ugyanakkor rész vagy akárcsak tag is legyen. Mert vagy osztatlan és teljes egység és akkor nem rész és tag; vagy rész és tag, azaz éppen egy felette álló valódi egységnek a része és tagja, tehát mint ilyen nem osztatlan és még kevésbé teljes egység.

Ha a fenti fogalompárt csakis *ideológiailag* vesszük, azaz a valóságtól elvonatkoztatott, főként a realitástól kiüresített eszmékként próbáljuk végiggondolni, akkor — miékként a filozófia története igazolja — valóban antinómiák,

sőt fel- és megoldhatatlan ellentmondások zsákutcájába (aporiába) futunk be. Ha azonban nem szakadunk el a realitástól és nem veszünk bele légüres ideák sztratoszférájába, akkor az antinómia megszűnik, az apória zsákutcája megnyílik és ami visszamarad, az mindössze a *bipolaritásnak* a feszültsége; *az ember közösségi egyén*. Egyén, de nem atom, amely a többi hasonló atommal csak összegezhető és csak halmazokat alkot; közösség, amely azonban több a halmaznál, sőt egészen más a halmaznál, de mégsem olvasztja be és olvasztja fel az egyént, hanem megőrzi sértetlenül, megőrzi igazi egyéniségét, amely éppen; közösségi egyéni volta.

Az öntinómia és a bipolaritás között éppen az a lényegbevágó különbség, hogy míg az első taszít és kizár, a másik vonz és egyesít. Az igazi ellentétek csupán erőszakkal egyesíthetők és engesztelhetetlen harcban állnak egymással: a bipolaritás viszont megköveteli az egyesítést és az egyesítésben megnyugszik és kiegészül.

Az erős egyéniség tehát nemcsak nem zárja ki a közösséget, hanem azt egyenest feltételezi. Csakis a közösségben és a közösség által tud valódi egyéniséggé kifejlődni; és sohasem válik a közösségnek mellén melengetett kigyójává, hanem a közösségnek legerősebb támaszává és szolgájává. A harmonikusan erős emberi egyéniség egyformán távol áll a közösségbe személytelenül beolvadó tömegembertől és a közösséget megtagadó anarchistától vagy zsarnoktól. Már a görög filozófia is helyesen ismerte fel, hogy a harmónia elsősorban egyensúlyt jelent; de egyensúlyt nem az egymást kizáró ellentétek között, mert ez értelmetlenség, hanem az egymást megkövetelő *polaritások* között, ami követelmény és megvalósításra kötelező szellemi feladat. A diszharmónia viszont éppen az egyik pólusnak jogtalan és erőszakos érvényesülése a másik kárára, ami természetesen magának az egésznek a romlását és pusztulását eredményezi. A bölcsesség azért áll magasan a tudás felett és azért vezet az erények világában, mert az ő feladata és diadala a harmónia megteremtése és a diszharmónia megakadályozása.

Ha az egyén és közösség viszonyának filozófiai megragadása is már nagy nehézségekbe ütközik, nem meglepő, hogy a viszony helyes megvalósításának erkölcsi feltételei sem lehetnek könnyűek. A közelmúlt történelme igazolja, hogy az *individualizmus túlhajtása* logikailag az anarchizmusba, a gyakorlatban pedig a gazdaságilag vagy más-képen erősebbek egyeduralmához vezet; a *közösségi elv túlhajtása* pedig logikailag és gyakorlatilag is a rabszolgaságba és az uralmonlevők zsarnokságába torkollik.

Nagy tévedés azonban azt gondolni, hogy az intézményesítés az a csodaszer, amely az egyensúlyt, helyesebben a harmonikus egybefonódást az egyén és a közösség között létrehozza. Rámutattunk már, hogy az az intézményesítés, amely nem az étoszból jön létre, nem lehet demokratikus, mert az erőszak tartja fenn; de nem is lehet tartós, mert az erőszaknak az a mindenkori tulajdonsága van, hogy harcolnak a megdöntéséért és nem nyugszanak addig, amíg meg nem döntik. Csakis az erkölcsileg érett és az erkölcs által formált individuum képes és hajlandó úgy bekapcsolódni a közösségbe, hogy azt őszintén szolgálja a nélkül, hogy szolgává aljasodnék; és csak az erkölcsileg érett közösség képes úgy magába felvenni az egyént, hogy megőrzi annak emberi méltóságát és nem sérti elidegeníthetetlen emberi jogait.

A demokrácia alapvető nehézsége éppen abban van, hogy ezt az erkölcsi érettséget sokkal több emberben kell feltételeznie, mint bármely más együttélési rendszernek, sőt elvileg minden tagjában. Következésképpen minden demokrácia, mely egyik alapfeladatául nem az erkölcsi nevelést látja és szorgalmazza, már eleve bukásra van kárthatva; az önkény, az önzés, az anarchia fogja megdönteni és a diktatúra fogja felváltani, mint az élniakarás kétségbeesett és görcsös fellobbanása.

Miként a közösség nem az egyének mechanikus összegezése (az emberi test sem a fej, szív, has és végtagok összegezéséből áll), hanem az egyének fensőbb egésze és egysége, hasonlóképp a *közjó* sem az egyéni érdekek összegezéséből, összeadásából jön létre, hanem azoknak *harmonikus összegezettségéből* és egy új egészzé formálódásá-

ból. Ismeretes, hogy a demokrácia a közjónak ezt a kiformalódását legtöbbször a parlament és a pártok diszkussziójáival kívánja elérni (democracy of discussion). Tehát a közjót nem a pártok *erőhatásainak* közös eredőjeképpen, hanem meg tárgyalás alapján keresi. De aki egy kissé is ismeri a meg tárgyalás pszichológiáját, tudja azt is, hogy valóban eredményes megbeszélésnek *értelmi* (hozzaértési, tárgy ismereti) előfeltételein felül milyen súlyos *erkölcsi* előfeltételei vannak: „hogy az igazság győzzön, ne pedig mi látszassunk győzteseknek”, önzetlen igazságszeretet, felelősségtudat, méltányosság, a hatalomvágy lefékezése csak egy-két kikapott etikai előfeltétele az eredményes és a közjót némiképp garantáló diszkusszióknak. A *többségi elv*, vagyis a többség akaratának mint közösségi akaratnak elfogadása nyilvánvalóan csak kényszer-expediens és valójában az igazságkereséstől teljesen idegen elv. Mert hiszen könnyen lehetséges, hogy a kisebbségnek van igaza. Ilyenkor a demokrácia azzal korrigálja önmagát, hogy a kisebbségnek, vagyis az ellenzéknek teljes szabadságot biztosít igazának jövőbeni kivívásához (demokratikus) eszközökkel).

*

Az ember alapvető és természetének osztatlan magvát alkotó bipolaritása végigvonul az ember minden képességen és tevékenységén. Hogy a legmagasabb értelmi tevékenység, a tudomány hogyan kereste és valósította meg az egyén és közösség harmóniáját a *respublica scientiarum*-ban, láttuk. Sokkal nehezebb problémát látszik felvetni a *szabadság*; és a bölcelet is nehezebben birkózik meg vele. Pedig a szabadság problémája lényegében azonos az előbbivel és a megoldása is hasonló. A szabadság feltételül az egyéniség legerősebb kiépítője; de ugyanakkor a közösségnek is kell hogy leghatározottabb igenlője legyen. A szabadság, amely az egyén és a közösség közötti kötelező egyensúlyt az egyén vélt javára bontja meg, szabadossággá torzul; ha pedig a közösség vélt javára satnyul el, szolgáltsággá alacsonyodik. Hasonlóképpen nemtelen játék volna a szabadság fogalmával, ha valaki egyenlő szabadságot biztosítana a jó és a rossz, a nemes, erényes törekvések

és az aljasság, az emberi jóság és gonoszság, az építő tevékenység és a rombolás számára. Az embernek szomorú képessége van a rosszra, de erkölcsi szabadsága csakis a jóra van; a rossz „szabadsága” visszaélés a szabadsággal.

A szabadság nemcsak *jog* — ahogy azt hangoztatni szokás —, hanem elsősorban *kötelesség*. Minden szellem erkölcsi kötelezettsége, hogy szabaddá tegye magát a jó megvalósítására és a rossz megtagadására. A szabadság legmélyebb metafizikai értelme az *önmagabírási*; tehát olyan fokban lesz Én-né, szellemi értelemben emberré, amilyen mértékben fel tudta magát szabadítani önmagával szemben. Minthogy azonban az ember közösségi lény is, ez a közösségi-volta arra kötelezi, hogy a közösséget *szabodon vállalja* és így szabadon engedelmeskedjék; viszont a közösséget arra kötelezi, hogy biztosítsa az ember szabad önkifejlődését és ezzel az egyén a közösség értékes és építő tagjává váljék.

Nem sok élettapasztalat szükséges annak belátásához, hogy a szabadsággal való helyes és jogos élés a legnagyobb erkölcsi követelmények elé állítja az embert és a közösséget. Jaj annak a közösségnek és társadalomnak, amely egyenlő esélyeket biztosít a hozzáértésnek és butaságnak, az erkölcsi nemességnek és aljasságnak, a felelősségérzetnek és a felelőtlenségnek, a megfontoltságnak és frivolitásnak, az építési vágynak és a rablási ösztönnek, a jóakaratságnak (e szó bibliai értelmében) és a rosszindulatnak.

Ugyanilyen „antinómiát” rejt magában az *egyenlőség* fogalma is, amely azonban ugyanannak a bipolaritásnak jelensége, amelyet a szabadságnál láttunk. Amilyen igaz az, hogy az emberek egyenlők alapvető emberi természetükben (élet, megélhetés, haladás, becsület, család stb.) és az ebből folyó jogaikban és kötelességeikben, ugyanúgy igaz, hogy a legnagyobb mértékben különböznek egyéni képességeikben és értékeikben. Amilyen igazságtalanság volna tehát különbséget tenni ember és ember között az alapvető természet és annak jogai és kötelességei között, ugyanilyen igazságtalanság volna el nem ismerni képességbeli és értékbeli különbségeiket. Éppen a közösségi élet szempontjából egészen más megítélést igényel a jó és a

gonosz, az erényes és a tunya, a lelkiismeretes és a lelkiismeretlen, a tudós és a tanulatlan, a jellemes és a jellemetlen ember. Amennyire alapvető követelmény, hogy ne túrjunk különbségtételt abban, amiben az emberek egyenjogúak, ugyanolyan alapvető követelmény, hogy elismerjük és elismertessük az emberek egyenlőtlenségét is. Az egyenlőségnek fanatikus és értelmetlen érvényesítése csakis lefelé való nivellálás után volna elérhető és a teljes eltömegesedéshez, tehát az egyéniség kiirtásához vezetne. Viszont az alapvető egyenlőség tagadása túrhetetlen igazságtalanságokat szentesítene és a rabszolgaság újra bevezetését jelentené. Kultúrtársadalom sem az egyiket, sem a másikat nem tűrheti el.

Míg a szabadság és az egyenlőség kérdése állandóan az érdeklődés és a megvitatás előterében szerepel, addig a *testvériség* gyakran nagyon is a háttérben marad. Pedig a testvériség követelménye a legkevésbé sem elhanyagolható mennyiség, hanem a három közül a legalapvetőbb, sőt a másik kettőnek logikai és reális forrása. Csak igen megszorított értelemben igaz, hogy: *justitia est fundamentum regnorum*. Ez még az állam életére alkalmazva is csak részlegesen igaz; abban az értelemben, hogy amíg nincsen jogrend, amíg az igazságosság nem uralkodik az állami élet minden területén, addig nincs meg a rendezett, de főként nincs meg a szilárd és békés állami együttélés lehetősége. A társadalmi együttélésnek a *justitia* annyira nem az egyedüli fundamentuma, hogy majdnem inkább csak előkészítője, előfeltétele. A békés és kulturált társadalmi együttélésnek a fundamentuma a *testvériség*. A közösség, a társadalom ugyanis csak ott áll fenn szilárdan, ahol a közösség tagjait valóban *közös* érzés kapcsolja össze, ahol a társadalom tagjai *társaknak* érzik egymást. A jogrend, a *justitia* egyiket sem hozhatja létre, legfeljebb előkészítheti. A jog természeténél fogva a „mást”, a „nem-ént” hangsúlyozza ki, azt, aki velem szemben áll, akivel szemben a jogomat érvényesíteni kívánom, jogom elismerését követelem. A velem közöst, a társat csak akkor látom meg a társadalom tagjaiban, ha azokhoz a *testvériség* érzése köt, ? *testvériség* érzése kapcsol. Jaj volna annak a csa-

ládna, a társadalom ezen ősi sejtjének, ha azt csak a jog kapcsa fűzné egybe; csak az a család erős, amelyben a szeretet annyira uralkodik, hogy a jog szinte teljesen háttérben marad, szinte feleslegessé teszi önmagát; a jog előtérbe toulása a család felbomlásának a kezdetét jelenti. Ugyanez áll a társadalomról is, az államtól való megkülönböztetésében. A békés és tartós társadalmi együttélés fundamentuma tehát a testvériség és nagyon gyöngé az a társadalom, amelyben a testvériség érzése meggyöngült; a társadalom egysége megbomlik és az államot is magával rántja a romlásba. Nem a szabadság és az egyenlőség szüli a testvériséget, hanem a testvériség követeli meg az első kettőt; és nem a jogrend az, amely a közösséget egybetartja és biztosítja, hanem a testvériség, amely a közjó, az összes testvér közös javának érdekében összefog, együvé társul és együtt munkálkodik. Amelyik társadalomban ez a testvériségi érzés meggyöngült, ott a hatalom, a rendőr próbálkozhatik ideig-óráig az egység és a közös összefogás biztosítására; de régi mondás, hogy a szuronyok sok mindenre használhatók, csak arra nem, hogy ülni lehessen rajtuk. A rendőrállam terrorállam; kultúrállam, kultúr-társadalom csakis a társak, testvérek közössége lehet.

A testvériség problémája nemcsak érintkezésbe hozott bennünket az etika területével, hanem annak kellős közepébe vitt bele. A szabadság, egyenlőség és testvériség triászában kétségkívül a testvériség az, amely az etikummal legtelítettebb fogalom; az ember etikai törekenységéből következik, hogy a legnehezebben valósítható meg. És ez annál tragikusabb az ember társadalmi és állami együttélése szempontjából, mert mindkettőnek reális és etikai forrása, szilárdságának és békéjének alapja a testvériség.

*

Ha valahol, úgy az erkölcsi életben érvényesül az az elv, hogy „minden összefügg egymással” és a rész feltételezi az egészt. Ha a demokratikus együttélés alapvető eszméinek etikai biztosítását kívánjuk elérni, az nem érhető el azzal, hogy csak az egyes alapeszmék izolált etikai biztosítására törekszünk; mert egy erény sem állhat meg izo-

láltan, önmagában. Ezt látták meg azok a bölcselők, akik a demokratikus együttélés lehetőségét épp annak általános magas etikai előfeltételei miatt ítélték utópiának. A történelem, épp a demokráciák története igazolja, hogy a demokráciák legfőként az elengedhetetlenül szükséges erkölcsi magatartás hiánya miatt hányódtak krízisekben és végül elbuktak.

Rá kell még röviden mutatni azokra az etikailag negatív jellegű *kísértésekre* is, amelyek a demokráciát különlegesen fenyegetik, vagy legalább azok leggyakoribb formáira.

Első helyen említendő az erkölcsi *felelősségvállalás* hiánya. A demokrácia az egész nép részvtétele a közösség életében, mégpedig közvetlen vagy közvetett irányítás formájában. De a tömeglélektan bőségesen igazolja, hogy a tömegben a felelősségérzet annyira megoszlik a sok résztvevő között, hogy a gyengébb, fejletlenebb lelkiismeretű ember azt szinte már nem is érzi többé, hanem felmentve érzi magát a felelősség alól. Dolgok történnek, melyeknek senki a felelősségét nem vállalja, sőt nem is érzi. A *diletantizmus*, a demokráciáknak ez a mindenkori legnagyobb átka, szintén a felelősségérzet nagy meggyengülésének a jele; a dilettáns felelőtlenül vállalkozik olyanra vagy irányítólag akar befolyani olyan dolgokba, amelyekre sem értelmileg, sem pedig erkölcsileg nincsen felkészülve.

Nem kell különösebben bizonyítani — a történelem több mint bőségesen igazolja —, hogy a demokráciát mily nagy mértékben fenyegeti a *demagógia*. A demokrácia a nép közvetlen vagy közvetett uralma; tehát azé a népé, amelynek csak igen csekély hányada ismerheti az állami, társadalmi, gazdasági, politikai élet ezer feltételeit és titkait. Könnyű belátni, hogy az uralomvágy mily könnyen kábíthatja el a vezetőket lelkiismeretlen demagógiára, vagy uralomrajutásukhoz, vagy az uralmon megmaradáikhoz megszerezze a szavazók szükséges támaszát.

A demagógiával legszorosabban összefügg a *hazugság*, a hazudozás kísértése. A szakértők tanácsában nagyon pörüljárhat az, aki a hazugsághoz, a ferdítésekhez folya-

modik; hamarabb érik utói, mint a közmondás sánta kutyáját. De a nagy néptömegnél sok pillanatnyi vagy akár tartósabb esélye van a hazugságnak. Újra a történelem igazolja, hogy nem egy demokrácia a demagógjainak hazudozása, tervszerű hazugság-propagandája miatt rothadt meg és pusztult el. A diktatúras rendszerekben is nagy szerepet játszhatik a hazugságpropaganda — a közelmúlt esete igazolja ezt —; csak hogy a demokráciában a hazugság romboló hatása mérhetetlenül nagyobb, mert a döntésre hivatottakat vezeti félre.

Paradoxonnak látszik, de ugyancsak a történelemből igazolható, hogy a demokráciák háttérében ott kísért a *terror* sötét árnya is. Ennek a magyarázata kézenfekvő: a demokráciának, az összes együttélési formák között, a legnehezebben megvalósítható értelmi, de főként erkölcsi előfeltételei vannak. A nehézség főoka ott van, hogy nem kevesektől, a vezetőktől kíván meg magas étoszt, hanem sokaktól majdnem az egész néptől. Innen a demokráciák labilis egyensúlya és gyakori kátyúba jutása. A leggondosabban kitervezett intézmények és a demokráciát védelmezni hivatott garanciák sem bizonyulnak eredményeseknek, ha hiányzik belőlük az igazi demokratikus étosz. Már pedig a kátyubajutás, a pusztulás veszélye a még teljesen meg nem rothadt és halálra nem ítélt közösségben oly hatalmas életösztönöket ébreszt fel, hogy azok a reakció itt is érvényes törvénye folytán könnyen csapnak át az „erős kéz” zsarnokságába, amely legtöbbször csak terrorral valósítható meg.

*

Mind a demokratikus alapeszmék pozitív erkölcsi biztosításának szükségessége, mind pedig a demokrácia fennmaradását veszélyeztető erkölcsileg negatív kísértések egyformán igazolják, hogy a demokrácia életfeltétele a *magasfokú étosz* biztosítása. A demokratikus együttélési forma sokkal nagyobb fokban szorul rá a nevelés tényezőjére és főként az erkölcsi nevelésre, mint minden más együttélési rendszer. Az a demokratikus társadalom, amely elapasztaná az erkölcs örök forrásait, legfőként a vallást, a saját sírját ásná meg.

SZOVJET-OROSZORSZÁG MAGÁNJOGI RENDSZERE

Mezey István.

A demokrácia: a jog uralma. Egyforma jog mindenki számára. Demokráciát jog nélkül, — vagy jogrendet demokrácia nélkül elképzelni sem lehet.

Szovjet-Oroszországot már csak azért is demokratikus jogállamnak kell tekinteni, mert a szovjet magánjoga nemcsak hogy nem áll egyetlen európai állam jogrendszere mögött, hanem mint ezt az alábbiakban látjuk, sok tekintetben fejlettebb, rugékonnyabb, modernebb a legtöbb európai állam jogrendszerénél.

*

A ma érvényben levő orosz jogot az 1923. január első napján életbeléptetett polgári törvénykönyv szabályozza, melyet az egyes szövetséges köztársaságok különleges jogviszonyaiknak megfelelő változtatásokkal vettek át.

Általános rész. A polgári törvénykönyv 1-51. §-a az általános részt foglalja magában, 52-105. §-a a dologi jogot, 106-415. §-a a hiteljogot és 415-435. §-a az örökösödési jogot tárgyalja. A polgári jogok törvényes védelmet élveznek, azon esetek kivételével, melyeket a törvény különös intézkedése kizár.

Jogképességgel bír, azaz jogoknak és kötelességeknek alanya lehet a Szoviet-Uniónak minden polgára. aki jogai-

faj, nemzetiség, vallás és származás a polgári jogképességre nincs befolyással (4. §).

A nagykorúság és ezzel együtt a teljes jogképesség a polgári törvénykönyv 7. §-a szerint a 18. életév betöltésével kezdődik.

Az érvényben levő törvénykönyv nem ismeri el a magántulajdont a földre, a vizekre, erdőkre és a föld belsejében levő anyagokra vonatkozólag. Ezeknek a birtoklása csupán haszonélvezetileg lehetséges (21. §). A 23. § felsorolja azon tárgyakat, melyek a magánforgalomból ki vannak zárva. Ezek a fegyverek, robbanóanyagok, hadifelszerelési tárgyak, távbeszélő és rádiótávbeszélő alkatrészei, megsemmisített értékpapírok, szeszesitalok egy bizonyos alkoholfokon túl és az erősen ható mérgek. Ami a szeszesitalokat és a mérgeket illeti, azok csakis az illetékes kormányhatalom engedélyével lehetnek magántulajdonban (56. §).

A jogok perrel való érvényesítése három év után évül el (44. §), a bíróságnak módjában van azonban oly esetekben, hol ezt méltányosnak találja, az elévülési határidőt meghosszabbítani. Az elévülést minden esetben hivatalból kell figyelembe venni.

Dologi jog. Mint már említettük, a szovjetjog az ingatlanokra vonatkozólag általában a tulajdonjogot nem ismeri el, elismeri ellenben a következőkre nézve: ki nem sajátított épületek, kereskedelmi és ipari vállalatok, melyek nem alkalmaznak bérmunkásokat nagyobb számban (mint ezt a külön törvények szabályozzák), szerszámok, pénz, értékpapír és egyéb értéktárgyak, köztük természetesen az arany- és ezüstpénz, idegen valuták, háztartási cikkek, a gazdaság és személyes szükségletekre szánt tárgyak, olyan áruk, melyeknek az eladása nincs törvényileg megtiltva és végül mindazon dolgok, amelyek a magánforgalomból nincsenek kizárva (51. §). A tulajdonosnak jogában áll a törvényben meghatározott keretek között a tulajdonában levő tárgyakat haszonélvezni és azok fölött rendelkezni (58. §). Az előző birtokosoknak azonban, kiknek tárgyait a forradalmi jog alapján sajátították ki, vagy

1922. év május 22-e előtt a munkásoknak tulajdonába jutottak, semmi joguk sincs tárgyaikat visszakövetelni (54. §).

A szovjetjog is elismeri a közös tulajdont (61-65. §). A tulajdonjog átruházásának módjai: a szerződés, örökösödés, rekvirálás vagy elkobzás.

Hiteljog. A hiteljog az európai jogoktól nem sokban különbözik.

Ha törvény vagy szerződésnél fogva kamatot lehet számítani, melynek nagysága nincs kikötve, akkor az évi 6% (törvényes kamat).

A behajtásnál az adós gazdasági viszonyainak megfelelően a bíróság hivatalból is állapíthat meg résztörlesztést (123. §). A követelések engedményezése, amennyiben a törvénnyel vagy a megállapodással nem ellenkezik, lehetséges, hacsak a követelés nem a hitelező személyéhez van kötve. Az adóst az engedményről értesíteni kell és az értesítésig jogában áll az előző hitelező kezéhez fizetni.

Szerződések, melyek az 500 aranyrubel értéket meghaladják, írásbeli formához vannak kötve, kivéve a törvény 136. §-ában felsorolt eseteket. Állami hivatalok és vállalkozásoknak egymás közötti, valamint ezeknek magánosokkal való szerződéseikhez is közjegyzői hitelesítés szükséges, az alábbi kivétellel:

1. Magánosok közötti szerződések, melyeknek értéke az 1000 rubelt nem haladja meg.

2. Állami intézetek és vállalatoknak egymásközötti szerződésai, ha az érték a 3000 rubelt nem haladja meg.

3. Letétekre, kölcsönökre vagy bizományi ügyletekre vonatkozó ügyletek.

4. Készpénzzel történő vételi ügyletek.

5. Azok az ügyletek, amelyek a Gazdasági Terv alapján kötöttek, hogyha ezen ügyleteknek lényeges része a munka és a védelem tanácsának rendeletében körül van írva.

6. A hadsereg és haditengerészetnek hadiszerszállítókra vonatkozó szerződésai.

7. A belügyi népbiztosságnak szerződésai, melyek a milícia, a rendőrség és a fogházak felszerelési tárgyaira és szükségleteire vonatkoznak.

8. A bizományi ügyletekre vonatkozó szerződések.

9. Azon szerződések, melyek állami üzemeknek bérletére vonatkoznak.

10. Szindikátusi szerződések és megállapodások.

Kötbér kikötése meg van engedve, de minden esetben írásbeli szerződés szükséges.

A jogtalan gazdálkodás, amennyiben törvényellenes vagy az államot károsító módon jön létre, az állam javára esik (147., 149., 402. §-ok).

Valamely dolgot eladni nyilvános árverések kivételével csakis a tulajdonosnak áll jogában, készpénzeladás esetén, bármilyen magas a vételár, írásbeliség nem szükséges. Eladás tárgyát képezhetik a ki nem sajátított lakóházak is, az alábbi megszorításokkal:

1. ha a vevőnek, feleségének vagy kiskorú gyermekeinek kezében ezáltal nem lesz kettő vagy ennél több ház;

2. három éven belül az eladó, ennek házastársa vagy kiskorú gyermeke részéről több eladás nem történhetik.

Házak eladása különbeni érvénytelenség terhe mellett csak közjegyző előtt történhetik, az illetékes városi hatóságnál történő utólagos lajstromozás mellett.

A vevő részéről kifogások csak az átadástól számítva egy éven belül, házakra vonatkozólag pedig hat hónapon belül történhetnek. Ha azonban az eladó részéről csalárdág forog fenn, a vevő jogait három éven belül is érvényesítheti (197. §).

Minta szerinti eladásnál az eladó szavatol, hogy a szállított áru mindenben a mintának felel meg (201. §).

Kölcsönöknél a kölcsönadó csak akkor számíthat kamatot, ha a szerződésben kifejezetten ki van kötve. Kamatot csak a tőke után lehet számítani, kamatos kamatnak a felszámítása szigorúan tilos. Ez a korlátozás azonban nem vonatkozik azon kereskedelmi ügyletekre, melyeket a törvény szerint működő állami hitelintézetek folytatnak.

Munkavállalkozási szerződés. A 220. § szerint: „A munkavállalkozási szerződés alapján az egyik fél, a vállalkozó arra kötelezi magát, hogy egy bizonyos mun-

kát a másik fél, a megrendelő részére elkészít, az utóbbi pedig arra kötelezi magát, hogy a munka elvégzéséért bizonyos ellenértéket fizet.”

A megrendelőnek kötelessége a munkát a szerződésnek megfelelően átvenni, az észlelt hiányokról a vállalkozót jogainak különbeni elvesztése mellett azonnal értesíteni. Hiányokról, melyeket a dolog természeténél fogva nem lehet azonnal észrevenni, vagy amelyeket a vállalkozó elhallgatott, az észlelés után azonnal kifogással kell élni, de legkésőbb hat hónapon belül a munka elkészítésétől számítva kell a kifogásolásnak megtörténni, kivéve, ha a szerződésben hosszabb idő van kikötve.

A szovjet polgári törvénykönyv a kezességet is ismeri. Ehhez minden esetben írásbeli forma szükséges (238. §) és megszűnik, ha a hitelező a főkötelezett számára előírt teljesítési határidőtől számított három hónapon belül nem ad be keresetet a kezes ellen (250. §).

A meghatalmazott csakis akkor járhat el bármely ügyben, hogyha a meghatalmazó részéről írásos meghatalmazással van ellátva (261. §). Valamilyen állami szerv vagy vállalattal szemben a meghatalmazás is csak akkor érvényes, hogyha közjegyző előtt lett kiállítva (259. §). A meghatalmazás úgy a meghatalmazó, mint a meghatalmazott részéről megszüntethető (270. §).

A bírói alkotmány alapvonásai.

A bírói alkotmányt az 1927. évi január 1-én életbe lépett törvény szabályozza. A bírói alkotmányt az egész Unió részére érvényes rendelkezések szabályozzák, de a szövetséges és autonóm köztársaságoknak jogában áll azt a megállapított kereteken belül a maguk különleges viszonyainak megfelelően változtatni és kiegészíteni. Az egész Szovjet-Unióra vonatkozólag nincs legfőbb igazságügyi hatóság (igazságügyi népbiztosság), ezért a bíróságok felállítására és a törvények előkészítése az egyes szövetséges köztársaságok igazságügyi népbiztosságának hatáskörébe tartozik. A szövetséges tanácsnak azonban jogában áll a bíróságokat illető alapelveket az egész államra nézve meg-

állapítani. A szovjetbíróságok rendeltetését a törvény a következőkben írja elő:

a) A proletárforradalom eredményeinek megőrzése a munkás- és paraszthatalom részére és az általa megállapított jogrend biztosítása.

b) A dolgozók és azok egyesülései érdekeinek megvédése.

c) A dolgozók fegyelmének, valamint szolidaritásának megerősítése és jogi nevelése.

d) A forradalmi jogrendszer megvalósítása a polgárok személyi és vagyoni ügyeiben.

A bíróság között meg kell különböztetni rendes és rendkívüli bíróságokat. Az előzők ismét:

1. A népbíróságok munkaügyi osztálya, mely a munkaszerződésekből folyó vitás ügyekben dönt.

2. Agrárbizottságok. Földbirtokrendezési viták fórumai.

3. Közigazgatási bíróság, különböző állami szervek ügyeiben ítélkezik.

4. Katonai bíróságok.

5. Vasúti bíróságok.

6. Fegyelmi bíróságok.

A nép- és kormányzósági bíróságoknál működő bírakat a városi vagy kormányzósági végrehajtóbizottság egy évre választja. A legfőbb bíróságok bíráit pedig az egyes köztársaságok központi végrehajtóbizottsága nevezi ki.

A kormányzósági bíróságok az elnökből, annak két helyetteséből (egyik a polgári, másik a büntető ügyekre) és 12 bíróból állanak. (Az egyes tanácsokhoz egy szakbíró és hat ülnök van beosztva.)

A legfőbb bíróságoknál három szakbíró működik.

E bíróságokon felül működik még az Unió legfőbb bírósága, mely az elnökön és helyettesén kívül a szövetséges köztársaságok, vagy a legfőbb bíróságnak elnökéből és hét kinevezett bíróból áll. Ez a bíróság az Unió legfőbb hivatalnokai felett ítélkezik.

Népbírákká csak olyan személyek választhatók, akik aktív és passzív szavazati joggal rendelkeznek és legalább

három éven keresztül valamely igazságügyi hatóságnál működtek, vagy legalább két évet valamely munkás- vagy parasztszervezetnél magasabb politikai beosztásban töltöttek el. Ugyanez áll a kormányzósági bíróságokra nézve is azzal, hogy elnök csak az lehet, ki legalább három éven át már mint népbíró működött. Az igazságügyi népbiztosság azonban ezen feltételek alól kivételt is tehet.

A legfelső bíróságok bíraira nézve nincs semmiféle előírás. A most elmondottakon kívül azonban a bírói székhez semmiféle iskolai vagy egyéb előképzettség nincs előírva.

Az ülnökök összeállítására vonatkozóan szabály, hogy legalább 50% munkásnak, 35% parasztnak és 15% vöröshadseregbelinek kell lenni.

Eljárási jog.

A polgári per. Röviddel a polgári törvénykönyv életbeléptetése után, 1928. szeptember 1-én életbelépett a szovjet polgári perrendtartása. Ez a törvénykönyv öt részből áll.

Az első az általános előírásokat tartalmazza, a második a peres eljárás, a harmadik a pereknek különös alakjait, a negyedik a rendelkezésre álló jogi eszközöket és végül az ötödik a végrehajtási jogot szabályozza.

A Pp. 3-4. §-a szerint: abban az esetben, ha valamely vitás ügyre vonatkozólag törvényes intézkedések hiányoznak, a szovjet törvénykönyv szelleme és a munkás- és parasztkormány általános irányelvei a mérvadók. Jellegzetes vonása ennek a törvénykönyvnek az államügyésznek a polgári perekben való szerepeltetése. Az államügyésznek jogában áll ugyanis bármely polgári peres ügy aktáiba betekintést nyerni, sőt jogerős ítéletek ellen bármelyik fél érdekében újrafelvételt kérni.

Az államügyészség élén az egyes köztársaságok igazságügyi népbiztosa mint államügyész áll, kinek megfelelő számú államügyész áll rendelkezésére. Az államügyészségnek jogában áll minden végrehajtó szerv ülésén tanácskozási joggal részt venni.

A bíróságok illetékessége részint helyi, részint pedig ügyszerinti. Kizárólagos illetékesség áll fenn pl. a szerződésekből folyó perekre, melyek csak a teljesítési helynek megfelelő bíróságnál indíthatók meg. Készpénzköveteléseknél annak a helynek bírósága bír kizárólagos illetékességgel, hol a kölcsönadás idején a hitelező lakása volt. Egyéb kötelmeknél annak a helynek bírósága bír illetékességgel, hol a keltezés idején az alperes lakott.

A legfőbb bíróságnak jogában áll az eset különös körülményeire való tekintettel hivatalból, de bármelyik fél kérelmére is az ügyet illetékes bíróságától elvonva, más bíróságot kijelölni.

A népbíró mint egyesbíró hatáskörrel bír a hagyatéki ügyekből folyó pereknél, letéti ügyeknél, válópereknél és a közjegyzők elleni panaszoknál.

A népbíróságoknak, mely egy bíróból és két ülnökből áll, hatásköre van mindazon ügyekben, melyeknek értéke a 2000 aranyrubelt meg nem haladja (Pp. 23. §), kivéve azon ügyeket, melyek kifejezetten a kormányzósági vagy a legfelsőbb bírósághoz vannak utalva.

A kormányzósági bíróságnak polgári perekben hatásköre kiterjed mindazon ügyekre, melyek értéke a 200 aranyrubelt meg nem haladja, továbbá a társasági szerződésekből folyó ügyekben, ipari találmányokra vonatkozó jogok iránti perekben, szerzői ügyekben, kivéve azon szerzői jogbitorlási ügyeket, melyeknél a kártérítési összeg 2000 rubelnél nem nagyobb, védjegyügyekben, cégügyekben ítélezik. Mindazon perekben, melyeket állami hatóságok és tisztviselők ellen hivatali mulasztásaik folytán indítanak, szintén illetékes.

A legfelsőbb bíróság polgári osztálya a népbiztosságok és a központi kormányzat egyéb szervei ellen indított perekben bír hatáskörrel.

A legfelsőbb bíróságnak azonban jogában áll az illetékesség alá tartozó ügyeket a kormányzósági bíróságok hatáskörébe áttenni.

A Pp. 12. §-a értelmében a feleknek jogában áll a bíróság előtt személyesen megjelenni vagy magukat meghatalmazott útján képviseltetni. Az ügyvédi képviselő

egyáltalában nem kötelező. A bíróságnak jogában áll a felek személyes megjelenését elrendelni akkor is, ha törvényes képviselőjük van, sőt bizonyos ügyekben a felek elővezetését is elrendelheti a bíróság.

A Pp. a képviseletnek négy fajtáját ismeri:

- a) A fél által szabadon választott képviselő.
- b) A jogügyletre képtelenek törvényes képviselete.
- c) A gyámhatóság által a kiskorú érdekeinek védelmére rendelt képviselet.
- d) Jogi személyek képviselete.

A bíróság megengedheti, hogy bárki mint perbeli képviselő eljárjon, tehát nem ügyvéd is. A meghatalmazott képviselőnek azonban nincs jogában egyességet kötni, választott bíróságot összehívni, magát másik képviselővel helyettesíteni, jogról lemondani, valamely okirat valódiságát kétségbevonni és végül pénzt vagy értéktárgyat átvenni. A most felsorolt cselekményekre külön meghatalmazásra van szükség.

A népbíróság előtt szóbeli panasszal is lehet keresetet indítani. Minden más bíróság előtt azonban írásbeli keresetlevelet kell beadni, mégpedig egy példányt a bíróság részére, egy másik példányt az alperes részére. A per jogaiapját a keresetlevélben kell kifejteni, de a per bármely szakában joguk van a feleknek a jogalapot megváltoztatni, illetőleg a perértéket felemelni vagy leszállítani. A per megindításával egyidejűleg lehet kérni biztosítási végrehajtást, sőt a per befejezéséig a pernek bármely szakában is előterjeszhető az erre irányuló kérelem. A tárgyalások nyilvánossága közérdekből és olyan esetben, midőn a tárgyalás a felek intim magánéletét is érinti, kizárható.

A Pp. 98. §-a a mulasztási ítéletet is elismeri, midőn kimondja, hogy a kellően megidézett alperes távollétében is az ügy érdemben letárgyalható. A keresetlevél benyújtásával egyidejűleg elő kell terjeszteni a bizonyítási anyagot. A bizonyítékoknak későbbi előterjesztése csupán az esetben engedélyezhető, ha a fél vagy képviselője kellő módon igazolja, hogy fontos okok miatt annak korábbi előterjesztésében akadályozva volt. A bíróság bizonyítást

hivatalból is elrendelhet. Az eskü fogalma a szovjet törvénykönyvében ismeretlen. Sem a fél esküje, sem a tanúk és szakértők esküje nem szerepel. A bíróság előtti hamis vallomás azonban a büntetőtörvénykönyv 132. és 178. §-a szerint büntetendő cselekmény (három hónapig terjedhető szabadságvesztésbüntetés vagy kényszermunka, minősített esetben két évig terjedhető szabadságvesztés). Az ítélet a tárgyalás után azonnal írásba foglalandó.

A szovjet törvénykönyvben ismeretlen a mi perrendünk sarkalatos pontja, a ne ultra petitum, melynél fogva a bíró a felek kérelméhez kötve van. A szovjetbírónak jogában áll a felek kérelmén magát túltéve, saját belátása szerinti ítéletet hozni. így például előfordulhat az is, hogy a felperesnek nagyobb összegű követelés ítéltetik meg, mint amennyire a kereset irányítva volt.

A szavatosságra, fő- és mellékbeavatkozásra vonatkozó intézkedések nagyjában megegyeznek a nyugateurópai jogrendszerrel.

A fellebbezési intézmény általában a szovjet törvénykönyvben ismeretlen. Az ügy csak egy fórumon döntetik el (235. §). Csupán bizonyos esetekben lehet revízióval (felülvizsgálattal) élni a közvetlen felsőbb bírósághoz azon a címen:

a) hogy az ítélet a szovjet törvénykezés alapeszméit, avagy a munkás- és parasztkormány általános politikai elveit sérti;

b) az ítélet ellentétben áll a tényleges állapottal (237. §).

A népbíróság ítélete ellen a felülvizsgálati határidő két hét, kormányzósági bíróságok ítélete ellen négy hét.

Befejezett per újrafelvételét csakis a legfőbb bíróságnál lehet kérni. A legfelsőbb bíróságnak jogában áll bármely ítéletet hivatalból is felülvizsgálat alá vonni és esetleg a per újrafelvételét elrendelni.

A perköltséget a peresztes félnek kell fizetni. Ez áll a bírósági illetékből, bélyegilletékből és azon költségekből, melyek tanúk, szakértők megidézésével merültek fel. A bírósági illeték 10-15 rubelig 1%, 50-100 rubelig 2%

és 500 rubelen felül a perérték 3%-a. A bélyegilleték a perérték 1%-a. Pervesztés esetén az alperes felel a felperesnek perbeli képviselője költségeiért is. Ez rendszerint a perérték 5%-a. A szegénységi jog nagyon meg van szigorítva. Rendszerint csak igen rászorult munkások perelhetnek szegény jogon, bérkövetelések és tartásperekben azonban lehet másoknak is szegényjogon perelni.

Perenkívüli eljárás. A bíróságok peren kívül a következő ügyekben járnak el:

- a) örökösödési eljárás (194-198. §);
- b) választottbíróági ügyek (199-203. §);
- c) letéti ügyek (204-209. §);
- d) okiratok alapján fizetési meghagyásos ügyek (210-214. §);
- e) házasság felbontása (220-225. §);
- f) közjegyző szabálytalansága miatti panasz (231-234. §).

Végrehajtás. A végrehajtást az illetékes bírósági végrehajtó foganatosítja. Az ingófogalás mellett követelések letiltása és épületek elárverezése is lehetséges.

Ha az adós vagyona nem elegendő a követelések fedezésére, akkor a végrehajtás a Pp. 206. §-a értelmében a következőképpen történik:

Foglalás tárgyát képezheti a munkabér is, ezt azonban megelőzi a társadalmi biztosítás járuléka, az élelmezésre szükséges összeg, az állami és helyi adóhatóságok követelése. A fennmaradó összeg követeléseik arányában a hitelezők kielégítésére szolgálhat.

Végrehajtás alól mentesek a végrehajtást szenvedőnek és azok hozzátartozóinak ruházata, fehérneműje és háztartási tárgyai. Munkások és alkalmazottak fizetése csak a tényleges fizetés 50%-át meghaladó mértékben lehet foglalás tárgya.

Ügyvédség. A kötelező ügyvédi képviselést a régi orosz törvények sem ismerték és ez ma is ismeretlen fogalom Oroszországban. Az ügyvédség helyzetét az 1926. május 26-án életbeléptetett ügyvédi törvény szabályozza. Az

ügyvédek bizonyos önkormányzat mellett a kormányzósági bíróságok mellé rendelt kollégiumokba vannak tömörítve, melyeknek elnökei jogosultak az új tagokat felvenni. Ügyvéd csak az lehet, ki választójoggal bír és legalább két évig mint vizsgálóbíró működött, vagy a kormányzósági bíróság előtt ügyvédi vizsgát tett. Az ügyvédi kollégiumba való felvételtől haladéktalanul értesíteni kell a politikai hatóságot: a kormányzóság végrehajtóbizottságát, melynek jogában áll egy hónapon belül a felvétel ellen óvást emelni. Ennek döntése ellen egyfokú fellebbezés van a kormányzóság végrehajtóbizottságának elnökségéhez. A felvett ügyvédet is jogában áll azonban a kormányzósági bizottságnak bármikor a lajstromból törölni.

Az ügyvédek díjazása rendszerint — kevés kivételtől eltekintve — szabad egyezkedés tárgya. Akik szegényjogon perelnek, azoknak jogukban áll ingyenes ügyvédet is igényelni. Munkások, parasztok és állami hivatalnokokkal szemben a tiszteletdíj nem lehet több, mint a perérték 5%-a. A pernyertes fél kérésére az ellenfél a per költségekben elmarasztalandó.

Közjegyzőség. A közjegyzőségre vonatkozó rendelkezéseket a népbiztosok tanácsának 1926. október 4-én kibocsátott rendelkezései tartalmazzák. Állami közjegyzők nemcsak a városokban, hanem a falvakban is vannak. Ott, hol nincs közjegyző, munkakörüket a népbíró vagy a falusi tanács gyakorolja. Az utóbbiaknak azonban nincs joguk okiratokat kiállítani vagy szerződéseket hitelesíteni. A közjegyzőket a kerületi (kormányzósági) végrehajtóbizottság nevezi ki és mozdítja el. Közjegyző lehet az, aki a népbírótól megkívánt előképzettséggel rendelkezik, vagy legalábbis megfelelő vizsgát tett. A közjegyzők az illetékes kormányzósági bíróságok ellenőrzésének vannak alávetve. A közjegyzőknek nincs megengedve, hogy közjegyzői tevékenységük mellett más állami, városi vagy magánszolgálatot töltsenek be, vagy hogy valamely vállalkozásban résztvegyenek. így például egyidejűleg ügyvédi gyakorlat folytatása is tilos.

A közjegyzői díjakat hivatalos rendelet szabályozza.

Kereskedelmi jog. Amennyiben a kereskedelmi jogot nem szabályozzák külön dekrétumok, a polgári törvénykönyv rendelkezései az irányadók. így például a kereskedelmi társaság, közkereseti társaság, betéti társaság, korlátolt felelősségű társaságok, szövetkezetek és részvénytársaságokra vonatkozó rendelkezéseket a Ptk. 276-366. §-ai tárgyalják.

Az 1925. október 20-i rendelet intézkedik a cégbejegyzésekről, mely a nyugateurópai céghivatalok mintájára kereskedelmi cégjegyzékeket állított fel. Jogi és fizikai személyeknek a jogképessége csupán a kereskedelmi cégjegyzékbe való bejegyzéssel kezdődik. Ezt pedig a szükséges okmányok felmutatása és a megfelelő díjak lefizetése ellenében fogantatosítják. A cégjegyzéket bárki megtekintheti.

Váltójog. A 36 pontból álló váltótörvény, mely lényegében a mi váltótörvényünkhöz hasonlít, 1922. március 20-án lépett életbe.

A lejárt váltókat a váltóbirtokos a fizetés helyén illetékes közjegyzőnek adja át behajtás végett, aki két napon belül a váltókötelezettnek fizetés végett személyesen vagy levélben bemutatja. Ha a lejáratot követő nap 12. órájáig nem történik fizetés, akkor a közjegyző még aznap a váltót egy külön jegyzékbe való bejegyzés útján megóvatolja és ezt a tényt magán a váltón is feljegyzi. A megóvatolt váltó tulajdonosa a váltókötelezett ellen három éven belül léphet fel perrel.

Munkaügyi törvénykezés. A munkaügyi kódex, mely a munkásszerződéseknek, munkásvédelemnek, munkaidőrendezésnek rendelkezéseit tartalmazza, 1923. január 1-én lépett életbe és azóta több novella egészíti ki. E törvénynek betartása felett az egyes köztársaságok munkaügyi népbiztossága ügyel fel, e célból külön ügyészek, az ügynevezett munkaügyi államügyészek vannak alkalmazva. E törvény nemcsak a munkások, hanem a tisztviselők jogi helyzetét is szabályozza. Az állami alkalmazottaknak is ugyanazon jogaik és kötelességeik vannak, mint a magánalkalmazottaknak. Az állami alkalmazottakra vonatkozóan csu-

pán fegyelmi szempontból állanak fenn különös intézkedések. Nyugdíjat csak kivételesen kapnak némely kategóriák, mint a főiskolai tanárok bizonyos életkor betöltése után, katonai személyek, költők, színészek.

Munkarend. Minden üzemben a munkarendet, mely az üzem vezetősége és a munkásság érdekképviselője között jött létre a munkafelügyelőség jóváhagyása mellett, ki kell függeszteni. A specialisták kivételével kollektív szerződések köttetnek, melyeket egyrészt a munkaadó, másrészt pedig a munkások érdekképviselője köt meg és mely azután minden munkásra nézve kötelező, kivéve az irodavezetőt és helyettesét, a jogtanácsost stb. A munkaszerződés betartásáért a munkavállaló magánjogi és büntetőjogi felelősséggel tartozik. Ezzel szemben a munkások csak fegyelmi úton büntethetők a szerződés benemtartásáért. Ha súlyos,, ismételt köteleességmulasztás fordul elő, a munkás el is bocsátható. Kollektív szerződéseket írásba kell foglalni és a munkaügyi népbiztosságnál lajstromozás végett bemutatni, melynek jogában áll a szerződést el nem ismerni, ha annak rendelkezései a törvény szellemével ellenkeznek. A szerződéseket hat hónaptól egyévi időtartamra kötik, de ha egyik fél sem mondja fel, bizonytalan időre meghosszabbítotttnak tekintik. A bért azonban rendszerint hónapról hónapra külön állapítják meg. A munkaszerződéseknek a következő hét pontot kell magukban foglalni:

1. Általános rész (szerződést kötő felek megnevezése, érvényességi időtartam).
2. Munkabeszüntetés és elbocsátás.
3. Munkabér összegszerűsége és fizetés ideje.
4. Munkaidő és szabadság.
5. Munkásvédelmi intézkedések.
6. Munkáskiképzésre vonatkozó intézkedések.
7. Általános továbbképzésre vonatkozó intézkedések.

A kollektív szerződések betartására az üzemi és tarifabizottság ügyel fel, melyet minden üzemben, hol legalább 30 munkás dolgozik, fel kell állítani. Ennek a szervnek a feladata:

a) a kollektív szerződés határozmányainak végrehajtása,

b) viták eldöntése, melyek egyrészt a munkaadó, másrészt a munkás részéről merülnek fel, továbbá a szabadságolások időpontjának a megállapítása stb.

Minden munkaügyi jogviszony eldöntése vagy a népbíróság, vagy pedig a 168. § szerint felállított békéltető-bíróság vagy választottbíróság ügykörébe tartozik. Ez utóbbi döntése azonban csak akkor jogérvényes, ha a felek már előzőleg a munkaszerződésben kikötötték a választottbíróság illetékességét. A törvény értelmében a választottbíróságnak egy hónapon belül feltétlenül döntenie kell. A bírák többsége által aláírt ítélet jogérvényes. Az ítéletet csak akkor lehet megtámadni, ha a résztvevő bírák valamelyikére az elfogultságot rá lehet bizonyítani. Ha a választottbíróság vonakodik végrehajtható ítéletet hozni, a kormányzósági bíróságoknál lehet ez ellen felszólalni. Választottbírósági ügyeknél bélyegilleték nincs és az összes többi peres illeték a rendesnek a fele.

A választottbírósági szerződés csak akkor érvényes, ha az erre vonatkozó megállapodás közjegyzői okiratba van foglalva. Az okiratban a választottbírák nevét is meg kell jelölni. A választottbírói tiszt elvállalásáról szóló nyilatkozatot a bírák szintén közjegyző előtt adják és egy vagy több semleges választottbíró nevezhetnek meg a bírák is, kik közül az egyik elnök lesz.

*

Ez a rövid áttekintés bizonyára sok tévedést és balhítet oszlatott el. Hiszen még a művelt magyar közönség is a 25 esztendő propaganda hatása alatt alig ismert valamit abból a fejlett jogi kultúrából, ami a szovjetben kivirágzott. Most, hogy a művelődési és gazdasági kapcsolatok a fiatal magyar demokrácia és a hatalmas Szovjet-Unió között lassanként megindulnak, igen fontos, hogy tudjuk, hogy a szovjetben a magánjog milyen magas fokon áll és hogy e téren is hasznos és érdemes lesz a két nemzet közötti kapcsolatokat kiépíteni.

A DEMOKRÁCIA ÖRVÉNYEI

Moór Gyula.

1. A világtörténelem eseményei a közelmúltban oly erősen torlódtak, hogy a legtöbben közülünk — figyelmeiket a nagy háborús döntésekre irányítva — talán nem is vették észre, hogy a háborús küzdelmek nyomában egy fontos belső társadalmi átalakulás is járt nálunk: egy zajtalan, de talán annál mélyrehatóbb *forradalom* zajlott le.

Hogy ez a forradalom ilyen észrevétlenül eltűnhetett a világháború árnyékában, annak fő oka, hogy szorosan összekapcsolódott vele: nem saját forradalmi csapatai, hanem az orosz hadsereg győzelmei szereztek meg számára a magyar államhatalmat. Ennek folytán a forradalom maga úgyszólván vérontás nélkül folyt le, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy a háborús dráma mellett nagyobb feltűnést ne keltsen. Igaz, hogy a forradalomnak nem elmaradhatatlan kelléke az, hogy vértől csöpögjön: vannak vértelen forradalmak is. A forradalomnak lényeges jellemző vonása csupán az, hogy vele a jogfejlődés folytonossága megszakad.

Amikor azonban ez a mi mostani forradalmunk útjára elindult, a jogfolytonosság már régen nem létezett s így azt nem is szakíthatta meg. Amit az 1920. évi I. tc.-ken alapuló ideiglenes közjogi rend jogfolytonosságából az 1944 március 19-én bekövetkezett német megszállás meghagyott, azt is gyökeresen lerombolta 1944 október 15-én a német fegyverekre támaszkodó Szálasi-féle „patkány-

lázadás”. Az 1944 december 31-én megalakult ideiglenes nemzeti kormánynak, amely elsősorban az akkor még dühöngő Szálasi-féle örület és német bestialitás ellen lépett fel, ebből a szempontból nézve tehát nem is volt *forradalmi* jellege, hanem inkább ellenforradalminak látszott. Ez a helyzet bizonyára meg fogja könnyíteni, hogy a jelenlegi forradalom a legszebb magyar demokratikus és németellenes hagyományokhoz, az 1848/49. évi szabadságharc eszmevilágához kapcsolatot keressen, de nem vezethet arra a tévútra, hogy ezt a mozgalmat ellenforradalomnak tekintsük.

Kétségtelen ugyanis, hogy a hatalom jelenlegi birtokeosai nem akarják az 1920-tól 1944-ig fennállott közjogi rendet visszaállítani. Nem keresik a jogfolytonosság helyreállításának útját sem az 1918 előtti alkotmány, sem az 1920 utáni közjogi provizórium felé. Hatalmukat nem történeti jogcímekre, hanem a *demokrácia* nagy politikai gondolatára, a demokratikus Magyarország ideáljának erkölcsi erejére alapítják. Egészen új alapon akarnak egy új országot, egy egészen új jogrendet felépíteni, a változás a múlttal szemben tehát valóban *forradalmi*.

2. Nem akarom kutatni, hogy a magyar múlt mindenestől olyan antidemokratikus-e, amilyenek azt most sokan talán feltüntetni szeretnék. Csupán egyet legyen szabad megjegyezni: az olyan példák, mint Werbőczy Hármaskönyvének híres *primae* (partis titulus) *nonus-a*, amely az „*una eademque libertas*”-ról beszél s amely szerint a bocskoros nemest s a mágnás főurat *egyenlő szabadság* illeti meg, vagy Bezerédj István példája, amelyre Szakasits Árpád épp az imént hivatkozott, azt bizonyítják, hogy a demokráciának, az egyenlőség és a szabadság gondolatának, a magyar múltban is megvannak a gyökerei.

Nem akarom kutatni azt sem, hogy a mai demokratikus Magyarország *mindenestől* demokratikus-e, hogy fiatal demokráciánk valóban *minden ízében* demokrácia-e?

E helyett azokra a *veszélyekre* akarok reámutatni, amelyek minden demokráciát fenyegetnek: azokra az *örvényekre*, amelyek a demokrácia vizein, a benne rejlő alap-

elvek következetes keresztüvitelének áramlatában kelet-, kezni szoktak. Amint látni fogjuk, minden demokráciát, amely a szabadságnak és az egyenlőségnek benne rejlő alapelvét, *kellő mérséklet* nélkül, szigorú következetességgel akarja keresztülvinni, különösen két örvény fenyeget: egyfelől az *anarchia* és másfelől a *diktatúra* veszélye, amelyek a demokráciának igazi értékes tartalmát magát is elnyeléssel fenyegetik.

Csoda-e, hogy éppen azokban a fiatal demokráciákban, amelyeket újdonsült híveik a tegnap-megtértek neofita túlbuzgalmával szolgálnak, olyan jelenségek is észlelhetők, amelyek vagy az egyik, vagy a másik örvény morajlását jelzik? És szabad-e a demokráciának, ennek a legszebb, legemberibb, de egyben legnehezebb, legbonyolultabb és hibátlanul csupán belső ellentmondásainak kiegyensúlyozása mellett működő társadalomszervezési formának a rovására írunk azt, hogy egyes hívei azt a mérsékletet és bölcseséget, azt a politikai tapasztalatot és államművészetet, amelyet az igazi demokráciának a megvalósítása megkíván, magukévá tenni még nem tudták?

3. A demokrácia azért a legnehezebb társadalomszervezési forma, mert a *legemberibb*. Nemcsak a közelmúlt szomorú és szégyenletes korszakára, de minden időkre találó az a mondás, hogy embernek, emberséges embernek lenni igen, de igen nehéz dolog. A nagy természet nem demokrata: a demokrácia két nagy alap gondolatának, a szabadságnak és az egyenlőségnek a nagy természetben nyoma sincsen. Szabadság helyett itt szigorú okozatos megkötöttséggel, egyenlőség helyett egyenlőtlenséggel s az egyenlőtlenek közt dúló kíméletlen létért való küzdelemmel találkozunk. A természet magát az embert sem teremtette egyenlőnek: testi és lelki képességek tekintetében óriási különbségek állnak fenn köztünk. De nem teremtette a természet az embert szabadnak sem: a természeti szabadság ősi állapotáról szóló ábrándozás mondván csinált monda; mindaz, ami az emberből a természethez tartozik, a könnyörtelen szükségyszerűség uralma alatt áll: az ember, mint ter-

mészeti lény, ösztöneinek s más természeti kényszerűségeknek rajja (Homme-machine).

Íme, a demokrácia *első* nagy antinómiája: a természet-től fogva nem-szabad és nem-egyenlő embereket akarja szabadokká és egyenlőkké tenni. Ebben az antinómiában a természeti adottság és az erkölcsi ideál ütközik egymással össze.

4. A demokráciának az a lényeges ismertetőjele, hogy a szabadság és az egyenlőség gondolatai szerepelnek benne társadalom- és államszervezési alapelvek gyanánt. Az emberi léleknek a szabadság utáni olthatatlan szomjúsága s az emberi méltóságból folyó egyenlőségnek erkölcsi követelménye egyesül a demokráciában, amely lényege szerint nem is egyéb, mint e két nagy gondolatnak a szintézise.

A nagy francia forradalom mint a demokrácia bajvívója írja zászlójára a „Szabadság, egyenlőség, testvériség” hármas jelszavát.

Ezt a hármas jelszót — s ezzel a demokrácia elvi alapját is — azóta a politikai irodalom éles kritika tárgyává tette. A testvériség jelszavával nem tudott mit kezdeni, a szabadság és az egyenlőség jelszavára nézve azonban könnyű volt a kritikának kimutatni azt, hogy e szép gondolatok éles ellentétben vannak egymással.

A dolog valóban így áll. Ha a demokráciának ez a két alapvető princípiuma következetesen, korlátlanul s egymásra való tekintet nélkül érvényesül, akkor a szabadság elismerése a legnagyobb egyenlőtlenségekre, az egyenlőség erőszakolása pedig a szabadság megfojtására vezet.

Azt hiszem, felesleges ezt részletesebben bizonyítanom. Elég, ha utalok Madách Ember Tragédiájának két jelentére: a *londoni vásár* szemléletesen mutatja, hogy hová vezet a szabadság — amelyet a *liberalizmus* választott egyedüli vezérelvévé —, a *falanszter*-jelenet pedig elibénk tárja, hogy hová vezet az egyenlőség — amely a *szocializmus* elméletében játssza a vezérszerepet —, ha korlát nélkül érvényesül.

Íme tehát a demokráciának egy újabb antinómiája: a lényegét tevő két társadalomszervezési alapelv belső ellentmondása.

A demokrácia kebelében rejtőző belső ellentmondások sora azonban ezzel még nincs lezárva. Nemcsak a szabadság és az egyenlőség alapelve kerül benne — következetesen keresztülvive — *egymással* ellentétbe, hanem ezeknek az alapelveknek mindenike *már önmagában véve is* ellentmondásra vezet, ha végső következetességgel, kellő mérték nélkül, alkalmazzák őket.

A szabadság nagy gondolata — ha következetesen végiggondolom — az egyéni szabadságot korlátozó mindenféle társadalmi rend felborítására s minden államhatalmi kényszer tagadására, egyszóval: az *anarchiára* vezet. Az anarchiában azonban az általános jogbizonytalanság mellett az élet minden értéke veszélybe kerül s az egyéni szabadság is tönkre megy. A szabadság érvényesülését tehát közösségi erővel, állami kényszerrel is biztosítani kell. De nem ellentmondás-e az, hogy bárkit is kényszerítsünk arra, hogy szabad legyen, s hogy a szabadság nevében megfoszszuk szabadságuktól azokat, akiket a szabadság ellenségeinek tekintünk? Ha a szabadság védelmében szabadságunk van arra is, hogy eltíporjuk és kiirtsuk a más-meggyőződésűeket, akkor a szabadság szomorú szolgaságba s a demokrácia zsarnoki önkényuralomba, *diktatúrába* sülyed.

Valóban, a szabadság eszmeköre tele van ellentmondásokkal, s ezek a demokrácia hajóját hol az anarchia, hol pedig a diktatúra örvénye felé viszik. *Rousseau-nak* nem ok nélkül tűnt fel az az ellentmondás, hogy a genuai köztársaság börtöneinek a homlokzatára s gályarabjainak bilincseire a „Szabadság” szót vésték reá. (Contrat Social, livre IV. chapitre 2.)

A másik nagy demokratikus princípiumnak, az *egyenlőség* gondolatának ugyanaz a belső dialektikája, mint a szabadság eszmekörének. Az egyenlőség gondolata — ha következetesen végiggondolom — megtámadja *azt* az egyenlőtlenséget is, amely a parancsolót az engedelmesködőtől, a vezetőt a vezetettől választja el. Ennek az egyenlőtlenségnek az eltörlése azonban minden tekintély lerombolásához és az államhatalom megszűnéséhez, egyszóval: az anarchiához vezet. Az anarchiában, a *bellum omnium contra*

omnes állati harcában azonban az egyenlőség magasztos emberi gondolata is veszendőbe megy. Az egyenlőség érvényesülését tehát még sokkal inkább szükséges volna közöserővel és állami kényszerrel is biztosítani, mint a szabadságét. De nem a legnagyobb egyenlőtlenység-e az, ha a nem-egyenlőket egyenlően kezeljük s nem sérti-e az egyenlő igazságosságot az, ha csupán a kiválók érvényesülését nyomjuk el, ha éppen azokat, akik kortársaik közül egy fejjel kimagaslanak, az egyenlőség nevében a szó szoros értelmében egy fejjel rövidebbé tesszük? Ha a demokratikus egyenlőség túlzó védelmében a kiválókat ki lehet irtani — esetleg úgy, hogy — amint Plátónál olvassuk — egy másik államba küldjük őket, nagy hódolattal s miután fejüket „illatos olajjal leöntöttük és gyapjával megkoszorúztuk” (Politeia, III. k. 9. fej.) —, ha az egyenlőség ellenségeit, a más meggyőződésűeket, meg lehet semmisíteni, akkor az egyenlőség a legnagyobb egyenlőtlenységnek, az elnyomók és elnyomottak egyenlőtlenységének ad helyet s a demokrácia megint csak zsarnoki uralommá, *diktatúrává* fajul el.

Az egyenlőség eszmeköre tehát ugyanolyan ellentmondásokkal van tele, mint a szabadságé s ezek az ellentmondások ugyancsak az anarchia és a diktatúra Szcellája és Karibdisze felé sodorják a demokráciát.

Hogy a demokrácia előbb ismertetett belső antinómiái, vezérlő elveinek belső diszharmóniája nem a szürke elmélet rémlátása csupán, bizonyítja a demokráciáért vívott nagy francia forradalom története: drámájának fenséges felvonásait nem egyszer az anarchia szomorú jelenetei váltották fel, amelyeken úrrá lenni sokszor csak a terror eszközeivel, a legvéresebb diktatúrával tudott, hogy végül elvezessen Napoleon katonai diktatúrájához.

5. A szabadság és az egyenlőség eszmekörének ellentmondásai egyébként, úgy látom, a *demokrácia* és az *államhatalom* antinómiájára vezethetők vissza. A demokráciának *mindkét* alapelve alapján véve *államellenes*: mert embernek ember felett gyakorolt *minden* uralma — s így az államhatalom érvényesítése is — ellenkezik mind a sza-

badság, mind az egyenlőség elvével. De ennek ellenére mindkét alapelv mégis csupán az államon belül érvényesülhet: mind a szabadság, mind az egyenlőség az államhatalom védelmére szorul. A demokrácia pedig az állam ellenségéből az állami szervezet alapjává, *államformává* válik.

Kétségtelen, hogy a demokratikus alapelveket nemcsak az állami életben, hanem a gazdasági életben és a kulturális életben, vagy általában a társas lét egész területén is alkalmazhatjuk társadalomszervezési princípiumok gyanánt. Kétségtelen azonban az is, hogy a demokrácia eredeti jelentése és legfőbb jelentősége az *államélethez* fűződik. A demokrácia elsősorban *politikai demokrácia*, vagyis államforma és az állampolgári szabadságjogok biztosítását s a politikai jogok egyenlőségét jelenti. Ezt a politikai demokráciát szokás újabban polgári *demokráciának* is nevezni, szemben a gazdasági, szocialista, szociális, népi, kulturális vagy másfajta demokráciákkal, amelyek a demokratikus alapelveknek nemcsak a jogi és politikai életben, hanem ennél szélesebb körben való érvényesítését akarják. A politikai demokráciának polgári demokráciaként való elnevezését nem tartom szerencsésnek, mert hiszen *ehhez* a demokráciához a szociáldemokrata munkásság éppúgy ragaszkodik, mint a haladó szellemű polgárság.

Hogy a demokrácia minden jelző nélkül a *politikai* demokráciával egyértelmű, s hogy *ez* az eredeti jelentése, kitűnik már abból is, hogy a görög „demokrácia” szó magyarul *népuralmat* jelent, vagyis egy olyan államot, amelyben nem ember, mint a monarchiában, nem is kevesek, mint az arisztokráciában, hanem *maga a nép* uralkodik.

A népuralom elnevezés azonban már szintén figyelmet arra, hogy a demokrácia fogalmában ellentmondások rejtőznek. Mert hiszen felvetve azt a kérdést, hogy *ki* felett uralkodik a nép, azt a feleletet nyerjük, hogy a nép felett: demokráciában a nép egyúttal *alanya* és *tárgya* is az uralomnak, ami nem minden ellenmondás nélküli dolog.

Nyilvánvaló ugyan, hogy a nép, mint az államhatalom alanya, nem ugyanazokból az emberekből áll, mint akik,

mint az államhatalom tárgyai, a nép *egészét* kiteszik. A nép, mint az uralom aktív alanya, csupán a *politikai jogokkal bírók* összességét foglalja magában, s ezeknek száma még a szélsőséges demokráciában is jóval csekélyebb a nép egész tömegénél. Ha csupán a 20 éven aluliakat zárjuk ki a politikai jogokból, ezzel a népességnek körülbelül $\frac{1}{3}$ -át, ha kizárjuk a nőket, ezzel több mint felét érintettük. De ki szokták zárni a politikai jogokból a szellemi fogyatékosokban, elemi műveltséghiányban vagy erkölcsi hibában szenvedőket s ezenkívül az idegen állampolgárokat is. Utóbbi tekintetben a szovjet-alkotmány azt a forradalmi újítást hozta be, hogy saját állampolgáraival politikailag teljesen egyenjogúaknak tekinti a területén tartózkodó külföldi munkásokat.

A politikai jog azonban csak az *ó-kori* kis városállamokban jelentette azt, hogy a vele rendelkező az államhatalom gyakorlásában közvetlenül résztvehet: a nép ezekben az antik vagy *közvetlen demokráciákban* maga gyakorolta gyűlésein a törvényhozó hatalmat, választotta tisztviselőit s részt kérhetett a végrehajtó és bírói hatalom gyakorlásából is, bár a kormányzati, közigazgatási és bírói feladatok megoldását még itt is inkább a választott tisztviselőkre szokták bízni.

Modern, nagy államokban a *közvetlen* demokrácia lehetetlen s ezért ezekben az államokban a *közvetett* vagy *népképviseleti* (reprezentatív) demokrácia érvényesül. Ennek lényege, hogy a nép *milliói* néhány száz képviselőt választanak, akik egy törvényhozó testületet — *parlamentet* — alkotva, a nép helyett az államhatalmat — vagy legalább is annak egyik ágát, a törvényhozó hatalmat — gyakorolják. Minthogy ekként a mai demokráciában a népnek politikai jogokkal bíró tömegei is csupán a parlamenti választásokkor jutnak szóhoz, egyébként pedig az államhatalom irányítása a parlamentnek — helyesebben a parlament többségi pártjának — kezében van, azért szokták a mai demokráciát *parlamenti* vagy *pártdemokráciának* is nevezni.

Tekintve, hogy a parlament irányítását gyakorlatilag néhány pártvezér intézi, be kell látnunk, hogy milyen távol esik a népuralom szép elméletétől annak gyakorlati megvalósítása. Ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, ha tekintetbe vesszük, hogy a parlament elvileg csupán a törvényhozói hatalmat gyakorolja, s hogy a *végrehajtó* hatalom, amelyben a hatalom igazán mint hatalom érvényesül, egy egészen kisszámú testületnek, mondhatnám azt is, hogy a parlament egyik bizottságának, a *kormány*nak s a tőle függő *bürokratikus* szervezetnek kezében van. A *végrehajtó* hatalom még sokkal kevésbé tűri el a sokfejűséget, mint a törvényhozás: egységes irányítást, szigorú hierarchiát kíván meg s így a demokrácia a végrehajtó hatalom gyakorlásában rendszerint kevesek uralmává, oligarchiává alakul át. Lehet ugyan a végrehajtó hatalmat is a törvényhozás mintájára demokratikusan megszervezni: a végrehajtó hatalomnak ez a demokratikus szervezete az *autonómia*. A végrehajtás demokráciája azonban ellentétben van a törvényhozás demokráciájával, amely utóbbi a törvényképében jelentkező népakarat feltétlen érvényesülését kívánja meg, amit egy a törvényhozástól szigorú függésben levő bürokratikus szervezet jobban biztosít, mint egy a központi törvényhozással esetleg szembeszállni hajlamos helyi autonómia.

A parlamenti rendszernek s az autokrata-bürokrata végrehajtó hatalomnak előbb kiemelt *antidemokratikus* vonásai indították az orosz bolsevizmust arra, hogy a *közvetett* vagy *népképviseleti* demokráciának egy a parlamenti rendszertől különböző formáját, a *szovjet-rendszert*, teremtsen meg. A szovjet-rendszerben a helyi tanácsba — szovjetbe — küldött képviselőt nem területi választókerületek, hanem *szervesen összefüggő társadalmi csoportok* — gyárak, üzemek, bányák munkássága, egy-egy század katonaság, egy-egy falu lakossága — választják. Ezek a létfeltételeiknél fogva állandóan együttlevő szovjet-választók megbízottjukat bármikor visszahívhatják és más megbízottal cserélhetik ki. Áll ez a magasabbfokú szovjetekről is, amelyek az alacsonyabb fokú szovjetek kiküldötteiből

alakulnak. A tanácsköztársaság rendszere ezzel akarja elérni azt, hogy a népképviselő *ne* váljon függetlenné választótól: az antik, közvetlen demokráciához akarja tehát közelebb hozni a modern közvetett demokráciát.

Fontos alapelve ezenkívül a szovjet-rendszernek az is, hogy a szovjetek *törvényhozó* és *végrehajtó* szervek is egyúttal, s hogy ekként az államhatalmak megosztásának elvét nem ismeri el.

A szovjet-rendszernek ezek az alapelvei erősen *demokratikus* gondolatok. Egyébként azonban a bolsevizmus a *politikai* demokráciát nem túlságosan sokra értékeli. *Lenin* szerint a proletárállam nem lehet „teljes”, mindenkire, gazdagra és szegényre is kiterjedő demokrácia, hanem a proletárok és a vagyontalanok érdekében *új módon* demokratikusnak kell lennie (*Sztálin: A leninizmus alapjai*. Szikra. Budapest, 1945. 37. 1.) A politikai demokrácia szempontjából különösen antidemokratikus az, amit a kommunista párttól, mint a munkásosztály *élcsapatáról*, tanít a leninizmus. E szerint a „proletárpárt hivatása az is, hogy a munkások többsége hangulatának ellenszegüljön és a proletariátus érdekeit mindenek ellenére képviselje” (III. Int. 1920 aug. havi kongresszus). A pártot katonai fegyvellemmel határos vasfegyvellemmel kell megszervezni, a vasfegyvellem pedig elképzelhetetlen az *akarat egysége* nélkül (*Sztálin*, i. m. 88. 1.).

Mindez részben már egy későbbi kérdést érint, azt, hogy a *szociális* demokrácia érdekében a *politikai* demokrácia feláldozására kerülhet sor, minthogy e kétféle demokrácia is ellentétbe juthat egymással. Ami most érdekel bennünket, az azonban az, hogy a leninizmus is levonta az *erős államhatalom* szükségességének demokráciaellenes konzekvenciáit akkor, amikor a proletariátus diktatúrájának érdekében az államot irányító pártban vasfegyvelmet s az akarat teljes és feltétlen egységét követeli meg. Itt is a demokráciának és az államhatalomnak antinómiája nyilvánkozik meg: az állam a rendezett hatalomgyakorlás végett *szerveződni* kénytelen, az államnak egységes akaratot biztosító hierarchikus szerveződése pedig csak a demokrácia

alapelveinek, a szabadság és az egyenlőség gondolatának sérelmével történhetik meg.

A demokratikus állam közjogi berendezkedésének sok ellentmondással terhes problémái közül még csak egyet szeretnék megemlíteni. Azokban a képviseleti szervekben, amelyek a nép helyett az egységes népakaratot létrehozzák, a *többségi elv* szerint szokott a döntés megtörténni. Ezért a *többségi elvet* is a demokrácia lényeges alapelveinek szokás tekinteni. Pedig a korlátlanul alkalmazott többségi elv is ellenkezik a demokratikus egyenlőség elvével, mert hiszen a többséghez tartozók állásfoglalásának döntő jelentőséget tulajdonít, s ugyanakkor a kisebbséghez tartozók állásfoglalását megfosztja minden gyakorlati jelentőségtől, s a többségnek a kisebbség feletti korlátlan uralmához vezet. Haladottabb demokráciákban éppen ezért az *arányos választási* módszerhez szoktak folyamodni, amely ugyan részben kiküszöböli a többségi elv antidemokratikus konzekvenciáit, de egyben az egyenlő és szabad állampolgár helyett a politikai pártot teszi meg a demokrácia tulajdonképeni hordozójává.

A politikai demokrácia közjogi berendezkedésének most tárgyalt elvi ellentmondásait az *eszmény* és a *valóság* antinómiájának is nevezhetném, mert hiszen azt mutatják, hogy milyen nagy a különbség a szabadság és egyenlőség fennenszárnyaló *ideálja* s a kompromisszumok, megalkuvások és lemondások demokráciájának *reális valósága* között.

6. A demokrácia antinómiái fokozódnak, ha a politikai demokrácia mellett a *gazdasági vagy szociális demokrácia* megvalósítására is sor kerül. Nem kutatom, hogy helyes-e a szociális demokrácia elnevezés, amely azt a társadalmi ideált jelöli meg, amely az embert nemcsak egyenlő *politikai* jogokban, de egyenlő *gazdasági jólétben* is kívánja részesíteni. A szociális demokrácia a demokratikus alapelvek közül főként az egyenlőség gondolatát hangsúlyozza ki. A szabadság elvének érvényesítésére a gazdasági életben kevesebb tere van, mert hiszen programja éppen a gazdasági szabad verseny megszüntetését s a közös jólét

érdekében a munkakötelezettség és munkafegyelem bevezetését kívánja meg. E célok érdekében többnyire a politikai szabadságot is korlátozhatja, sőt a politikai egyenlőség elvével is ellentétbe juthat, ha a szociális igazságosságot a diktatúra eszközével valósítja meg.

A *szociális* demokrácia tehát ellentétbe kerülhet a *politikai* demokráciával s ennek megszűnéséhez vezethet, bár másrésről a szociális demokrácia bizonyos fokú megvalósulása nélkül a politikai demokrácia sem állhat fenn. Ahol a *plutokrácia* gazdasági függőségeket vagy közvéleményt teremt: a politikai demokrácia is látszat csupán. Nyomorban a politikai szabadság és egyenlőség sem virulhat, mert — amint azt már Aristoteles jól látta — a szegénység a demokrácia süllyedéséhez vezet (Politika, VI. k. 3. fejt.).

Nincs már időm e logikai összefüggésekre részletesebben kitérni s ezért csupán annyit szeretnék még megjegyezni, hogy a szociális demokrácia nemcsak a politikai demokráciával ütközhetik össze, hanem hogy magában a szociális demokráciában is megvannak a *belső* konfliktusok csirái. A gazdasági jólét biztosításának szempontjából olyan nagy jelentősége van a munkának, hogy a munkateljesítmény érdemének gazdasági jutalmazása a szociális demokrácia számára mellőzhetetlen lehet. Ilyenkor az érdem arisztokratikus gondolata háttérbe szorítja az egyenlő gazdasági jólét demokratikus alapelvét. A góthai program kritikájában *Marx Károly* is úgy látja, hogy a kommunizmus első korszakában a termelés eredményéből mindenkinek végzett *munkája* arányában kell részt kapnia; nyilvánvaló, hogy ez az elv egyenlőtlen jövedelmekre és nem egyenlő gazdasági jólétre vezet.

Arról, hogy ne csak a gazdasági jólét, hanem a *műveltség* forrásai is mindenkinek egyenlő mértékben álljanak rendelkezésére, vagyis a *kulturális demokráciáról*, befejezésül egészen röviden szólhatok. Az ellentmondások csirái megvannak itt is: a művelődés a szellemi képességek különbözősége folytán nem mindenki számára egyenlően hozzáférhető s ez szükségképen a szellemi *elit* rétegének

a kifejlődését fogja a demokratikus egyenlőség rovására is előmozdítani. Nem akarom azonban ezeket az ellentmondásokat kutatni, mert hiszen éppen a kulturális demokráciáról nyilvánvaló, hogy nem ellenlábas, hanem *alapja* mind a politikai, mind a szociális demokráciának. A nép kellő műveltsége nélkül semmiféle demokrácia sem maradhat fenn.

7. Előadásom rendjén azokról az ellentmondásokról, belső diszharmóniakról és gyakorlati nehézségekről beszélttem, amelyek a demokrácia megvalósulásának útjában állanak: azokról az *örvényekről*, amelyek a demokrácia hajóját elmerüléssel fenyegetik.

Ezt nem azért tettem, hogy a demokrácia *megvalósíthatatlanságának* csüggesztő gondolatára jussak, hanem azért, hogy annak a feladatnak a nagysága és szépsége, amely az új magyar demokrácia felépítői előtt áll, kitűnjék.

Előadásomból kitűnt talán az is, hogy a demokráciát fenyegető veszélyek közt a legnagyobbnak a *mértéktartás hiányát*, doktriner elveknek túlzó és végletes erőszakolását tartom.

Montesquieu szerint a demokrácia alapja az *erény*. Ehhez hozzátehetném, hogy elsősorban a mértéktartás erénye. Kellő *politikai érettség* mellett — ami itt elfogulatlan tárgyilagosságot, megértő türelmet, bölcs mérsékletet és igaz emberiséget jelent — a demokrácia, ez a legnehezebb államforma is megvalósítható.

Közmondásos az *angol flegma* s ezért nem véletlen, hogy a demokráciának klasszikus földje az *angolszász* világ. — örvendetes azonban, hogy a mi fiatal demokráciánk vezérei is mennyi mérsékletet tanúsítanak: főgondjuk talán éppen az, hogy saját pártjuk szektáriusait a túlzásoktól visszatartsák. S csak éppen az imént hallottuk a Budapesti Nemzeti Bizottság elnökének, Szakasits Árpádnak, ajkáról, hogy milyen fontos a demokráciában „*a mérték és az arány*” elvének betartása.

A demokrácia legnagyobb teoretikusa, *Rousseau*, a demokráciát megvalósíthatatlannak tartotta: „Ha volna egy nép — mondja —, amely csupa *istenből* állana, bizo-

nyara demokratikusan kormányozná magát. Az embereknek nem való azonban ez a tökéletes kormányforma” (Contrat Social, III, 4. vége).

Rousseau-nak nincsen igaza: az istenek népének nem volna szüksége semmiféle államra s demokráciára sem. A demokrácia — amint láttuk — éppen a *legemberibb* társadalomszervezési forma. S tökéletesen működni is fog, ha formáit megtöltjük a *humanitás*, az *igazi emberiség* szellemével, vagy a nagy francia forradalom nyelvén szólva, a *testvériség* érzelmi melegével. Talán *ezt* fejezi ki a forradalom hármas jelszava, amelyben a *szabadság* és *egyenlőség* alapelve mellett a *testvériség* gondolatának jelentőségét nem igen látta meg a politikai elmélet.

örülök, hogy előadásomat Szakasits Árpád imént halott szavaival fejezhetem be: a demokrácia alfája és ómegája — *az ember*.

ÚJ MAGYAR KÖZNEVELÉS

Ortutay Gyula.

1.

A magyar politikai vezetés döntő feladata demokráciánk életképességének, jövőjének biztosítása. Valójában *most kell megteremtünk a magyar demokrácia belső formáit.* Tisztában kell lennünk ugyanis azzal, hogy a magyar demokrácia mai léte nem valami lassú, szervesen kialakuló magyar fejlődésnek az eredménye, de nem is önként vállalt hősi forradalomé. A magyar demokrácia erői az elnyomatás hosszú évei alatt nem fejthették ki teljesen önmagukat s csak a szövetséges hatalmak igaz ügye és a diadalmas, felszabadító Vörös Hadsereg csapatai teremtették meg a magyar demokrácia lehetőségét.

Ebből az adottságból két tény következik. Egyik a magyar demokrácia életrevalóságát, eleven erejét bizonyítja: ez a demokrácia felszabadítva bilincseiből, a földbirtokreform radikális és gyors megvalósításával leszámolt a reakció gazdasági és társadalmi alapjaival s eddig megalkotott politikai szervezeteivel már hozzálátott önvédelmének mind hathatósabb kiépítéséhez is. Meg kell állapítanunk: erre az önvédelemre szükség van. Éppen azért, mert demokráciánk megszületéséhez külső segítség kellett. Ez viszont élesen világít rá a másik tényre: nevelődnünk kell még a demokrácia eszméire, politikai, társadalmi és szellemi formáira. A „nevelés” szavát akár a legtágabban is értelmezhetjük s nemcsak a közoktatásügy, iskolázás szakkérdéseire gondolhatunk.

Úgy érezzük tehát, hogy a magyar politikának egyik legdöntőbb kérdése a magyar köznevelés jó megoldása. A nevelés napról napra folyó, szinte észrevétlen munkája formálja a nemzedékek öntudatát, eszmélését, formálja valójában magának a nemzetnek szellemiségét, erkölcsét, akaratát. A nevelés minden politikának látszatra legszerényebb, legészrevétlenebb, de napról napra ismétlődő ráhatásaival a legdöntőbb eszköze. Ha rossz a nevelésünk, a legjobb politika is meg fog bukni, ha rossz lesz a magyar köznevelés, észrevétlen szétroppant ja demokráciánk fiatal építményeit. A nevelés elvrendszere valójában megszabja: milyen politikát akar, milyen politikát valósíthat meg az ország. A nevelés kiemelheti nemzetünket az elmúlt évtizedek kátyújából, de megromlása esetén a legrosszshiszeműbb reakció eszközévé is teheti. Csak egyetlen példát: a földreform hatalmas politikai és társadalmi eredményei néhány év alatt súlyos sérelmeket szenvedhetnek, ha nem igyekszünk egy új, mielőbb megvalósítandó köznevelési tervvel minél műveltebb *nemzetet teremteni népünk*ből.

Ha a föld mellé parasztságunknak nem adunk értelmi eszközöket, minél jobb iskolákat, hogy megállva földjén, kivívhasssa az egyenlő műveltséget tehetséges fiai számára, akkor igen kétes, hogy meg tudja tartani földjét s földjével együtt segíthet építeni egy egészségesebb országot. De szükségtelenek a példák. Olvashattuk Butler angol közoktatásügyi miniszter jelentését, amelyben beszámol a németalföldi, belga ifjúság újjánevelésének szükségességéről: annyit ártott ennek a rabszolgává tett, tragikus ifjúságnak is a hitlerista nevelés mótelye. A megszállók első gondja és feladata magában Németországban az egész nemzet átnevelése, új közoktatási szervezet létesítése: az új, s a demokratikus Európába befogadható Németország kulcsproblémája, hogy mennyi idő alatt sikerülhet ez az átnevelés.

Mi sem halogathatjuk könnyelműen a magyarság köznevelésének döntő átszervezését. Alább közreadjuk tervzetünket, mely pártunk pedagógiai szakosztályának ankétjain részleteiben megvitatásra került. Ezt a tervezetet a Párt a maga hivatalos köznevelési tervének tekinti s igyek-

szik a bennefoglaltak mielőbbi jó megvalósításának érvényt szerezni. Hisszük, hogy ennek a köznevelési tervezetnek, javaslatnak közrebocsátásával pártunk ismét fontos szolgálatot teljesít s a magyar politika egyik kardinális kérdésének megoldásához nyújt segítő jobbot.

2.

Mielőtt tervezetünk érdemi részének ismertetésébe kezdenénk, rá kell mutatnunk néhány lényeges pontra. A Ratio Educationis-tól kezdve Eötvös József nagyvonalú reformtervezetéig, sőt (Nagy László méltatlanul elfeledett javaslatait kivéve) napjainkig a magyar köznevelés átalakítására vonatkozó javaslatképek rendre két alapvető hibába esnek, amit nekünk kikerülni eleve szándékunk. Az egyik hiba e reformjavaslatok németes szelleme, németes ihletése. Akár az osztrák felvilágosult humanizmus, akár később a porosz iskolareform szelleme (ez utóbbi középiskoláinkban, egyetemeken szinte a legutóbbi időkig) hatott, lényegük szerint a magyar gondolkodástól idegen, német eszmék hirdetői voltak. Ha nem is foglalkozunk azzal a történeti igazsággal, hogy a porosz iskolarendszertől mennyire egyenes út vezet a hitlerizmus gyakorlatához, tudjuk, hogy a magyar nevelés számlálhatatlan hibája, ferdesége, merev drillje, militarista szelleme, porosz formalizmusa mind-mind ebből a német elméletből és gyakorlatból származik. Eleve, határozottan *le kell szögeznünk, hogy minden nemzetnek a maga nevelési terveit a saját történeti helyzetéhez, szükségleteihez, a nemzet művelődési fokához, igényeihez, saját belső természetéhez kell szabnia* s nem egyetlen idegen mintához. A német nevelői gondolkodás hatása nem kis mértékben felelős közgondolkodásunk megromlásáért, elnémetesedéséért. Ezt a hatást gondosan ki kell küszöbölnünk, ha a német szellem tiszta és értékes alkotásaira változatlan tisztelettel kell tekintenie a magyarságnak a jövőben is. (Goethe, Mozart, Kant, Beethoven, Marx s még sokan az egyetemes emberiségé.)

Viszont érdemes tanulnunk a német behatás helyett, e múltbéli hatások ellensúlyozására azokból a nevelői gon-

dotatokból, amelyek a Szovjet nevelési reformterveiből sugárzanak, az amerikai nevelésügy bonyolult gazdagságából, hatalmas kísérleteiből, a háború éveiben megszületett angol nevelési tervek értékes eszméiből, a francia nevelés ragyogó gyakorlatából — szóval a faszizmus helyett a teremtő demokráciák mérhetetlen értékeiből. E teremtő demokráciák közé tartoznak a kis nemzetek nagy nevelői eszméi, mint a svájci, a dán is. Ha elsősorban a magyar igényeket, mai nehéz helyzetünket s a magyar alkat természetét tartjuk is szem előtt, e nagy példák termékenyítő hatásait, útmutatásait készséggel fogadjuk.

A másik lényegbevágó hibája volt mindezideig a magyar köznevelési terveknek, hogy változatlanul alkalmazkodtak a magyar társadalom szerkezetéhez s azt mintegy végső társadalmi értéknek, meghatározottságnak tekintették. Nem adtak módot a mélyen élő társadalmi csoportoknak a szellemi felemelkedésre, a paraszti, munkástehetségek csak egyénenkint, a legnagyobb erőfeszítések, sokszor személyi tragédiák és osztályárulások árán juthattak följebb „a középosztály” alsóbb vagy magasabb köreibe. Ha azokat a statisztikákat olvassuk, amelyek beszámolnak a paraszti és munkás fiatalságnak a középiskolákba s különösen az egyetemekre való jutásáról, megdöbbentően alacsony az a százalék, amellyel a dolgozók, különösen a szegényparasztság a magyar iskolázásban részesedhetett. Ez a helyzet a magyar iskolázás szerkezeti hibájából eredt s valósággal karikatúrája már az a Hóman-féle iskolarendszer (ha közben nem is valósult meg teljességében!), amely tökéletesen merevíteni igyekszik a társadalmi osztályok és az iskolázás kapcsolatát. A nyolcosztályos elemi a parasztság számára, a polgári iskola a városi dolgozók és kispolgárság feltörekvőbb rétegeinek s a gimnaziális műveltség, az egyetem a magasabb társadalmi osztályoknak. Ha ez a terv véglegesen megvalósulhatott volna, az iskolázás maga elegendő biztosítékot nyújtott volna a kasztrendszer megóvására, amit néhány „tehetségpártoló” falusi, vidéki intézmény a látszat kedvéért kiigazítani igyekezett.

A mi tervezetünk, szöges ellentétben ezzel a felfogással, arra törekszik, hogy felszabadítsa azokat a roppant

energiákat, amelyeket eddig mesterségesen elnyomott a magyar feudális-kapitalista társadalmi szerkezet. Arra törekszik, hogy a magyarság egyeteme számára megteremtse a művelődés, a felemelkedés összes szellemi lehetőségét: az eddig háttérbe szorított társadalmi osztályokat bekapcsolja a magyar művelődés egységes áramkörébe. Az iskolázás tehát a társadalmi felszabadulást, a dolgozók méltó nevelését s az egységes magyar közműveltséget tekinti majd feladatának. Nem osztályokat akarunk nevelni, ahogy az történni szokott — legtöbbször egymás ellenére, hanem egységes alapműveltség feltételeit kívánjuk megteremteni az egész magyarság számára. A „nemzetnevelés” annyira kívánatos jelszavát (kiváló pedagógusunk, Imre Sándor kedvelt kifejezése) csakis ebből az alapelvből kiindulva valósíthatjuk meg.

S végül tervezetünk ismertetése előtt még egyetlen szempontra kell rámutatnunk. Teljes mértékben tisztában vagyunk azzal, hogy az alábbi köznevelési tervünk merőben más költségvetési keretet igényel, mint az elmúlt évek kultusköltségvetése. Komoly pénzügyi fedezet szükséges mindé tervek megvalósításához. De nem lehetünk tekintettel ilyen aggodalmakra: a tervezetnek minden vonatkozásban a legtöbbet kell követelnie, alkudozni, egyeztetni majd a gyakorlat fog. Tudjuk, hogy tervünknek számos technikai, személyi akadálya van a pénzügyieken kívül is. Ezek a nehézségek azonban inkább sarkalljanak bennünket, semmint elcsüggyesszenek. A tervnek az ideális feladatokat kell először leszögeznie, hogy a gyakorlat, a valóság követhesse majd. Természetesen ennek ellenére sem óhajtunk levegőben lógó tervezgetésbe fogni, igyekszünk rámutatni sorra a gyakorlati nehézségekre, pénzügyi gondokra, valamint arra is, hogy ezek a problémák hogyan lennének áthidalhatók. De ha megcáfolhatatlan igazságnak tekintjük (már pedig az!), hogy a magyar demokrácia jövője, ereje és tisztasága nevelésügyünkön múlik, nem kímélhetünk semmit ennek az új nevelésnek a megvalósítása érdekében.

3.

Minden nevelésnek, minden nevelési tervnek egyetlen végső kérdése van: mi az az értékelv, mi az a princípium, amelynek érdekében a rendelkezésre álló humánus, szellemi eszközökkel irányítani, nevelni akarom a nemzet ifjúságát, vagy másként szólva: mi az az emberideál és társadalomképzelés, amely felé a nevelés szervezeteivel vezetni szándékozunk a nevelésre szorulókat? Mire neveljük az embert? A különböző módon felvetett kérdések végül is mind egyet kívánnának meghatározni: a nevelés célját. A mi nevelésünk célja a következőképen fogalmazható meg:

a maga képességeit harmonikusan és lehető teljeségében kifejteni tudó, öntudatos magyar ember, aki ezekben a képességeiben társadalmáért vállalandó kötelességeinek eszközét és nem egyéni kiváltságainak lehetőségeit találja meg.

Ebben a meghatározásban benne van tehát az egyéni önkifejtés lehetősége, amire minden embernek törekednie kell, de ugyanekkor nyomatékkal hangsúlyozódik, hogy ezeknek az egyéni képességeknek, tehetségeknek a közösség céljait kell szolgálniuk. (Arról egyelőre nem is akarunk beszélni, hogy a meghatározásban nyomatékosan benne van a *magyar* szó is. Ez a jelző azonban nem kívánja az egész nevelést egyoldalúan alakítani. A múltban láthattuk, hogy az egyoldalúan nacionalista nevelés mennyire csak arra alkalmas, hogy például Közép-Európa népeit egymás ellen uszítsa és gyűlölködő hadseregeket neveljen. Egyik legfőbb célunk, hogy a magyar nevelés értékes nemzetismeretre, magyarságtudatra tanítsa a növendékeket, de megtanítsa arra is, hogy a hazaszeretettel összekapcsolható a szomszédos népek, idegen nemzetek megértése és megbecsülése is. A nevelésnek a nemzetek megbékélését kell szolgálnia, nem pedig a gyűlöletet. A magunk jó megismerése ne legyen ürügy a szomszéd félreismerésére, lenézésére, sőt egyenes elítélésére, mint a múltban.) Visszatérve tehát meghatározásunk egyéni és társadalmi kikötéseire,

megállapíthatjuk, hogy ebből a meghatározásból következik az a Magyarországon minden nevelési terv előtt leendő alaptétel, hogy a tanulás, a tanultság nem „úri” előny s nem a jövőre való társadalmi különleges, kedvezményezett minősülés, hanem általános érvényű nemzeti kötelezettség és a maga tehetsége szerinti munkára való minősülés. A végzettség, képesítés tehát nem a kasztszellem, a kiváltság osztályjelzője, hanem a megfelelő állami feladatra, munkára való alkalmasság jelzője. Nincs tehát úgynevezett úri végzettség, csak egyes feladatkörökre való minél lelkiismeretesebb képzettség.

Minthogy nemzetünket egymást harmonikusan kiegészítő és egybekapcsoló funkciókörök (paraszti, munkás, értelmiség) egységének tekintjük, nem pedig egymással versengő osztályok ellentétes érdekű csoportjainak, ezért az iskolai oktatásban, a növendék előrejutásában s így a nevelői ideálban egyetlen kiválasztó szempont uralkodhatik: az *alkalmasság képzése*, azaz magasabb fokon *a tehetség kiválasztása* és irányítása a maga legsajátabb területei felé. Az alkalmasság és magasabb minőségi foka: a tehetség (természetesen a társadalmilag és egyénileg is harmonikusan fejlett alkalmasság, illetőleg tehetség!) az egyetlen funkcionális és szociális elv, amelyre köznevelésünk építhet. Ezt a szempontot sem nemi, sem vallási, sem faji, sem pedig társadalmi osztályszempont nem keresztezheti. Nem mondható el tehát egyetlen osztályról sem, hogy egyedül rejtje magában a tehetségeket, elvetendő a faji kategorizálások, valamint a nők módszeres háttérbeszorítása is. Ugyanekkor azonban ez a nevelési rendszer könyörtelenül kizárja a tehetségtelenek szellemi, „középosztályi” pályákon való megmaradását, például csak azért, mert szülei is középosztályiak voltak. Ez a kizárólag a minőségre és alkalmasságra tekintő rendszer eleve biztosíthatja a társadalmi kiegyenlítődést, a társadalmi endozmoziszt.

Nevelésügyünknek ezekből az alapelveiből adódik a magyar nevelés szerkezetét megszabó hat kívánalmunk, amelyre reformtervezetünk épül. Ez a hat tétel a következő: a nevelés

1. általános,
2. kötelező és
3. a szakmákra való képzés előtt egységes,
4. a tanítás minden iskolafajtában ingyenes; a köznevelés költségeit progresszív nevelési adó biztosítja,
5. minden nevelői tevékenység felelős és különleges autonóm jogokat egy fokon sem igényelhet,
6. a nevelői munkát a nemzet egyik legfontosabb szociális tevékenységének kell törvényhozásunknak elismernie s ezért a nevelői státust is újra kell rendezni.

Ennek a hat elvnek a részletes kifejtését, indokolását, a felmerülő problémákat és a megoldás lehető módzatait az alábbiakban kívánjuk előadni.

4.

A nevelés általánosságát szükségtelen bővebben indokolni. A társadalom nem funkcionálhat helyesen, az egyén nem élheti a maga létét tudatosan máskülönben. A nevelés története valójában a nevelés munkájának mind általánosabbá tételéért folyó harc.

Nemcsak általános, hanem mindenki számára egyaránt kötelező is a neveltetésben való részvétel. Ez egyszerre kétirányú kötelezettséget jelent: jelenti, hogy a növendék köteles képességeit a maga irányában és a társadalomért a legteljesebben kifejleszteni, másrészt ugyanakkor jelenti a nevelő elkötelezettségét is. Ez utóbbi kötelezettség kimondja hogy a nevelő (tanító, tanár) a legmesszebbmenően felelős eredményeiért, amire 5. pontunk külön is kitér majd. *A kötelező iskolai korhatár a 18. életév.* Természetesen tudjuk, hogy ezt a kötelező korhatárt csak lépcsőzetesen érhetjük el, tán évtizedek alatt, az ipari termelés racionalizálódása, a mezőgazdasági termelés gépesítése révén, de a célra mégis nyomatékkal kell rámutatnunk. Ideális nevelői munkát az állam akkor végez, ha a különböző szakmákra való képzés kötelező alsó határa a 18. életév. Nemcsak nálunk, a nagy demokratikus államokban

is ez az elv a hangoztatott ideál, s pl. az angol nevelés fehér könyve is rámutat, hogy ezt a célt csak hosszabb idő után érhetni el, de érette küzdeni érdemes.

5.

A nevelés a szakmákra való képzés előtt egységes. Ebben a pontban több követelmény s egyben az egész új iskolaszervezés problémája is bennerejlik. Azt jelenti ez a pontunk, hogy a nevelés kizárólag az államtól központi-lag irányított elvek szerint történhetik. Tudjuk, hogy minden közoktatási rendszer a történet során erre törekedett s ezt a célt sok helyütt meg is valósították már. Nálunk is többé-kevésbé ez a helyzet. De a jövőben sem az elemi fokon, sem a középfokon nem különülhet el, még a legjelentéktelenebb órarendi eltéréssel, autonóm igénnyel egy magán- vagy felekezeti iskolatípus sem. (Természetesen már ebben a fogalmazásban is benne van, hogy terveztünk nem kívánja megszüntetni a magán- vagy felekezeti iskolákat, azok tanítási jogait nem vonja meg.)

Nem mondhatunk le ennek az elvnek határozott hangoztatásáról, hiszen a nevelés az állam legfontosabb, mert elsődleges irányító, kondicionáló eszköze s ezért ebben a vonatkozásban semminő széthúzás, eltérés, vagy esetleg tudatos szabotázs lehetősége meg nem engedhető. Bevezetőnkben rámutattunk arra, hogy demokráciánk külső segítségnek s nem önerejének köszönheti létét, örködnünk kell erre a demokráciára, rá kell nevelnünk, hogy az egész nemzetet átformálhassa. Ezért szükséges elengedhetetlenül a nevelés állami, központi irányítása.

Itt viszont meg kell említenem a félreértések elkerülése végett, hogy ez a nevelői ideál nem vezet valami élettelen, egysíkú falanszterhez, nem leszünk kezdetleges deterministák. A jó nevelőnek mindig szem előtt kell tartania az egyéni meghatározottságok bonyolultabb szövedékét és osztályának, csoportjainak oktatásában, nevelésében mindig is alkalmaznia kell a pedagógia egyénlélektani eszközeit is a szociális lélektan mellett.

Rá kell még mutatnunk egy érvre. Azért is szükséges a szakmákra való képzés megkezdése (tehát a 14. életév) előtt a nevelés belső és külső, formai és tartalmi egysége, mert kiderült, hogy másképen az igazi, spontán, teremtő demokrácia, az egymással harmonizáló gazdasági, társadalmi funkciókörök nem valósulhatnak meg, a képzésbeli alapvető különbségek osztálykülönbségeket s ami a főbaj, osztályellentéteket teremtenek és merevítenek meg. Ez pedig eleve megakadályozandó.

*

Mármost a nevelésnek a szakmanevelésre, a specializálódásra való szükségszerű szétosztódás előtti egysége a gyakorlatban a következőket jelenti. *Az iskolai oktatás, a köznevelés mindkét nemre egységesen* — tanmenetben eddig a korig a fiúk és leányok csak bizonyos ügyességi és sportórákban kapnak különböző anyagot —, *a 14. életévig szerkezetében és tartalmában teljesen egyforma falun, városban egyaránt, s bármilyen foglalkozást is válasszon vagy kapjon később a tanuló, eddig a korig a tananyag, tanmenet és a tanítás módszertana egységes.* Ezt az elvet tekintjük nevelési tervzetünk gerincétételének, belőle nő ki, hozzákapcsolódik mind a többi. (Disputa tárgya volt, hogy később ez a korhatár nem tolható-e ki a 16. életévig, ez azonban már oly gazdag és kiegyensúlyozott társadalmat tételez fel és annyi előzményt kíván meg, hogy még a rá való utalást is fölöslegesnek véljük.) A megoldás tehát úgy tetszik helyesnek, hogy a kötelező és megegyező tanmenetű oktatás a 14 éves korig bezárólag tartson s a kötelező, de már szakokra oszlott mezőgazdasági, ipari stb., valamint a szellemi felsőbb oktatás a 18 éves korig tartson. Ebben a korban a mezőgazdasági szakmunkásságnak, valamint az iparinak is a javarésze, úgyszintén a szellemi munkások alsóbb csoportjainak a képzése be is fejeződik. A további főiskolai képzés már a szellemi, ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi stb. szakemberek, vezetők képzését szolgálja.

Tankerületenkint, vagy ha lehetséges, minél előbb pedagógiai körzetenkint (mint majd látjuk, ez a kisebb

egység) *neveléslélektani intézeteket kell létesítenünk*, amelyeknek az lesz a feladatuk, hogy tanácsal, irányítással a megfelelő szakmák, munkakörök, tehát a magasabb iskola-típusok s egyben a növendéknek leginkább megfelelő életforma felé irányítsák a 14 éves korig teljesen egységesen képzett, tehát azonos alapú műveltséggel, azonos szemléleti módszerrel és társadalmi s egyéni magatartással rendelkező tanulókat, kiket pusztán egyéni hajlamaik, érdeklődésük s tehetségük választ el. Ezek a körzeti neveléslélektani intézetek (persze igen kislétszámú, sokszor egyetlen emberből álló „intézet” ez!) nemcsak a növendék pályaválasztásánál, továbbirányításánál segíthet, hanem megvalósítója az állandó gyermeklélektani-orvosi tanácsadók intézményének is. A serdülőkori lelki tanácsalanságok, betegségek esetén (ami különösen nagy válságok, háborús, társadalmi, gazdasági katasztrófák idején valósággal járvány) tanácsadó szerve lehet egyszerre tanárnak, szülőnek, orvosa a gyermeknek. Tehát nemcsak egyoldalú állami, iskolai segédintézmény, hanem a szülők, a gyermek — az egész mai és jövőendő társadalom szerve. Igaz az a lélektani kutatóktól gyakran hangoztatott érv, hogy az a költség, amit ilyen intézmények létesítésére áldozna a társadalom, bőven megtérül a bűnözések, idegbetegségek csökkenésével, egy egészségesebb, tisztább társadalom megvalósulásával — még csupasz pénzügyi számszerűségeken is.

*

A 14 éves korig való egységes képzés követelményéből a következő iskolatípusok létesülnek, ismételten hangsúlyozzuk, falun-városon egyaránt:

4-6 éves korig gyermekfoglalkoztatók, kisdedovók létesítendőek falukon, tanyaközpontokon is; csupán a magános, szétszórt tanyatelepülések tekinthetők kivételnek, ez az egyetlen települési fajta s egyben ez az egyetlen nevelési intézmény, ahol praktikusán végrehajthatatlan az egységes képzés. A „tananyag” szinte kizárólag ének, tánc, játékos sportmozgások s elemi beszélgetési gyakorlatok. E mellett természetesen az óvónő, nővér elsőrendű feladata az egészségvédelem, egészségi, szociális megfigyelés, ellen-

őrzés, segítés. Rá kell mutatnunk, hogy különösen a falvak, tanyaközpontok, munkásnegyedek, esetleg egy-egy nagyobb üzemnél milyen fontos szerepe van a gyermekvédelem terén ennek a típusnak s milyen központi a szerepe az itt dolgozó pedagógusnak. Ezért a belügyminisztériummal egyetértésben a kultuszminisztériumnak is döntően bele kell szólnia a gyermeknevelésnek ebbe a korába a népjóléti minisztériummal együtt. Az itt dolgozó tanerők speciális képzéséről gondoskodva, leghelyesebb, ha a kultusz státusába kerülnek, mint a közoktatás alapfokának szakemberei. Számukat a múltbelihez képest lényegesen növelni kell.

6-10 éves korig az egységes elemi fokú oktatás. Kivétel nélkül mindenki részére. A tanyacsoportok számára az eddigi menet meggyorsításával központi iskolák építendők. A falusi iskolákkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy közülük igen sokat át kell építenie a községnek, államnak, nemcsak azért, mert a háború pusztításai a falusi iskolák egész sorát tönkretették, hanem elsősorban azért, minthogy ezek az iskolaépületek alkalmatlanok, egészségtelenek, rokkantak. Az új iskolaépületek építése összeköthető falun, tanyaközpontokban a falu kultúrházával is, egy épületben helyezkedhetnek el: ez lenne a falu, a tanyaközpont művelődési centruma. (Építészeinknek elsőrendű feladat: elkészíteni a modern, egészséges, a magyar tájba beleillő, iskolával egybekötött kultúrházakat. Jól láthattuk, hogy pl. Csehszlovákiában milyen értékes szerepe volt ezeknek a kultúrházaknak, tudjuk, hogy a Szovjet-Énió ilyen tervei mennyire segítették a cári uralom elmaradottságából kiemelni a birodalom népeit.) Ezzel a kérdéssel kapcsolatban merül fel különben az a nagy oktatási probléma, amely oly régóta terheli tanítóságunkat: a tanítói létszám kérdése. A jó oktatás érdekében aligha lehet egy osztály legföljebb 35-40 tanulónál magasabb létszámú. Tudjuk, hogy mind a mai napig sokszor 120-150 gyermeket is egyetlen „igazgató-tanító” tanít összezsúfolt, egészségtelen, meg nem felelő iskolában, ahol a gyermek figyelme nem összpontosulhat a tanulmányaira, ahol az összezsúfolt osztályok fejlődése csak gátló körülményeket

talál. Valóban hősiesség az a munka, amivel a magyar tanító-ság eddig is ellátta a magyar nevelés egyik legfontosabb posztján a tennivalóit! De azt is ki kell emelnünk, hogy ilyen zsúfoltság mellett, a kopott, elhanyagolt iskolateremben a gyermeknek igénye sem támadhat a magasabb szintre, az egészségesebb lakásra, az észszerű, a szép berendezésre. Pedig a falunak, minthogy mindenütt veti le régi népi színeit, sok helyütt teljesen el is hagyta már, meg kell ismerkednie a városi építkezés értékes eredményeivel. Ehhez lehet összekötő kapocs a falusi iskola, a kultúrház, összekötője városnak és falunak, magasabb életszintnek, vidéki magyar életformának egyaránt. (Most nem akarjuk részletezni, hogy ez a kultúrház mint foglalhatja magába az iskola mellett a falu könyvtárát, előadótermét, ahol a mozi vetítője, a színházterem az önkéntes színjátszóknak stb. stb. helyet kap.) Sürgetően fontosnak tartjuk, hogy ennek az építkezésnek országos szervezése, építészete, pénzügyi feltételeinek megteremtése mielőbb megkezdődjék, mert ez az első lépés a falusi magyarság, a szegényparasztság méltó fölemelése, művelése érdekében, de ez az első tett abban az irányban, hogy a parasztság gyermekei a lehetőségig egyenlő versenyfeltételekkel induljanak az iskolázásnak a városiakkal. Ez pedig előfeltétele minden igazságos tehetségkiválasztásnak.

Látjuk, ezen a fokon még az iskoláztatás helyi jellegű, amin azt értjük, hogy az iskola „megy” a tanulóhoz. A következő fokon ugyanis sok helyen már a tanulónak kell központibb helyre mennie. A tanítás célja ezen a fokon azonos a szokásos elemi oktatással, az elemi ismeretek jó megtanításával, beidegzésével, módszere — sokat tanulva az ú. n. munkaiskolák, gyakoroltatva tanító iskolák módszereitől — nem különlegesen eltérő az eddigitől. Annál jelentősebb változtatásokat kell végrehajtanunk a tankönyveink szellemében s a tananyag jó elosztásában. Az elemi iskolai olvasó- és történelemkönyvekből, de sorra a többiből is ki kell irtanunk a múlt történettanításának, hazug irredentájának a szellemét, amely már kezdő fokon mérgezte ifjúságunkat. Az énektanításban követnünk kell Kodály Zoltán tanításait, amely már az óvodától kezdve

igazi zenei érzékre neveli fiatalságunkat s egyszerre tartja szem előtt a magyar népzene gazdag örökségét és az európai magas zenei kultúrát. Ugyanezen a fokon az eddiginél módszeresebben átgondolt sportoktatásnak kell megvalósulnia. Az egészséges test, a biztos mozgás, a sportok szeretete, a káros versengésnélküli közös testedzés már ebben a korban is fontos közösségi nevelő tényező.

10-14 éves korig tart az egészséges középfokú oktatás, melyet „*általános* vagy *egységes középiskola*”-nak nevezhetünk. Ez mint negatívum elsősorban azt jelenti, hogy minden különleges, a társadalom eddigi szerkezetéhez alkalmazkodó iskolatípus megszűnik (az átmenet problémáiról nem feledkezünk meg!), megszűnik tehát a polgári iskola (kitűnően képzett tanári kara minden zökkenő nélkül beleilleszkedhetik az általános középiskola tanári státusába), megszűnnek a különböző alsófokú szakiskolák. Az együttnevelés, koedukáció kérdésében nem kívánunk semminő merev álláspontot elfoglalni: a szükségletek és lehetőségek a döntőek itt, nem pedig az elméletek. Mindenesetre — eltérően az eddigi szokástól —, ha vidéki középiskolában együtt tanulnak a fiúk s leányok, ez neveltetési költségben nem jelenthet többletet a leányos családok számára s nem magánúton kell a vizsgáikat letenniök, hanem osztálytársaikkal együtt.

Nem kívánunk ilyen elvi fejtegetést részletes tantervi utasítással, tanmenettel megtölteni, csak azokra az alapelvekre mutatunk rá, amelyek az általános, négyosztályú középiskola tananyagának szellemét határozzák meg. Előbbben is arra mutatunk rá, hogy *ez a négy osztály nem az elemi fokozat kiszélesítése*, tehát mi nem az egész országra kiterjedő s minden osztály művelődési szintjét akarva-akaratlan leszállító nyolcosztályú elemi akarunk megvalósítani burkolt formában. Ellenkezőleg tervezetünknek éppen az a célja, hogy az egész magyar művelődés szintjét magasabb fokra emeljük és a *többtanáros*, magasabb művelési lehetőségeket megadó *középiskolát teremtsük meg az ország ifjúságának* egyetemesen.

Ezen a fokon, ebben az iskolafajtában a szellemi világhétköznapokhoz a történelemtanításnak és a társadalomrajznak

az eddigi tankönyvektől eltérő, a lényegre tekintő értelmezése a szükséges. Tizennégyéves korára már a tanulóknak meg kell ismernie (nem évszámokkal agyonzsúfoltan) a világtörténetet s elsősorban a magyar történet lényegét, tudnia kell eddig a korig, hogy mit jelent egy társadalom tagjának lenni, meg kell ismernie a társadalom erőinek mozgását s a maga szerepét, lehetőségeit és kötelességeit ebben a társadalomban. A másik nagy tanulmányi csoportja tananyagának a magyarságra vonatkozó ismeretanyag. A magyarságot az eddiginél összefogottabb, de ugyanakkor gazdagabb szemlélet szerint kell megismerni, tehát a nevelés célja ne legyen ezen a fokon elsőrendűen irodalmi jellegű képzés a többi tárgyak rovására. Az egyoldalú irodalmi művelést ezen a fokon nem szabad erőltetni, bár fontos (v. ö. a francia iskolák szövegmagyarázó módszereit), hogy már ebben a korban, amikor még mind a növendékek együttthaladnak országszerte, eljussanak a költészet igaz megismerésének módszereihez, hogy később saját kedvére is szeresse az irodalmat s ne tekintse pusztá filozopteri szórakozásnak. Csak így teremthetünk irodalmunk köré igaz érdeklődésű olvasókat, így támadhat visszhangja az író szavának annyi szellemi téveszmétől áthatott nemzetünkben. A magyarságra vonatkozó tudnivalóknak tehát nem szabad csupán irodalmi s történeti jellegűnek lenni, hanem a szokásos földrajz mellé a néprajzi, társadalmi, gazdasági anyagnak is be kell illeszkednie s a magyar szellem egyéb területeit is be kell vonni a tanuló érdeklődési körébe, nemcsak az irodalmat. Rá kell itt mutatnunk két tényezőre. A magyarságra vonatkozó stúdiumok tanítása során ne feledkezzünk meg a viszonyító módszerrel. Mindig jusson eszünkbe középeurópai, európai helyünk — így tudjuk lemérni méltó távlatban értékeinket, így kapja meg a növendék már kora ifjúságában a helyes mértéket. Legyen alapvető és döntő élménye a tanulónak a magyarsága, de ne legyen elzárkózott és dühöngő, vagy kicsinyes nacionalista. A másik tényező itt: a magyarságtudományi anyag tanítása mindenütt a helyi adottságok ismertetéséből induljon ki s úgy nőjön ki az egész országra. (Természetesen ez csupán módszertani elv, a helyi alkal-

mazás elve, a tankönyvek egységét ez nem bontja meg!) A természettudományos képzés elsősorban fizikai-technikai, gazdasági s leíró földrajzi képzés, kisebb jelentőségű a matematizálás. Így ismerheti meg a természet erőit, felhasználásuk módszereit, az emberi szellem és akarat birkozását a külső világgal, így alakulhat ki egy természettudományos-technikus világkép alapja is. Ezen a fokon a tanuló már egy világnyelvet is beilleszt tanrendjébe. Latin tanítás ekkor még nincs. (Rá kell mutatnunk arra, hogy a vitáink során sokan kívánatosnak vélték, hogy az egységes „alapanyaghoz” a 13-14 évben a latin tanítása is hozzátartozzék, amit nagy formális képzőereje is igazolni j látszik. Mégse tekinthetjük ezt elegendő érvek, a szellemi pályákra készülők a felsőbb négy osztályban amúgyis eleget foglalkoznak majd a latin stúdiumokkal is, viszont a tanmenet túlterhelése mindig is fenyegette középiskoláinkat!) A világnyelveket (angol, orosz, francia) a tanerők Ei.ámához képest lehető arányosan kell elosztani az ország iskoláiban, tehát lesz általános középiskola, ahol 10—14 éves korig orosz, a másokban angolt vagy franciát tanulnak a növendékek. Tízéves korig magánkurzuson vagy iskolában semmiféle idegen nyelvet nem tanulhat a növendék, bár a szülők otthoni nyelvtanítása elé nem kívánunk akadályokat gördíteni. Kodály igazát tartjuk szem előtt, amikor figyelmeztetünk arra, hogy 10 éves koráig elsősorban saját anyanyelvét kell jól megtanulnia mindenkinek, különben sem magyarul, sem más nyelveken nem tud jól soha, a gondolkodása romlik meg akaratlan.

Mint az előbbi fokozatban is már nagyjelentőségű a zenei képzés s az énekoktatás, a kiválóan tehetségesek számára a különoktatás lehetőségeit is meg kell teremtenünk.

Ajánlatos lenne az erkölcstant a társadalmi ismeretek tanításával szorosan összekapcsolni, a vallástanítás felekezetenkénti kötelező különóra lenne.

A sportra való képzés ebben a korban már intenzívebb s az iskolai tornaórák mellett különórákat, délutáni foglalkozást is igényel. Az alapszempont továbbra is változatlan: nem az egészségtelen versengés szellemét kell kifejleszteni, hanem a harmonikus emberhez hozzátartozó

erő, fizikai biztonság, a közösségi sport és a nem túlhajtott verseny legyen eszménye a sportoktatásnak.

Mód lesz arra is, hogy az általános középiskolákban a növendék a munkával is megismerkedjék: a kerti munka, az iskolához kapcsolódó ipari üzemek látogatása módot ad majd az életre készülőknek, hogy a fizikai munka örömét is megismerjék — e nemben a munkaiskolák hasznos eredményeit Magyarországon is megvalósítjuk.

A lényeg mindebből az, hogy a képzésnek eddig a korig olyannak kell lennie, hogy a 14 éves tanulónak a specializálódás megkezdése előtt alapjaiban kiépült egységes értékvilága legyen, a társadalom, a munka, a világ dolgaiban az alapvető eligazodása adott legyen s végül, ami mindezzel egyenlően fontos: ennek a képzésnek a növendékbe bele kell oltania az önmaga egyéni, önkéntes továbbképzésének a vágyát és képességét. Társadalmunk egyik legnagyobb szellemi nyomorúsága volt (de szerte Európában hasonló a helyzet!), hogy az emberek nem tudtak mit kezdeni szabadidejükkel. A szabadidő felhasználásának problémája a szociálisabb munkaidővel, a technicizálódás révén a jövőben csak növekedni fog; sok szabadidő akár szétrombolhat egy műveletlen és öntevékenységre képtelen társadalmat. Ha távolról sem kívánjuk, hogy szabadidejét minden ember a képkiallítások, koncertek és előadótermek látogatásával töltsse, merő s naiv ábránd lenne, de bizonyos, hogy az önmaga további művelését igénylő ember szabadideje nem romboló, de a közösség és Önmaga számára új hasznot hozó.

Mint mondtuk, az általános középfokú iskolatípus számára át kell engednie a helyét minden más, ezen a fokon nevelő intézménynek, szerepük a jövőben, fokozatos leépítéssel, megszűnnék. Mindez azonban egy sereg gyakorlati kérdést vet fel főként a vidéki, falusi iskoláztatással kapcsolatban, másrészt a tanárkérdéssel kapcsolatosan is. A feudális-kapitalista társadalomban ennek az iskola-fajnak a megvalósítása lehetetlen ábrándnak tetszett előttünk, ma úgy érezzük, hogy éppen a földbirtokreform se-

gítsége révén az előttünk álló feladat megoldható. A városokban, még a nagyobb mezővárosokban sem ütközik a kérdés nehézségekbe. (Az 5000 lakoson felüli községeknek már polgári iskolájuknak kellene lenniök, ha ez nem is valósult meg a törvény akarata szerint mindenütt, igen sok helyen már ezen a fokon is rendelkezésre áll a polgári iskola épülete.) Ahol már nincs gimnázium, ott van tehát igen sok községünkben, mezővárosunkban, kisvárosainkban polgári iskola s a polgári iskolafajta megszüntével helyiségei, felszerelése átadható s átszervezhető.

A komoly gondot a falusi és tanyai tanulók ilyen egységes középiskolai oktatása jelenti. Itt is, eddig már maga az élet igyekezett a bejáró, bentlakó növendékek rendszerével segíteni. Ezeket a szerencsétlen, sokszor költséges megoldásokat azonban ki kell küszöbölnünk, mint a szociális nevelés alkalmatlan gátló eszközeit. Nagyobb, több falut magába foglaló körzeteket kell megállapítanunk (ez lenne az a legkisebb egység, amelyben nevelés-lélektani intézet már felállítandó volna), ezekben a körzetekben egy körülbelül 800 főnyi középiskolás számára való intézet létesítendő. Az intézet magába foglalja a központ elemistáinak iskoláját s a körzet körülbelül 800 középiskolását, ezek részére internátussal, valamint a körzet mezőgazdasági vagy ipari négyévfolyamos (14-18 éveseknek!) szakiskoláját, esetleg ipari vidéken mindkét szakiskolát. A középfokú oktatás mellett persze ugyanitt a 14-18 éveseknek magasabb szellemi szakiskolája is helyet foglal, ha arra ebben a körzetben szükség van. A magasabbfokú szellemi, mezőgazdasági, ipari szakiskolák ugyanis csak abban az esetben épülnek rá erre a körzeti iskolára, ha a körzet pedagógiai és táji szükséglete ezt indokolja. Tehát ezek a magasabb szakiskolák már egy tágabb hálózatként, mint nagyobb körzeti egységek épülnek rá az általános középiskolák szerkezetére.

Az ilyen általános középiskolák számára mindenütt vidéken meghatározott nagyságú saját földbirtok alakítandó, ahol a munka egy jelentős részét a mezőgazdasági szakiskola növendékei gyakorlati tárgyaik keretében végeznének el, de segítségükre lennének az intézet (interna-

tus, iskolacsoportok) többi növendékei is. Ilyen módon ezek az iskolák jó részben el tudnák tartani önmagukat. Sőt ezek a körzeti iskolai birtokok, mint az egész országra kiterjedő hálózat, akár szövetkezeti formában egységes gazdasági vezetés alatt is funkcionálhatnának, növendékeik munkájával a mezőgazdasági munkától kezdve az irodai üzemvezetés minden fortélyát begyakorolhatják s gondoskodhatnak a szövetkezet, azaz iskoláik eltartásáról. Ugyanígy az ipari szakiskolák gazdasági erőkként kapcsolódhatnak bele, ha jóval kisebb mértékben is, az ipari termelés munkájába. Ily módon a falusi és tanyai egységes közoktatás pénzügyi problémái részben vagy akár egészben is megoldódhatnak. Mindenesetre ezzel a módszerrel nemcsak az egységes középfokú oktatás hálózatát teremtenék meg, hanem a mezőgazdasági 14-18 éves kori férfi és női szakiskolákat s a többi megfelelő szakiskolákat is megszervezhetnénk. Az internátusok céljaira igénybevehetőek esetenként a földbirtokokhoz kapcsolódó kastélyok, uradalmi épületek stb. (Látjuk tehát, hogy tervünk a nemrégiben fölvetett úgynevezett „Dolgozók Iskolájától” lényeges ponton tér el: mi az egész ország számára meg akarjuk valósítani a munkának az iskola életébe való szerves bekapcsolását s nem új iskolatípust akarunk, szaporítani a régieket, hanem az egész nemzet számára egyetlen egészséges iskola-fajtát szeretnénk megteremteni s egyben megteremteni ennek az iskolának mezőgazdasági alapjait is!)

Ebben a szerkezetben megvalósulhatna az „általános középiskola”, lehetővé tennék a legeldugottabb kis tanya ifjúságának is, hogy méltó s egyenlő feltételek mellett vegye fel a tanulás versenyét jobb helyzetből induló osztálytársaival, ez a szerkezet tenné lehetővé, hogy egyetlen magyar tehetség sem kallódna el, ilyen módon valósíthatnók meg a mezőgazdasági műveltség annyira kívánatos magasabb színvonalát, így érhetnők el, hogy a falusi gazda megmaradna a maga helyén s mégis igényesebb műveltséggel dolgoznék, így teremtenék meg a parasztság, ipari munkásság, értelmiség műveltségének közös alapjait. (Szükségtelen arról most szólnunk, hogy egy ilyen iskolai hálózat milyen nevelői praktikumokat tesz lehetővé, országos

növendécszerét, csoportos iskolai utazásokat, országismerteti körutakat, a városi és falusi, iparvidéki ifjúság termékeny kapcsolatait stb.)

Nehéz kérdésnek tűnhetik fel az egységes iskolatípussal kapcsolatban a tanárkérdés: minden különösebb számítás nélkül is megmondhatjuk, hogy az eddigi tanárlétszámnál nagyobbra van szüksége az országnak. Mint említettük, a tanerők egy jelentős részét minden különösebb átképzés nélkül a polgári iskolai tanárok soraiból nyerhetjük, kiknek képzése szinte jobb volt a középiskolai tanároknál. Egyedül a nyelvszakos tanároknál kell a tanerők számának növelésére gondolnunk, különösen nagy lesz a hiány orosz és angol nyelvtanárokban. Itt csak az egyetemek néhány évi munkája után várhatunk javulást.

6.

14 éves kortól kezdve bomlik a már említett módon ágazatokra a nevelés, hogy az 18 éves korig, különböző szakiskolák típusaiban, még változatlanul kötelező maradjon. Itt a 14 éves korhatárnál három tényezőnek kell meghatároznia az általános középiskolákból kikerülő növendék további pályáját: a növendék hajlamanak, szándékának, az osztályvezető tanár indítványának és a nevelés-lélektani intézet vizsgálati eredményének. (A növendék hajlama 2, a tanár és az intézet felfogása 1-1 pontot jelent.) Ilyen ítéletről nagyobb hibalehetőség nem adódik s az alább részletezendő átképzéssel kapcsolatban kiderül, hogy a későbbben kibontakozó tehetség érvényesülésének is megadjuk a módját. A nevelés-lélektani intézetek, hangsúlyozzuk, tanácsadó, véleményező s nem döntő szervek az iskola mellett, szerepüknél az amerikai és orosz módszerek értékes eredményeit kell szem előtt tartanunk.

A szellemi, értelmiségi pályákra lépőknek egységes humanista típusú iskolájuk legyen. A világtörténet, szociológia és filozófia mellett a már jellemzett magyarságismerteti tárgyaké a döntő szerep, a természettudományos anyagban már a matematikai képzésnek is fokozott szerep

pet kell biztosítani. A nyelvtanításban az iskolában tanított egy világnyelv (orosz, angol, francia közül valamelyik) mellett; kötelező a latin és szabadon választott különóra lehet még egy világnyelv, vagy egyes iskolákban a környező népek egyikének a nyelve, különórának felvehető a görög nyelv is abban az iskolában, amelyik — a minisztériummal egyetértésben — taníttatni óhajtja. A humanista gimnáziumban mindenesetre a szellemi, értelmiségi pályákon való munkára alkalmasság kiképzése a döntő, tehát kétirányú a feladat: a filozófia-szociológiai stúdiumok előtérbe nyomulása, a természettudományi képzés komollyá válása s mellettük a gyakorló nyelvórák számának megnövekedése. Tehát a tanrendnek az erkölcsi-társadalmi, esztétikai-humanista és természettudományi-praktikus elvek egységét, ellensúlyát kell megteremtenie. Ez az iskola-fajta mindenesetre mind a tanárt, mind a növendékeket a legkomolyabb feladatok elé állítja, a vizsgák is szigorúak s a munka ellenőrzése is. *A szellemi pálya nem lehet luxus, kiváltság s kényelmes életmegoldás, hanem csak a nagyobb felelősség egyéni és szociális átélése.*

14-18 éves korig a különböző mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi stb. szakiskolák létesítendők, részint a megfelelő vidéki körzetekhez, részint iparvállalatokhoz kapcsolódva. Természetesen itt már bizonyos mezőgazdasági és ipari üzemágnál a fiú- és leányképzés különválik. Bizonyos képzésfajtáknál itt jóidőig nem is lesz szükséges a négyéves tanfolyam bevezetése, két év már elegendő. A tanári kar kibővítése, különösen a mezőgazdasági szakoktatás számára, okvetlenül szükségesnek mutatkozik. A tanmenet magától két részre bomlik ennél az iskola-típusnál: a megfelelő szaktárgyak gyakorlatban és elméletben való tanítása mellett itt is tovább kell tanítani a történelmi, szociológiai és a magyarsággal foglalkozó ismeretanyagot összevontabb egyszerűsített formában, valamint — ahogy a tanárok száma és elfoglaltsága ezt megengedi — lehetővé kell tenni az önként jelentkezőknek, hogy a 14 éves korukig tanult világnyelvet továbbgyakorolhassák.

Rá kell mutatnunk arra, hogy nem helyeselhetjük azt az irányzatot, amely a különböző szakiskolákat a közoktatás központi irányításából kivenni óhajtja. Inkább arra kell gondolni, hogy az illetékes minisztériumok szakembereinek közbejöttével (iparügyi, földművelésügyi stb.) a nevelés minden ügyét pedagógiai szempontból kizárólag a kultuszminisztérium irányítsa. Szervesen végiggondolt, megvalósított és működésében ellenőrzött közoktatás másként meg sem valósulhat. Ugyanitt kell hangsúlyoznunk azt is, hogy kívánatosnak tartjuk a nevelők mind erőteljesebb bekapcsolását a közoktatás minden, akár szervezeti részébe is, hogy ne róluk, nélkülük történjék a döntés. (Erről különben gondoskodni fog a nevelők kitűnő érdekképviselői szerve, a Pedagógusok Szabad Szakszervezete a maga tekintélyével.)

*

A különböző főiskolákra a megfelelő szakiskolák növendékei felvételéről csak a már említett hármas tényező (egyéni hajlam, tanári vélemény, nevelés-lélektani vizsgálat) összevetése után lehet dönteni. Itt már a versenyvizsgák s a tanulmányi eredmények alsó határa, mint felvételi követelmény, szigorúan megszabott. Az érettségi vizsgálat eltörrendő, de helyette a továbbhaladni kívánó növendékeket idegen tanári karból álló bizottság vizsgáztatja (v. ö. a francia példa). Azok, akik ezen a fokon már bevégeztek tanulmányaikat, a szokásos osztályvizsga után kikapathatják végbizonyítványukat. Rá kell mutatnunk ismételten és nyomatékkal arra, hogy a minőség, a tehetség kiválasztása érdekében, az alkalmasság eldöntésére (ami nevelésünk végső értékelve) komoly és meg nem vesztegethető mértéket kell teremtenünk. A 14 éves fokon csak arról kellett dönteni, hogy a szülők munkakörére, állásra való tekintet nélkül, milyen szakiskolába való leginkább a növendék, a 18 éves korban azonban a döntés már arról szól, hogy érdemes-e továbbengedni a magasabb fokra. Versenyvizsgára az első elbukás után egy évre még egyszer lehet jelentkezni, később már csak — meghatározott eredmények után —

a továbbképzés, átképzés szűrőin át. Az átképzés gondolatáról, mint társadalmi elvről néhány szót kell mondanunk. Az alkalmasság és tehetség alapelveiből kiindulva nem tarthatjuk kívánatosnak, ha valaki egy alantabb foglalkozásban marad, pusztán azért, mert tehetsége, sajátos érdeklődése később bontakozott ki. Annak, aki a 18 éves korig kötelező tanulmányai után már pl. mint ipari kisebbrangú szakmunkásnak jóval később bontakozik ki a tehetsége, vagy pedig érdeklődése más pálya felé vinné, meg kell adni a lehetőséget a továbbképzésre. Ez manapság csak alacsonyabb fokokon érhető el, zavartalanul akkor sem. Ha munkavezetője s a nevelés-lélektani intézet indokoltan találja, egy próbaévre felvehető az általa kívánt főiskolára s ha megfelel, csupán akkor folytathatja ösztöndíjasként tanulmányait s így új pályára lendülhet, magasabb fokot érhet el. (Csak zárójelben említjük meg, mint nem szorosan javaslatunkhoz tartozó gondolatot: nem lenne-e megfontolandó, hogy a katonai, vezérkari vizsgák módjára bizonyos foglalkozásoknál, különösen bizonyos értelmiségi pályákon, mint a tanári, tanítói, orvosi, mérnöki stb., ahol az új eredmények, módszerek átvételéről való bizonyoságátétel nagyjelentőségű, be kellene vezetni az ellenőrző vizsgákat. Ezeknek a vizsgáknak természetesen nem iskolás, hanem ellenőrző, megbeszélésszerű jellege lenne és alkalmas arra, hogy az értelmiségünk a szakmai önképzésben ne lanyhuljon el. A vizsga eredménye természetesen bizonyos mértékig az előmenetelt is befolyásolná, 50 éves koron túl megszűnnék. Mindez azonban nem a pedagógiai reform közvetlen témaköréhez tartozik.)

A vizsgák kérdése mellett felvetődhetik, mint általános téma az osztályozás, az iskolai bírálat problémája is. E tervzetbe nem illenék bele részletek taglalása, de annyit leszögezhetünk, hogy a teljesen elavult és a megítélés lehetőségeit leegyszerűsítő, megmerevítő osztályozási szisztémánkról a nyugati államok hajlékonyabb, megértőbb módszereire kell áttérnünk.

A főiskolák növendékei már mind, mihelyt a költségvetés engedélyezi, nemcsak ingyenes hallgatói a főiskolának, hanem különböző fokozatok szerint másodéves kortól kezdődően állami ösztöndíjasok. Az ösztöndíjak (belföldi, külföldi) fokozatait elsősorban a végzett munkateljesítmény, tanulmányi eredmények szabják meg, de értékelő tényező az anyagi ellátottság, szociális körülmény is.

A különböző szakfőiskolák, egyetemek tananyagának, szervezetének kérdéseiről itt nem kívánunk szólni, ez az egész közoktatást átölelő tantervi utasítás és testületszervezés feladata. Csak néhány általános megjegyzést kell tennünk, mielőtt a tanárképzés kardinális kérdéseire rátérünk. Feltétlenül megváltoztatandó a jogi oktatásunk, ki kell küszöbölni a diplomaszerezésnek azokat a megalázó és rosszhiszemű módozatait, amelyek a jogi fakultások tekintélyét teljesen lejáratták. Főiskolai rangra emelendő és központi nevelőintézménnyé kell tenni a Színiakadémiát, mint a magyar művelődés egyik fontos szervét. A katonai főiskola, akadémia növendékei bármelyik 18 éves korig kötelező szakiskolából kikerülhetnek, ha a hármás véleményezés ezt indokolja. Tehát akár mezőgazdasági, akár ipari vagy humanista szakoktatásból is belekerülhet a növendék a katonai főiskola hallgatói közé. Csakis így lehet biztosítani a demokratikus hadsereg fölépítését, a népi tisztikart, amely a magyar társadalom minden rétegét magába foglalja s nem teremt külön tiszti kasztot. Semmi szükség nincs viszont arra, hogy a tiszti gyermekek már 10 éves koruk óta készüljenek a katonai pályára.

A különböző szakfőiskolák (ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi stb. főiskolák, egyetemek, akadémiák) tudósképzéséről, tanári utánpótlásáról itt most nem beszélünk, csupán néhány alapkérdésre térünk majd rá a következőkben.

Döntően fontos az egész nevelői apparátust képző bölcsészeti karok, illetőleg tanárképző-intézetek működésének gyökeres reformja. (A tanítóképzés politikai átszervezésétől, anyagának átalakításától eltekintve, módszerében sokkalta helyesebb úton haladt a tanárképzésnél, ezért most

a tanítóképzés ügyére itt nem térünk ki.) A tanárképzés valójában a magyar bölcsészeti karok régóta húzódo, anketokon eredménytelenül megvitatott dilemmájából veszi minden gondját-baját. A dilemma egyszerűen ez: a bölcsészeti karok nem tudnak dönteni, hogy tanárképzés vagy tudósképzés-e a feladatuk. A kétfajta képzést nem választják el eléggé egymástól s ezért bizony a tanárképzés is, valamint a szemináriumokban folyó tudományos képzés is szenved. Végre is el kell dönteni ezt a természetlen dilemmát. A jövőben a tanárképzős növendéknek már második félévében, de legkésőbb a harmadik félévben el kell kezdenie a gyakorlati pedagógiai munkát, részt kell vennie az egyetem mellett létesült mintaiskola tanításában. A gyakorlati tanításban való részvételt megelőző egy vagy két félév a pedagógiai, lélektani előzetes stúdiumok (s persze a szaktárgyak) elméleti tanulása lenne.

Ezután az elméleti tanulás mellett a tanárvizsgáig végig részt kell vennie a gyakorló tanári munkában. Tehát a jövő magyar pedagógusa nem négyévi puszta elmélet s egyéves, sokszor féléves hevenyészett gyakorlat után kerül a tanítványai elé. A tanárképzésben a saját szaktárgyai anyagának elsajátítása mellett a gyakorlati tanítás módszertanának elsajátítása az elsődleges, mindent megelőző. A tanár a maga szaktárgyaiban ne is akarjon úgy specialista lenni (persze lehet!), mint egy nyelvész szakember, egy hivatott irodalomtörténész, matematikus. A tanítandó tananyagra épüljön az ő magasabbrendű tudása s e tudás átadásának modern, jó módszereit tanulja meg.

Ebből következik, hogy a tanárképzés és a bölcsészeti karok úgynevezett tudósképzése egyazon bölcsészeti karon ugyan, de merőben elválnak egymástól. A tudósképzés komoly feladatait minden egyetem mellett felállítandó és szervezetében az Eötvös-Kollégium értékes eredményeit átvevő, internátussal egybekötött intézet venné át. Ezekbe az intézetekbe a tanárai és a nevelés-lélektani intézetek által javasolt növendékek vehetők fel, de felvételüket kérhetik a második évüket betöltött s professzoraik által ajánlott tanárképzőintézeti növendékek is. Mindkét típus fel-

vétele külön vizsgához kötött. Amíg tehát a tanárképzés középpontja a gyakorló iskola, a tudós képzése a kisiet-számú szeminárium, laboratórium, szakműhely; amíg a tanárképző-intézet tananyaga kötött, mert a tantárgyak és a pedagógiai stúdiumok és gyakorlatok megszabott keretéhez alkalmazkodik, addig a tudósképzés során a vezető professzor kutatásai, érdeklődése, tehát az egyetemi tan-szabadság határozza meg a kollégiumokat. (Ehhez v. ö. az autonómiáról szóló megjegyzéseinket.)

Végezetül e kérdés tárgyalásánál megemlítjük, hogy egy régebbi s az egyetem, az „universitas” igazi eszméjéhez visszanyúló gondolat is felvetődött a viták során: a főiskolások szakmájukra való szétválás előtt 18-19 éves korukban egy egységes filozófiai-társadalomtudományi képzésen essenek át, hogy a legkülönbözőbb szellemi pályákon működőknek is legyen meg az egységes szellemi alapja. Ez a lehetőség azonban csupán egy későbbi tervezetnek lehetne a gondolata, bár igen sok és tetszetős érv szól mellette.

7.

A nevelés központi állami feladat s ezért az oktatás minden fokán ingyenes. Őszintén rá kell azonban mutatni, hogy éppen most az államháztartás nem bírná el a reá váró amúgyis roppant feladatok és pénzügyi megterhelés köze-pette az egész közoktatás pénzügyi fedezetét. Ezért nem-csak átmeneti időre, hanem véglegesen be kell vezetnünk a progresszív nevelési adót. Ez az adó nemcsak a jövede-lemhez, keresethez viszonyítva lenne mindenki számára kötelező és progresszív, hanem az aggregényeket, kisebb létszámú családokat is progresszívebb kulcs szerint adóz-tatná a sokgyermekeseknél, kiknek amúgy sem a tandíj a legjelentősebb terhük. A nevelési adó, valamint az álta-lános középiskola gazdasági, szövetkezeti megalapozása a közoktatási reform pénzügyi zökkenő nélküli lebonyolítá-sát tenné lehetővé s ugyanakkor lehetővé tenné a nevelői státus méltó fizetésrendezését is.

8.

Minden nevelői tevékenység felelős és különleges autonóm jogokat egyetlen fokon sem igényelhet. Ez a kívánalmunk jelenti a tanítói, tanári munka eredményességének legszigorúbb ellenőrzését (de az igazságtalan, erkölcstelen ű. n. „titkos minősítés” megszüntetését kívánjuk) s jelenti azt is, hogy a főiskolai tanszabadság, autonómia a legszigorúbban szűkreszabandó: kizárólag a főiskola, egyetem ügyvitelére, valamint a professzorok megválasztására vonatkozik. (Ez utóbbinál azonban a miniszter vétőjogát megerősítési, illetőleg visszaküldési jogát érintetlenül kívánjuk hagyni.) A tanítási módszer és a tanmenet, a tanítási anyag a főiskolákon nem lehet a jövőben a tanári tetszészog tárgya — ez kizárólag a tudósképző intézetek kollégiumain jogosult. A kérdés megvalósítása nagyobb nehézségbe nem ütközhetik, hiszen javarészt már csak a bölcsészeti karokon él a tanszabadságnak ez a fajtája. Természetesen a tudós kutató lelkiismeretét és igazságvágját, speciális érdeklődését semmiben sem kívánjuk korlátozni, sőt a lehetőségeken belül minden tudósképző intézménynek, laboratóriumnak, szemináriumnak anyagi dotációját és szellemi, kutató szabadságát a legmesszebbmenően biztosítani akarjuk.

9.

A nevelői munkát a nemzet egyik legfontosabb szociális tevékenységének kell törvényhozásunknak elismernie s ezért a nevelői státust is újra kell rendezni. Ezzel elérkezünk a magyar tanító-, tanárkérdés legsebzőbb pontjához. A tanítói, tanári állás a mai napig is sokak szemében társadalmi lecsúszást jelent: a tanári pálya nem pálya. A *fizetési státust* gyökeresen rendeznie kell törvényhozásunknak: *a bírói státus szintjére kell hoznia*. A független és gondokat nem ismerő tanárság legalább olyan érdeke az országnak, mint a bírósága. A bíró egyes esetekben mond ítéletet, a tanító, a tanár napról napra hozza meg mindennapi munkájával a nemzet jövődjének ítéletét azokon a

nemzedékeken keresztül, amelyek keze alatt nőnek bele az ország vezetésébe. S ezt ne tekintsük politikai frázisnak: döntő társadalmi valóság. Amíg ez a kérdés végleges rendezést nem nyer, senki sem remélheti, hogy a tanári, tanítói pályára a nemzet szellemi elitje kívánczik, pedig a kívánatos éppen hazánk érdekében ez lenne. Társadalmi és anyagi megbecsülés a legkevesebb, amit hálából a nemzet leróhat a legfárasztóbb, legfelelősségteljesebb szellemi napszámosmunka hősei előtt.

Ehhez a körhöz tartozik az a futólag már megemlített kíváncsi, hogy a nevelők ügyeit elsősorban nevelők intézzék, szavuk legyen irányító mind a minisztériumokban, mind pedig a körzeti, tankerületi hivatali szerveiknél. Ezért kívánatosnak tartjuk, hogy a Pedagógusok Szabad Szakszervezete megerősödjék s az ország valamennyi nevelőjét egységbe foglalja érdekeik védelmére.

Szándékkal nem szólottunk e tervezetünkben sok részletkérdésről, ami az új nevelési szervezet középponti problémáiról elterelte volna a figyelmet. Így nem esett szó az iskolán kívüli népművelés, a népfőiskola, a munkásakadémia szervezeteiről, az utánképzés, átképzés számos részletéről, minthogy úgy érezzük, ezek a gondok társadalmunk, nevelésügyünk átmeneti feladatai közé tartoznak, melyeket külön füzetben kívánunk megvitatni. Ezek léte, élete addig tart, amíg az új nevelés egységesen nem irányítja egész nemzetünk jövő művelődését. Most erről az új nevelésről, az erre vonatkozó reformjavaslatunk alapteteleiről kívántunk szólni. Szándékkal nem részleteztük a tananyag, metodika ezernyi részletkérdését, minthogy az szaknevelők, elsősorban a Nevelési Tanács hatáskörébe tartozó munka, de szempontjainkat majd e Tanács munkájában a részletekben is (pl. film, iskolarádió országos megszervezése, tankönyvek, osztályozás, tananyag, órarend-beosztás, internátusi élet szabályrendje stb. stb.) érvényesíteni kívánjuk.

Célunk csupán az új nevelés alapelveinek körvonalazása volt; ennek megvalósítását akarja, ezért száll síkra pártunk a jobb magyar jövő, az újjáépülő magyarság, parasztok, munkások, értelmiségiek érdekében. *Hirdetjük, hogy a nevelés valósítja meg „az ifjú szívekben” politikai céljainkat, teszi győzhetetlenné a magyar demokráciát.*

* Ez az előadás egyik részlete a Kisgazda Párt köznevelési programjának, amely egész teljességében megjelenik a Párt kiadásában is. — Meg kell itt is említenem, hogy e munkám elkészítésében segítőtársaim voltak: Baróti Dezső, Tolnai Gábor, Radnóti Miklós és Nóvák Károly. Baróti Dezső jelentős javaslatai főként tandíj- és nevelési adó kérdéseire, valamint a tanárképzés reformjára vonatkoztak.

A MAGYAR TÖRTÉNET PROGRESSZÍV KORSZAKAI

Pamlényi Ervin.

A magyar nép széles rétegeinek történeti felfogását, vagyis azt a képet, ami saját múltjáról benne él, a századokon át öröklött történeti hagyományokon kívül elsősorban két történetírói iskola alakította ki. Ez a két iskola volt az, amelynek értékelése alapján ma a magyar múltát látjuk.

E két iskola közül az első a negyvenkilences katasztrofa után virágzott fel és csaknem az első világháború előestéjéig egyesegyedül irányította történeti felfogásunk kialakítását. Ha legtágabb névvel akarjuk ezt az iskolát jelölni, akkor a romantikus liberális gondolkozásmódot kell reá jellemzőnek venni. Ez alatt a név alatt természetesen sok — mai szempontból nézve — összeférhetetlen idea sorakozott fel, így elsősorban egy romantikus szabadságidea, másodsorban pedig sovinszta nemzeti felfogás. A kiegyezés korában feltűnt történetírók nagyrésze ugyanis a mi történetünket abból a szempontból vizsgálta, hogy mikor és milyen mértékben lelhető fel egyes korszakokban a szabadság ideálja, illetve az erre való törekvés. Természetes, hogy a szabadság eszméjének keresése közben e historikusok nem tudtak és nem is akartak megszabadulni azon elfogultságaiktól, melyek elsősorban a velük született rendi szemléletből, másrészt pedig az akkori politikai életből adódtak. így például az általuk annyira kutatott szabadságot hosszú időn át magyar földön csak Erdély históriájában találták meg, melynek története pedig a mai

szemlélőnek ezen szempontból igen elszomorító képet nyújt, tudván azt, hogy az erdélyi tanács bizonyos korszakokban egyike volt történelmünk legszervilisebb intézményeinek.

Egy másirányú, de nem kevésbé erősen ható elfogultság volt történetünkre nézve a felekezeti szempontok alkalmazása, amelynek következtében igen gyakran előfordult, hogy katolikus és protestáns vallású történészek ugyanazon pozitív tényről szegesen ellenkező véleményeket nyilvánítottak.

Számtalan példáját tudnánk még felsorolni e tévesen értelmezett romantikus szabadságidea alkalmazásának. Ezek közül a leglényegesebb az volt, hogy e korszak történetírói nem tudván levetkőzni a társadalom rendi szemléletét, azon szabadságmozgalmakat, melyeket a rendek a paragrafusokban biztosított saját jogaik védelmére indítottak az uralkodóház ellen, azonosították az egész nemzet szabadságával. így történhetett meg, hogy a magyar történetre olyan döntő jelentőséggel bíró Aranybullát és a Verbőczy-féle tripartitumot alkotmányunk alapokmányainak tekintették, melyekről ma már nyilvánvaló, hogy nem voltak mások, mint a nemesség jogainak az egész nemzetre nézve annyira káros erőszakos rögzítései.

Tévedés volna azonban azt hinnünk, hogy az egész korszak történetírása csak ezeket a törekvéseket tudja felmutatni. Akadnak kiemelkedő személyiségek, akik a másik álláspont szűkkeblűségét felismerve, egyetemes szempontokat vesznek alapul és megszabadítják magukat a fenti elfogultságoktól. Itt elsősorban Szálai Lászlóra gondolunk, aki elmélyült politikai képzettségével a múlt század közepén már a valódi magyar demokrácia alapjait kereste, aztán Gyulai Pálra és az ő körére, kik a romantikus nemzeti illúziók nagy tömegétől megszabadulva, realisan próbálták áttekinteni a magyar politikát. Kiemelhető még ezen historikusok közül Marczali Henrik széleskörű világtörténelmi és társadalomtörténelmi érdeklődésével, valamint Acsádi Ignác, aki főművében, a magyar jobbágyság történetében az osztályszempontokat radikálisan először alkalmazta.

Nem haladhatunk el a hála szava nélkül azok mellett a historikusok mellett sem, akik megéreztek, hogy történeti szemléletünk kialakulása nem a helyes úton halad. Ezek visszavonultak az anyaggyűjtés annyira hasznos munkájához és a nélkül, hogy az általuk felkutatott tényekről véleményt mondtak volna, nagyszámban publikálták a magyar múlt elbeszélő és leíró forrásait. Hogy az új magyar történettudomány bizonyos pozitív alapokon kezdheti meg munkáját, az jórészt e névtelen magyar hősök érdeme.

Közvetlenül a múlt világháborút megelőző években új szellem hatotta át a magyar történettudományt. Később szellemtörténetnek keresztelték el azt az iskolát, amely félretette a szabadságidea romantikus szemléletét és a már meglévő adatok alapján objektívebb értékelést *óhajtott* belevinni munkájába. Ez az új irány, szabadulva az előítéletektől, azokat a szellemi rugókat kereste, melyek nézete szerint az egyes korszakok életét mozgatták. Kutatásába belevont sok más tudományt, egyszerre operált az irodalomtörténet, a néprajz, a művészettörténet módszereivel és ezeknek eredményeit egységes képbe olvasztotta össze. Ma már kétségtelenül világos, hogy az alapok, amelyből ez a szellemtörténet kiindult, tévesek, de ez nem von le semmit tudásunk azon mennyiségéből, melyeket ebből az iskolából nyertünk, hiszen ez volt az, amely például a renaissance, a barokk fogalmával bennünket megajándékozott. Az új magyar történetírás az ő eredményeit sokszor fogja felhasználni.

A mi mai felfogásunk felől tekintve a dolgot, még egy nagy érdemét kell megemlíteni ennek a korszaknak. Bár nem tűzte ki célul maga elé a dolgozó osztályok történetének megírását, mégis behatóan foglalkozik ezzel a témakörrel is. A korszaknak nagy reprezentatív történeti munkájáról, Szekfü Gyula magyar történetéről, még legszigorúbb bírálója is elismerte, hogy nem megy el a magyar múlt egyetlen korszaka mellett a nélkül, hogy részletesen ne foglalkozna az alsó és legalsó néposztályok helyzetével.

A most kialakuló új magyar történeti szemléletnek természetesen mindkét iskola eredményeit fel kell használni, de a káros rekvizítumoktól meg kell szabadulnia és

a magyar történet korszakait újra kell értékelni. Szeretnénk a következőkben röviden felvázolni azokat az irányító szempontokat, amelyeknek figyelembevételével kell ennek a rekonstrukciónak megtörténni. Elsősorban kell itt említünk a társadalmi és gazdasági jelenségeknek a történet tengelyébe való állítását, ami gyakorlatilag annyit jelent, hogy az eddigi úgynevezett politikai történet helyett gazdasági és társadalomtörténetet kell kutatnunk, mert ez a két ág az, amelynek eredményei alapján a történeti események valódi mozgató okait igen sokszor meg tudjuk magyarázni. Nem akarjuk itt felsorolni azokat a ragyogó eredményeket, amelyet a külföldi irodalomban a történeti tények ilyen módon való szemlélete hozott. Legyen elég itten rámutatnunk arra, hogy egész történetünket milyen más világitásba helyezi majd az, ha nagy társadalmi mozgalmaink, a parasztlázadások, a Rákóczi-féle fölkelés gazdasági hátterét tökéletesen megismerjük. Arról úgy hisszük nem is kell szólnunk, hogy a gazdasági és társadalmi szempontoknak az előtérbe helyezése megszabadít bennünket például az eddig szinte kötelező dinasztikus szempontoktól, és például szabadon megítélhetjük Nagy Lajos itáliai hadjáratait, melyeknek jogosultsága és értelme felett ma már szinte kár vitatkozni. Éppen így nem lehet kötelező a kutatók számára a nemzeti hiúság tömjénezése sem. Ennek elvetésével egyszeriben alapjaiban fog megváltozni a magyarságnak és a körülötte lévő népek viszonyának történeti rajza is. Ha támadó magatartásunktól megszabadulunk és belátjuk, hogy köztünk és a szomszédok között századokon át vívott harcok lényegében nem voltak mások, mint az egyes uralkodóosztályok küzdelmei, akkor ki fog alakulni egy egységes és egészséges középeurópai történet szemlélet, amely többé nem az állandó gyűlölködések és ellentétek krónikája lesz, hanem az alsóbb és felsőbb néposztályok küzdelme a hegemóniáért. Az ilyenfajta gondolkodásmód minden bizonynyal szomszédainkkal is felejtetni tudná azokat a sérelmeket, melyeket a legutolsó korszakban a magyar irreudenta irodalom okozott. Nem akarjuk ezzel azt mondani, mintha e gyűlölködésnek okai és felidézői egyedül mi len-

nék, hiszen az ő túlzó nacionalista történetíróik a viszony elmérgesítésében gyakran nem maradtak el mögöttünk ... De véglegesen fel kell oldanunk azokat a feszültségeket is, amelyeket történeti szemléletünkben a felekezeti kérdés okozott. Nem lehet szó többé egy nagybirtokos főpapnak a történeti felelősség alól való felmentésétől csupán azért, mert a római egyház híve volt, sem pedig egy erdélyi rendi érdekekért küzdő protestáns vezér kedvező beállításáról protestáns mivolta miatt. A protestáns papoknak és hitvallóknak gályára való hurcoltatását éppen úgy az emberi jogok megsértésének kell tekinteni, mint a katolikusoknak időnkénti háttérbe szorítását pusztán felekezetük miatt. Viszont más oldalról tekintve éppen úgy kell megbecsülnünk a szerzetesrendek kultúraterjesztő munkáját az Árpád-korban, mint a protestáns iskolázás nagy érdemeit a hazai műveltség terjesztésében.

Sajnálattal kell megemlékeznünk arról, hogy az éppen napjainkban kialakuló fiatal magyar demokrácia történeti felfogása nem mindig ezeken az alapokon nyugszik. Mai közíróink, ha visszatekintenek a magyar múltra, többnyire a radikalizmus szélső formáit látják értékesnek és az egyes korszakok valódi progresszivitását szem elől tévesztik. Közrejátszik ebben az is, hogy a németység ellen valóban jogos felháborodásukat visszavetítik a magyar múlt régebbi századaira is. Kétségtelen, hogy a német nép története lényegében véve ugyanazon vonásokat mutatja, melyeket az utolsó évszázad folyamán oly sajnálatos módon kellett tapasztalni. Egyszersmind azonban bizonyos az is, hogy egyrészt egész múltunk középpontjában minden rossznak okozójaként nem lehet a németséget beállítani és ezzel az egész kérdést szimplifikálni, másrészt igenis vannak korszakok a magyar történelemben, a Habsburgok uralma alatt, akik igen sokszor dinasztikus, nem pedig nagynémet szempontokat alkalmaztak, amikor komoly és értékes eredményeket felmutató kísérletek történnek a dolgozó nép sorsának megjavítására. Ezek a törekvések sokszor éppen a magyar rendi érdekekkel ellentétben a bécsi udvartól indulnak ki, amint ez világosan kimutatható Mária Terézia jobbagysegítő és a szolgáltatásokat

korlátozó rendelkezéseiből, valamint II. Józsefnek a felvilágosult abszolutizmus eszmeköréből táplálkozó humánus cselekedeteiből.

Érdekes példáját mutatja téves felfogásainknak az a nézet, amely a Martinovics-féle összeesküvés évfordulóján a sajtóban napvilágot látott. E szerint Martinovics Ignác, a jellemtelen és nagyratörő pap, makulátlan hős, aki vértanú halált halt a szabadság gondolatáért. Mindannyiunk előtt világosnak kell lenni annak, hogy történeti szemléletünk nem személyi kultuszon alapul s hogy bármennyire jelentősnek is tartjuk azt a szellemi mozgalmat, amely a francia forradalom eszméit hozzánk közvetítette, mégsem tulajdoníthatjuk pusztán az ő személyének, hanem sokkal inkább azon számtalan és sokszor névtelen hősnek, akik ezt a közvetítést valóban el is végezték.

Tévedés volna azt hinni, hogy mindezzel szabadságmozgalmainkat akarnánk lebecsülni. De amennyire tisztelnünk kell nemzetünk 48-as és 49-es hallatlanul nagy erőfeszítését a nemzeti és európai szabadság gondolatáért, amennyire nagyra kell értékelnünk Rákóczinak, a nemzet minden rendű és minden nemzetiségű tagjának részvételével véghezvitt heroikus küzdelmét, annyira tisztán kell látnunk azt is, hogy régebbi történetírásunk által annyira dicsőített Bethlen és Bocskay-féle szabadságmozgalmak, de különösen a Wesselényi-összeesküvés lényegében rendi érdekekért indultak meg és nem voltak mások, mint hatalmas urak koalíciói, pártjuk, rendjük vagy felekezetük védelmére. Mindenképen el kell ítélnünk tehát az olyan megmozdulásokat, melyek tisztán rendi érdekekért történtek, kivéve azokat, melyek valóban a dolgozó nép széles rétegeinek érdekét képviselték. Ezek közé elsősorban a parasztlázadások számítanak.

A jobbágykérdés történeti megítélésénél fokozott óvatossággal kell eljárni, nehogy ugyanabba a hibába essünk bele, melyet annyira kárhoztatunk a múlt század végének historikusainál és irodalmában. Míg ugyanis a régebbi felfogás egész történetünk folyamán alig ismerte el mint történeti osztályt a parasztságot és az alkotmány mintájára kirekesztette a történelmünket mozgó osztályok

sorából, addig az új, népnek nevezhető történeti felfogás az előző korszakkal ellentétben az egyedüli mozgató erőnek tartja. A parasztság régi ábrázolása mindig vidám, találékony, szolgálatrakész, egyszóval népszínműi paraszt ugyanannyira hamis, mint a parasztnak az a képe, amely egy évezredes igavonás közben festi le, s amely szerint történetünk nem más, mint a parasztság állandó sanyargatása az úri osztályok részéről.

Ma nekünk mindkét szemléleten felül kell emelkedni és új ösvényekre kell térnünk a parasztság történetének kutatásában. Az első feladat e téren az, hogy e réteg történetét ne csak magyar viszonylatban szemléljük, hanem állítsuk be az európai paraszttörténet keretei közé. Másodszorban pedig szert kell tennünk annyi tárgyilagosságra, hogy az eddigi kutatások alapján bátran ki merjük mondani, hogy voltak korszakok, amikor a magyar parasztnak igen jól ment a dolga és egyike volt Európa legjobbmódú földművesosztályának.

Legyen szabad ezzel kapcsolatban egy nagy veszélyeket magában rejtő módszerre is rámutatnunk. Ha végre nagynehezen sikerül majd magunktól távortartani mindazokat az elfogultságokat, amelyekben az előző korszak történetírói olyan gyakran vétkeztek, nem szabad ugyanakkor ismét másokba beleesnünk. Nem lehet a tőlünk gondolkodásban, társadalmi szerkezetben, gazdasági felépítésben teljesen elütrő korszakokat a ma szempontjai szerint tárgyalnunk és megítélnünk. A század elejének már említett, egyébként úttörő történetírója, Acsádi Ignác, előszeretettel alkalmazta az Árpád-korban is a tőke és a munka fogalmát olyan értelemben, amelyet ez a két szó csupán a múlt század dereka óta nyert. Hogy ez mennyire ellenkezik a történet valódi szellemével, arról, úgy hisszük, nem kell külön szólnunk. Az eredmény végre is ugyanaz volna, mint a 25 éves reakció egyik dicstelen, később politikussá lett történetírójáé, aki figyelemreméltó felkészültséggel bizonyította be, hogy a Berlin—Róma—Budapest tengely történeti gyökerei már az Árpád-korban is feltalálhatók és ebből az ő véleménye szerint világosan adódott részvételünk a tengelyhatalmak oldalán ebben a

háborúban. A tárgyilagosságra szép példát mutat nekünk a Szovjetunió új történetírása, mely távontartja magát attól, hogy mai felfogását visszavetítse az orosz múlt régebbi századaira és amennyire élesen elítéli a cárizmusnak sokszor népellenes politikáját, éppen úgy kiemeli Nagy Péter alakját, aki ugyan a mai politikai követelményeknek távolról sem felel meg, de akit jobbagy védő és a rendeket korlátozó rendeletei miatt a nagy uralkodók sorába helyezett el.

Arról, hogy a fenti szempontok szerint dolgozó történetíró milyen eredményre juthat, végül még egy példával szeretnénk beszámolni. A múlt századi történetírás a Hóra és Kloska-féle parasztlázadást nemzetiségi mozgalomnak minősítette és lényegének azt tüntette fel, hogy román parasztok az uralkodó német hatalom hallgatólagos beleegyezésével hogyan gyilkolták le az erdélyi magyar főurakat. Újabban kimutatták, hogy az egész mozgalomtól távol állott mindenféle nacionalista vonás és tulajdonképpen az egész mozgalom nem volt más, mint tönkrejutott magyar és román parasztok közös felkelése földesuraik ellen, mely mozgalomnak véres véget a német császári seregek vetettek. Ha e példának kettős tanulságát levonjuk, úgy találjuk, hogy a történeti igazság kutatásának és a jelen helyzetnek egyaránt hasznos szolgálatot tesz az a történet-tudós, aki félretéve sovinizmust, nemzeti illúziókat és a rendi gondolkozást, elsősorban gazdasági és társadalmi okokban keresi a történelem valódi mozgató erejét.

A MAGYAR DEMOKRÁCIA KÉRDÉSEI

Rákosi Mátyás.

Amikor felkértek, hogy a demokráciáról tartandó essaysorozatban én is vegyem ki a részemet, kissé zavarban voltam. Megnéztem, hogy tulajdonképpen milyen témák azok, amelyeket a többiek kiválasztottak és az volt az érzésem, hogy ha nem vigyázok, megtörténhetik, hogy túl elméleti értekezést írok. Már pedig fel akarom használni azt a ritka alkalmat, amikor a magyar akadémikus ifjúsághoz szólok, hogy lehetőleg gyakorlati példákön mutassam be előadásomnak tárgyát, azt, hogy hogyan viszonylik a Kommunista Párt a magyar demokrácia kérdéseihez. Elhatároztam, hogy valami középutat választok. Felvetek egy-két elméleti kérdést, ami a magyar demokráciát ma foglalkoztatja és ugyanakkor felvetek néhány gyakorlati kérdést, amin keresztül egyszerűen meg tudom mutatni pártunk viszonyát a magyar demokráciához.

Amint, tudják, a Magyar Kommunista Párt nemcsak a felszabadulás óta, hanem a felszabadulás előtt is hosszú esztendőkön keresztül hirdette, hogy abból a veszélyből, amibe a régi rendszer sodorta az országot, az egyedüli kivezető út a nemzeti erők összefogása. Amikor a Kommunista Pártnak módja volt ezt az álláspontot a felszabadított területen valóra váltani, átvinni a gyakorlatba, akkor kétségkívül helyes és jó munkát végzett. A magyar demokrácia eddigi sikereinek túlnyomó többsége éppen ebből a nemzeti összefogásból fakadt és a mi politikánk változatlanul továbbra is a nemzeti erők összefogása. Mi meg

vagyunk győződve arról, hogy minél mélyebb ez az összefogás és minél tartósabb, annál gyorsabban fog hazánk az újjászületés és a felemelkedés útjára lépni. Amikor ilyen kategorikusan ismétlem a Magyar Kommunista Pártnak azt az eltökéltségét, hogy minden erejével a nemzeti összefogást támogassa, ugyanakkor azzal az őszinteséggel, amivel a Kommunista Párt önmagának és a nemzetnek tartozik, megállapítjuk, hogy ebben az összefogásban, különösen az utóbbi időben, komoly rések keletkeztek. Sorbavesszük a kérdéseket, amelyekben ezek a repedések mutatkoznak és amely kérdések lényegében hazánk jelenlegi sorsdöntő kérdései.

Az első kérdés látszólag elméleti és lényegileg így formulázható: az, ami ma Magyarországon van, demokrácia-e, vagy nem demokrácia? A kérdésre két teljesen ellentétes választ kapunk, nem egyszer magának a demokráciának a táborában is, vannak lelkes igenlői ennek a kérdésnek és vannak elkeseredett tagadói; aszerint, ki hol áll, válaszol erre a kérdésre. Ha megkérdezzük egy földhöz jutott parasztot, aki egész életén keresztül hiába nézte sóvárogva a faluja határában terpeszkedő ezerholdakat és most öt, vagy nyolc hold földhöz jutott, annak számára a kérdés nem kétséges, az határozott és feltétlen igennel válaszol arra a kérdésre, hogy az, ami Magyarországon ma van, demokrácia-e, vagy sem. Ő ezt a demokráciát saját tapasztalataiból ismeri.

Hasonló kategorikus választ kapunk a munkásság részéről is. Azok a munkások, akik egy negyedszázadon keresztül a »nemzet legelnyomottabb rétegéhez tartoztak, akiknek az élete szakadatlan hajszában telt el, akik nem emelheték fel a szavukat anélkül, hogy rögtön csendőrség, vagy börtön ne fenyegette volna őket és akik életükben először jutottak abba a helyzetbe, hogy most beleszólhatnak nemcsak a közvetlen munkájuk, a gyár ügyébe, hanem az egész nemzet ügyeinek intézésébe is, azok részéről sem kétséges a válasz. Én nagyon sokat forogtam úgy a parasztok, mint a munkások között és a legnagyobb örömöm az, hogy a gyárakban a szakadatlan panasz mellett — mert hiszen panaszra éppen elég ok van — a végszó

mindig az: bármennyi a panaszunk, bármennyi a nehézségünk, mindent nyugodtan elviselünk, mert helyébe kaptuk a szabadságot, vagy hogy nemzetközi szóval fejezzem ki, a demokráciát.

A magyarság két legszélesebb rétegére, tehát a falu szegény rétegeire és a városi munkásokra vonatkozólag a kérdésre a válasz egyhangú igenlés. Márpedig ez a két réteg hazánk és a magyar nép alapja. A földhöz jutottak száma 700.000, családtagjaikkal együtt majdnem 3 millió, az a bizonyos 3 millió koldus, akivel 15 évvel ezelőtt a reakció annyit házalt. Ez a 3 millió kétségkívül demokráciának tekinti azt, ami Magyarországon ma folyik és annak tekinti az ipari munkásság is.

Nem adhatunk ilyen kategorikus választ az intelligenciánál. Ennek megvannak a maga történelmi okai. A magyar intelligenciát, ugyanúgy, mint az egész magyar népet, az elmúlt 25 esztendő nem nevelte a demokrácia szeretetére, mondhatjuk inkább ellenkezőleg. Hozzászórtak ahhoz a reakciós elnyomáshoz, amiben 25 esztendeig részük volt és a szokás kissé természetükké vált. Most aztán az új viszonyok között, amelyeket tetéz az elvesztett háború és a fasizmus rombolásának minden terhe, érthető, hogy az intelligencia, amely azonkívül nem kapott annyira kézzelfogható javakat, vagy előnyöket, mint a falu népe, vagy az ipari munkásság, tétovázik. Az ő soraikban arra a kérdésre, hogy ami ma Magyarországon van, demokrácia-e, vagy sem, legtöbbször kategorikusan elutasító a válasz.

Különösen az utóbbi időben sokat foglalkozom az intelligencia, az értelmiség kérdésével. Nemcsak azért, mert ez a réteg a magyar nemzet legértékesebb rétege, hanem azért is, mert sajnos, közöttük végzett úgy politikai, mint etikai szempontból legsúlyosabb pusztítást az elmúlt rezsim, különösen a nyilas rombolás. Megkérdeztem négy-szemközt, társaságban is, az értelmiség kiváló tagjait, hogy miért nem tartják, ha nem tartják, demokráciának azt, ami ma Magyarországon van. A válasz rendszerint oda lyukadt ki, hogy összehasonlítva az angolszász demokráciával, bizony nehéz azt mondani, hogy ami ma Magyarországon van, az demokrácia.

Szeretek a dolgoknak a mélyére nézni és egyébként is, mint kommunistának, sokat kell történelemmel foglalkoznom, természetesen a demokrácia történelmével is. Amikor ezzel foglalkoztam, lehetőleg mindig visszamentem az eredeti forrásig. Megnéztem, hogy nézett ki öthónapos korában, vagy ötéves korában az angol demokrácia, vagy az amerikai demokrácia. Meg kell mondanom, hogy az összehasonlítás kétségkívül a magyar demokrácia javára üt ki, amin nincs is csodálkoznivaló, mert hiszen rendelkezésünkre állanak az angolokkal szemben a háromszázésettendős, az amerikaiakkal szemben a százötvenéves fejlődés tapasztalatai és bár Hegel annakidején azt mondta, hogy a történelemből megtanultuk, hogy a történelemből nem tanulunk semmit, mégis egyetmást tanulunk belőle.

Cromwellnek a demokráciáját annak idején az intelligencia, amelyhez abban az időben főleg a royalisták tartoztak, abszolúte nem tekintette demokráciának. Ellenkezőleg, valami förtelmes barbárságnak tekintette. A Louvrebán, meg a British Múzeumban gyönyörű pamflett gyűjtemények vannak ebből az időből, amelyek gúnyolják a külsőleg is darabos cromwellistákat, sőt magát Cromwellt is. Gúnynevük is volt: kerekfejűeknek hívták őket, mert az úri, intelligens renddel szemben, amely már akkor is parókát viselt, ők egész kopaszra nyírták a fejüket. Azonkívül voltak igen alapos túlzásaik. Aki a történelmet ismeri, az tudja, hogy Cromwell „vasbordái”, ezek a nagyszerű demokrata katonák, nem szerették a kultúrának azt a formáját, amely akkor Angliában divatozott és ezért pl. bezáratták az összes színházakat.

Ez jó két évtizeddel volt azután, hogy Shakespeare behunyta a szemét és amikor Anglia színházai vezettek az egész világon. A fiatal demokratákat nem feszélyezte ez a körülmény. Ha politikailag szükség volt rá, bezárták a színházakat, üldözték a zenét és a művészetet. Ennek dacára háromszáz év távlatából senki sem merné azt állítani, hogy Cromwell működése nem volt a demokrácia alapvetése. A kortársak intelligens része megvetéssel és elkeseredéssel beszélt róla és mint a történelemből tudjuk,

még fegyverrel is harcolt ellene. Pedig ami ma az angol demokráciában egészséges és életképes, az kétségkívül elsősorban ezektől a nyers, vaskezü mesteremberektől és farmerektől származik. Elmondhatjuk, hogy Cromwell vette meg az angol demokrácia alapját, tekintet nélkül arra, hogy erről a demokráciáról a kortársak igen jelentékeny részének rendkívül lesújtó véleménye volt és kategorikusan tagadták, hogy ez a demokrácia magában hordta volna a későbbi angol demokráciának nagy fejlődési lehetőségét.

Hasonló volt a helyzet az Egyesült Államokban is. Erről nem akarok itt részletesen beszélni, ez nálunk sokkal kevésbé ismeretes, de ott is ugyanaz volt a helyzet. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a XVIII. század Angliájában milyen megvetéssel beszéltek az amerikai szabadságharcosokról, az amerikai demokrácia előharcosairól, akkor nyugodtan megállapíthatjuk, hogy ebben a tekintetben nem kell félnünk, — a magyar demokrácia, hogy úgy mondjam, jó társaságban van és sok tekintetben előnyösen különbözik nagy elődjeitől. Ugyanakkor természetesen nem hunyok szemet az előtt, hogy mindössze öthónapos ez a demokrácia és természetes, hogy nemcsak, hogy még gyermekcipőben sem jár, hanem mondjuk meg magyarul, még pelenkában van. Ennek dacára erőteljes, fiatal csemete és meg vagyok győződve róla, hogy 18-20 éves korában izmos, vonzó, egészséges, magyar demokrata legény lesz belőle. Ennyit arra a kérdésre, hogy demokrácia-e az, ami ma Magyarországon folyik, vagy nem demokrácia.

Demokrácia tehát van, de telve mindazzal a gyermekbetegséggel, ami az ilyen fiatal politikai csemete életében elkerülhetetlen. Ami hiányzik benne, az elsősorban a politikai tapasztalat. A magyar demokráciának soha a történelem folyamán nem volt még ideje és lehetősége arra, hogy kifejlessze erőit. Ennélfogva nincs meg benne az a politikai tapasztalat, az a politikai tudás, az erőviszonyok helyes mérlegelése, általában a viszonyok helyes felmérése, ami nélkül jó demokratikus politikát vívni nem lehet. Ezeket a hiányokat az idő kétségkívül pótolni fogja. Ma azonban megvannak és kihatnak a fiatal demokrácia min-

den megnyilvánulására. Annál súlyosabban esik latba a demokráciának ez a tapasztalatlansága, mert ugyanakkor vele szemben egy régi, öreg, minden hájjal megkent reakció áll. Az a reakció, amely különösen az utolsó 25 esztendőben nagyon jól kifejlesztette mindazokat a politikai eszközöket, amelyek meg tudják tévesztetni akármilyen íózan népnek a hitét is. Csak vissza kell gondolnunk az utolsó 4—5 év történetére, akkor látni fogjuk, hogy milyen ügyesen és milyen alattomosan dolgozott a reakció. Ezt a tulajdonságát most sem vesztette el. Egy kissé elalélt ugyan, de a demokrácia éltető levegőjében természetesen ő is erőre kapott és igyekezett azonnal kihasználni azokat a lehetőségeket, amelyeket a demokrácia, a demokrácia törvényeinek betartása a reakció számára is bizonyos fokig nyújt.

Aki ismeri a 10-12 év előtti Németországot, az tudja, hogy Hitlerek annak idején micsoda ügyes furfanggal használták fel a demokráciaadta lehetőséget arra, hogy a demokráciának kitörjék a nyakát. Ugyanez folyik ma nálunk, természetesen változott viszonyok között, de lényegében 'Ugyanazokkal az eszközökkel. A magyar demokráciának egyik legnagyobb veszélye ma az, hogy a saját törvényeinek a felhasználásával beleszivárog ereibe a reakció mérge és belülről a demokráciaadta lehetőségek kihasználásával próbálja tönkretenni a fiatal népi erőknél, a magyar nemzet demokratikus talpraállításának minden lehetőségét. Szembe kell nézni ezekkel a dolgokkal, mert legtöbbször igen ügyesen és meglehetősen politikai tapasztalatra támaszkodva, elálczva jelentkeznek politikai életünkben. Nagyon gyakran a jószándékot mímelik. Én már 35 éve vagyok a politikai életben és saját tapasztalatomból tudom, hogy a legnehezebb olyan ellenség ellen harcolni, ki rossz szándékait, reakciós szándékait, a jószándék álarca alá rejti. Ez a tapasztalat természetesen nemcsak az én szerzeményem. Egy régi angol politikai közmondás azt mondja, hogy a pokol jószándékkal van kövezeve. Ez a jószándék újabban rendkívül nagy szerepet kezd játszani politikai életünkben és a reakció álczott támadásának kétségkívül egyik leghatásosabb módszere.

Nézzük végig azokat a kérdéseket, amelyekben ez az álcázott, „jósándékú” támadás a magyar demokrácia ellen fellép. Vegyük elsősorban a földreformot. Afelől semmi kétség, hogy a földreform volt eddig a fiatal magyar demokrácia leghatalmasabb alkotása. Politikai és gazdasági jelentőségét az elmúlt 2-3 hónap távlatában még szinte lehetetlen felmérni, de mindannyian tudjuk, hogy a földreform sikerével áll, vagy bukik a fiatal magyar demokrácia és ezen túlmenőleg a földreform sikerétől függ a magyar nemzet megújodása. Ez tehát — hogy úgymondjam — központi kérdése a magyar politikai életnek.

A Magyar Kommunista Pártnak az álláspontja ebben a tekintetben közismert. Az a földreform, amelyet Magyarországon végrehajtottunk, és amelynek mérsékelt és a nemzet érdekeit szem előtt tartó szempontjait mindenki kénytelen elismerni, ez a földreform, elmondhatjuk, elsősorban a Kommunista Párt műve. Anélkül, hogy itt el akarnám vitatni a többi pártok részvételét, meg kell mondanom, hogy aki a politikai élet hőmérsékletváltozásait le tudja mérni, az észrevehette, hogy a földreform követelésében és végrehajtásában az egyes pártok között lényeges hőmérsékleti különbségek voltak. Volt olyan párt, amely forrón, tüzesen követelte és volt olyan párt, amelyik lagymatagon és mondjuk inkább passzív módon. Most, miután a föld a parasztság kezébe jutott és a kérdés lényegében meg van oldva, most egyes demokraták szemében talán az a benyomás keletkezhetett, hogy azzal, hogy a föld a paraszt kezébe jutott, el van intézve a földreform.

Sajnos, ez nem így van. A kommunisták az első perctől kezdve hirdették, hogy magával a ténnyel, hogy a földet átadtuk a parasztoknak, a földreform nincs elintézve, az eredmény még nincs biztosítva. Mi figyelmeztettük a földhöz juttatott parasztságot, de azon túlmenőleg az egész magyar demokráciát, hogyha kisebb mértékben és elvetélt formában is, de volt Magyarországon már egy földreform 1920-22 után. Ez a földreform 10 esztendő után azzal végződött, hogy a paraszt az adó, a bankuzsora és egyéb állami intézkedések következtében nemcsak elvesztette azt a

4-500.000 hold földet, amelyet a forradalmak utáni esztendőkhöz kapott, de nagyon sokszor tetejébe még a régi földjét is. Jelenleg is megvan az a veszély, hogy az új földhözjuttatottak 2-5, vagy 10 év múlva ismét elveszítik a földet, ha nem támogatjuk őket teljes erővel. Hogy ez a jóslásunk mennyire reális és alapos volt, azt mutatja az a kezdődő roham, amely nem követel többet és kevesebbet, mint a földreform visszacsinálását. Természetesen nem ilyen nyíltan és élesen, mint ahogy én mondom. De aki meg tudja látni, hogy a csirázó fácska körülbelül hova fogja vetni az árnyékát, az azokból a jelenségekből, amelyeket ma már látunk, ki tudja számítani, hogy mi lesz ebből a folyamatból, ha idejekorán fel nem lépünk ellene. Egyre-másra jelentkeznek volt földbirtokosok, akik visszakövetelik a földjüket.

Két nappal ezelőtt az egyik budapesti lap ismertetett egy ilyen esetet, amelyben arról volt szó, hogy valaki az 1354 holdas birtokából visszakövetel 1350 holdat. 270 parasztot kellene kidobni frissen kapott földjéről, ha ezt a kérést teljesítenénk. A kérelem meg van indokolva mindenféle jogászai érveléssel, a követelés formailag alá van támasztva. Ez az eset az első nyilvánosságra jutott fecskéje a reakció kísérletének, mi azonban tudjuk, hogy ennek a fecskének már vannak más követői is. Nem lehet azt mondani, hogy ez az egy fecske nem akar tavaszt csinálni. Megindult egy komoly roham a földreform ellen.

Természetesen mi, minthogy tisztában vagyunk azzal, hogy a földreform a magyar demokrácia létkérdése, résen vagyunk és ebben a tekintetben velünk van az egész magyarság zöme, elsősorban velünk van az a 700.000 falusi ember, az a 700.000 földműves, aki a földreform nyomán életében először földhöz jutott. Mindenesetre az a körülmény, hogy a földreform kérdése 3-4 hónappal a befejezése után újra napirendre került, hogy a demokrácia erőinek látszólagos egysége mellett már megindulhatott a roham a földreform ellen, mutatja a reakció aktivitását. Természetesen a demokrácia erői nem alszanak és gondoskodni fognak arról, hogy ezt a rohamot visszaverjék. Visszaverjék elsősorban a falu népének a segítségével,

annak a falusi népnek a segítségével, amely az utolsó 25 esztendő alatt nem igen politizálhatott, nem fejlődhetett ki benne az érzék, hogy újságcikkek és programbeszédék alapján élesen különbséget tudjon tenni a között, aki igazi demokrata és a között, aki csak a szavakban demokrata. Ez a falusi réteg most a földreform kérdésén keresztül meg fogja érteni, hogy az igazi demokrata az, aki a földet biztosítani akarja a számára és nem lehet demokrata az, aki el akarja venni tőle. A Kommunista Párt természetesen azoknak az oldalán áll, akik a paraszt számára biztosítani fogják a földet. Az ilyen magatartás, mint a Kommunista Pártnak a földreformhoz való viszonya, egyúttal megvilágítja pártunknak a magyar parasztsághoz, a magyar demokráciához való viszonyát is. Azt hiszem, ez a kérdés elég világos.

Vegyünk egy másik kérdést. Ez a választások kérdése. Sehol eddig a magyar sajtóban nem merült fel semmi néven nevezendő konkrét terv arról, hogy hogyan folyjanak le a választások. A Kommunista Párt erről nem írt soha. Általában leszögezte magát az általános, titkos, egyenlő és községenkénti választójog mellett, amelynek korhatára legyen lehetőleg alacsony és terjedjen ki a nőkre. Ez a Kommunista Párt álláspontja.

Mégis az utóbbi időben bizonyos oldalakról hatalmas védőkampány indult a tiszta választások, a terrornélküli választások, a szabad választások mellett. Az ember azt hinné, hogy itt szélmalom ellen harcolnak és e körül folyik a nagy vita. Sajnos, itt sem nevezik nevén a gyereket. A harc nem a választások körül folyik, melyek még nincsenek kiírva, senki sem tudja a pontos idejüket. A harc egyelőre a választójog körül folyik, mégpedig a körül, hogy megadjuk-e a választójogot a régi reakció és a nyilas rezsim embereinek, vagy ne. Mi kommunisták ebben a tekintetben egyszerű és világos álláspontot képviselünk. Szerintünk nem lehet beleszólást engedni a demokrácia ügyeibe, az új Magyarország felépítésébe azoknak, akik a nemzetet oda juttatták, ahol ma van.

Mi tehát azt követeljük, hogy meg kell fosztani az aktív és passzív választójogtól mindazokat, akik a nyilas

érában, vagy a Magyar Élet Pártjában, vagy a Magyar Megújulás Pártjában és abban a rengeteg fasiszta szervezetben, amelynek feloszlatását maga az ideiglenes nemzeti kormány rendelte el, vezető állást foglaltak el. Ez a mi választójogi programunk alapja. Ugyanakkor hozzáteszem, hogy nem akarjuk kizárni a választójogból azokat a megtevéstett egyszerű falusi, vagy városi embereket, akik politikai járatlanságukból, vagy nyomás alatt, vagy egyszerűen a fasiszta, reakciós demagógia hatása alatt beléptek a nyilas pártba, vagy valamelyik reakciós szervezetbe. Ez a másik oldala a mi választójogi tervezetünknek, elgondolásunknak.

Éles különbséget teszünk nyilas és nyilas között, vezetett és vezető között és meg vagyunk győződve róla, hogy ezt a magyar demokráciának minden barátja és híve teljes erővel helyeselheti. Azoknak a megtevéstett százezreknek, akik 1939-ben, 1940-ben, vagy 1941-ben a kormány nyomására, vagy a fasiszta demagógia hatása alatt megszédültek és beléptek valamilyen reakciós, vagy nyilas szervezetbe, azoknak meg akarja könnyíteni a visszatérést a nemzet politikai életébe. De ugyanakkor ki akarja zárni a nemzet politikai életéből mindazokat, akiknek működése következtében Budapest romhalmaz lett, akiknek a működése következtében száz esztendő munkája ment tönkre, száz és százezer magyar férfi pusztult el és akiknek a munkája következtében ott tartunk, ahol tartunk. Ez a mi álláspontunk; azt hiszem, világos és érthető.

Akik nem így vélekednek, azoknak a gondolatmenete is igen világos, azok vissza akarják egy korlátlan választójogon keresztül csempészni a magyar közéletbe az Imrédy-pártiakat, a Magyar Élet Pártját és ha jól megy, a nyilas pártnak is, hogy úgymondjam — elfogadható elemeit. Látják tehát, kedves hallgatóim, hogy egy ilyen, látszólag a demokrácia érdekében való kérdésfelvetés háttérében, amely a választások tisztaságát és nyomásmentességét követeli, lényegében az a kérdés húzódik meg, hogy résztvegyenek-e a választáson a régi reakció szekértolói, vagy ne. A mi álláspontunk, hogy ne vegyenek részt és azoknak,

akik most a demokrácia védelmében a tiszta választások ürügye alatt jönnek, a véleménye az, hogy igenis vissza kell őket eresztsem, módot kell nekik adni, hogy folytassák azt, amit eddig csináltak és kíséreljék meg két ilyen elvesztett háború után harmadszor is szakadékba vezetni a nemzetet.

Egy másik nagyon sokat vitatott kérdés a rendőrség kérdése. A kérdés az, legyen-e a demokráciának kardja, éles foga, éles karma, amivel védekezni tud, vagy pedig legyen olyan demokrácia, mint amilyen Németországban volt a weimári, amelyik nyugodtan és türelmesen nézte, hogy hogyan készülődnek ellenségei. Addig nézte ezt, amíg aztán egy napon tényleg elvágta a nyakát. Ebben a kérdésben is a helyzet nagyon világos. A Kommunista Párt azt mondja: a demokrácia legyen erős, legyenek izmai, legyen szemfoga, legyen kardja és tudjon védekezni ellenségeivel szemben. Azt hiszem, ez világos és érthető álláspont. Azt is tudjuk, hogy kik az ellenségeink. Ennélfogva a Kommunista Párt azt követeli, hogy a demokráciának legyen erős rendőrsége is. Természetesen jó rendőrsége is legyen. Ugyanolyan természetes, hogy öt hónap alatt jó rendőrséget létrehozni nem lehetett. Az megtörténhetett, hogy mondjuk egy vízügyi hivatalnak összes tisztviselőit igazolták és a vízügyi hivatal dolgozik tovább. A rendőrség, mely Magyarországon, de egyebütt is, elsősorban politikai szerv, természetesen ilyen módon nem jöhetett át a demokrácia oldalára. Ez az a szerv, amelyet a szó szoros értelmében az alapjától kellett újjáépíteni. Öt hónap alatt kifogástalanná tenni egy rendőrséget természetesen nem lehet. Ezt mi kommunisták tudjuk a legjobban, mert mi sokat foglalkoztunk a rendőrség kérdésével és vele szemben pozitív kritikát gyakoroltunk. Mi azt mondjuk, hogy a demokráciának legyen kardja, mások viszont ezt kifogásolják.

A rendőrség elleni támadások rendszerint azoknak az oldaláról jönnek, akik nem azt kifogásolják, hogy a rendőrség nem elég élesen harcol a reakció ellen és nem úgy akarja javítani a rendőrséget, hogy az eddiginél élesebben harcoljon a reakció ellen, hanem ellenkezőleg, már azt is

sokalják, ami eddig történt. Én szeretem a számokat és a statisztikai adatokat, mert azok mindennél jobban megvilágítják az egyes tényeket. Magyarországon, amely kétségkívül az európai államok közül a legtöbbet szenvedett a háborúban és ahol a háború bűnöseit ennél fogva a legkíméletlenebbül kellene felelősségre vonni, Magyarországon eddig elítéltek kettő, azaz kettő háborús bűnöst. Ez a mi harcunk eredménye a reakció ellen. A Kommunista Párt tehát azt kifogásolja, hogy a rendőrség nem harcol eléggé a reakció ellen és nem harcol természetesen a Népbíróság sem. Ezért mi azt mondjuk, hogy ezen a téren sürgős és alapos változásra van szükség.

Sietek kijelenteni, hogy ez a probléma nemcsak a fiatal magyar demokrácia problémája. Ez a probléma minden más fiatal demokráciánál felmerül. Felmerült ez az Amerikai Egyesült Államokban is, amikor ott a demokrácia fiatal volt. Ott is kifogásolták, hogy üldözik a reakció híveit, miután sikerült a nemzeti függetlenséget kivívni. Jefferson, az ismert demokrata, aki később az Egyesült Államok elnöke lett, erre így válaszolt: „A szabadság olyan fa, amely akkor virul a legjobban, ha gyökerét bőven öntözik szabadsághősök és tyrannusok vérével”. Nos a magyar demokrácia fáját különösen az utolsó esztendőben elég bőven öntözték a hazafiak vérével, ideje, hogy a tyrannusok, vagy — ahogy mai terminológiával mondják — a nyilasok, a fasiszták, a reakciók vére is kissé hozzájáruljon ahhoz, hogy a magyar demokrácia fája erőteljesebben virágozzék.

Én azért nyúlok ilyen előszeretettel az angolszász demokrácia vezetőihez és azoknak kijelentéseihez, mert nem egyszer azt találom, hogy az emberek elsősorban az angolszász demokráciára való hivatkozással próbálják a magyar demokráciának szemfogait és karmait letompítani. Én azonban, aki, mint mondtam, sokat foglalkoztam a fiatal demokráciák kezdeti életével, örömmel látom, hogy az igazi nagy demokraták lényegében az ő viszonyaik között ugyanazt a nézetet vallották, amit ma vallanak a magyar demokrácia fiatal harcosai és köztük elsősorban a Kommunista Párt.

Például, amikor az Egyesült Államokban a függetlenség kivívása után a leszereléssel kapcsolatban zavargások törtek ki, a leszerelt katonák egyrésze fegyveresen akart követeléseinek érvényt szerezni, akkor az előbb említett Jefferson volt az Amerikai Egyesült Államok követe Franciaországban. Abban a Parisban, amely akkor még nem a forradalom Parisa volt és ezért nagy örömmel tárgyalták azt a hírt, hogy a fiatal amerikai demokráciának milyen nehézségei vannak. Kárörvendően mentek Jeffersonhoz, hogy megkérdezzék a véleményét, hogy mit szól ezekhez a dolgokhoz. Mit szól ahhoz, hogy a leszerelt katonák fegyveresen követelik bizonyos jogok teljesítését. Erre Jefferson nyugodtan azt válaszolta: „Nagyon örvendek ennek a ténynek, mert ez azt mutatja, hogy az amerikai farmerek fiaiban van még kezdeményezési erő, hogy ha valamit helyesnek tartanak, nem engedik magukat a formális törvényektől zavartatni”. Ez volt a válasza és ma 150 esztendővel ezután, meg kell állapítanunk, hogy az amerikai demokráciának egyik óriási ereje mind a mai napig ez a kezdeményező erő, az amerikai ú. n. pionír, úttörő szellem, amely nem engedi a formális törvényektől korlátoztatni magát, ha népe, vagy a demokrácia érdekéről van szó. Azoknak, akik az ifjú magyar demokrácia nehézségeire, vagy a fiatal demokráciával járó rendellenességekre panaszkodnak, melegen ajánlom, hogy tanulmányozzák — mint ahogy én tanulmányoztam — az angol és az amerikai fiatal demokráciák első esztendeit és valószínűleg másként fognak nézni azokra a dolgokra, amiket itt ma tapasztalunk.

Vegyük a felépítés kérdését. Kétségkívül ez ma a magyar demokráciának központi kérdése és egész bátran el lehet mondani, erejének próbaköve. A Kommunista Párt ennek megfelelően minden erejét mozgósítja a felépítésre. A részletekről itt nem akarok beszélni. Aki a sajtót olvassa, az tudja, hogy ebben a tekintetben tényleg sikerült igen komoly eredményeket elérnünk. A budapesti embernek nem kell magyaráznom, hiszen a saját tapasztalatából, a mindennapi életben látja, hogy a felépítés komoly eredményeket ér el. Azt kellene hinni, hogy a demokrácián belül mindenki lelkes örömmel támogatja ezt a felépítést.

Ez azonban alapos tévedés. Itt is igen komoly támadások érik a felépítést. Komoly támadások, természetesen itt sem nyílt formában. Olyan követelést nem találunk a magyar lapok, vagy a magyar politikusok felszólalásában, hogy ne építsük fel az országot, mert ilyet nem tűrne sem a magyar paraszt, sem a magyar munkás.

Itt is megvan ugyanaz a metódus, amiről egyszer már beszéltem, a jószándék leple alatt, vagy a figyelmeztető jószándék leple alatt próbálják ezt a nemzetünk számára annyira létfontosságú kérdést megfúrni. Például felvetődik az a kérdés, hogy saját erőnkől hozzuk-e rendbe az országot, vagy pedig külföldi segítséggel. Mindjárt meg kell mondanom, hogy a Kommunista Párt a kérdést soha ilyen módon fel nem vetette. Az természetes, hogy ebben a helyzetben, amikor az ország gazdaságilag mélyponton áll, két kézzel kapunk minden segítség után, amely külföldről jön. Ebben a tekintetben, ahol módunkban volt, közvetlenül közbe is léptünk. Mondjuk, a Szovjet-Únió felé meg is tettünk mindent, ami lehetséges, hogy a Szovjet-Únió annyi segítséget nyújtson nekünk, amennyit csak bír. E kérdés nem úgy áll, hogy a Kommunista Párt kizárólag csak a magyar erőkre támaszkodva akarja a felépítést. De ugyanakkor a Kommunista Párt ismeri a viszonyokat és tudja, hogy amíg külföldről komoly segítség érkezik, abba idő telik. Márpedig a vízvezeték, a villanyt megindítani, a mindennapi kenyérről gondoskodni, mind olyan feladat, amelyeket azonnal meg kell oldani.

A Kommunista Párt természetesen kiadta azt a jelszót, hogy segíts magadon, az Isten is megsegít. Ennek a jelszónak igen komoly hatása volt, olyan hatása volt, amely falun is, városon is felért egy népszavazással. A falun a paraszt, sem a régi paraszt, sem az új földhöz jutott paraszt, nem tépelődött azon a kérdésen, hogy hozzáfogjon-e a föld megműveléséhez és gazdaságának újjáépítéséhez, mielőtt a Szovjet-Unióból, vagy az Amerikai Egyesült Államokból komoly gazdasági segítséget kap, hanem feltúrte az ingujját és nekifogott a munkának. Meg lehet állapítani, hogy minden külföldi segítség nélkül a földek 80%-a be van vetve. A paraszt tehát a maga módján ezt a kérdést úgy

oldja meg, ahogy azt neki a Kommunista Párt ajánlotta: segíts magadon, az Isten is megsegít.

Ugyanezt tették a város munkásai is. Magyarország eddig a Szovjet-Énió által nyújtott élelmiszer- és fűtőanyagsegítségen kívül semmi néven nevezendő külföldi segítséget nem kapott, ennek dacára mindannyian fel tudjuk sorolni azokat az igen jelentős eredményeket, amelyek a felépítés frontján történtek. Általában legyen mindenki tudatában annak, hogy az, amit mi a külföldről fogunk kapni, elsősorban attól függ, hogy milyen felépítési kedvet mutat maga a magyar nép. Ha a külföld azt fogja látni, hogy a magyar nép tétovázás nélkül, azonnal hozzálát ahhoz, hogy amit a háború tönkretett, a saját erejéből építse fel, akkor sokkal szívesebben segítenek neki, mint ha azt látnák, hogy a vezetői is és a nép maga is arra vár, hogy a sült galamb a szájukba repüljön.

Aki tehát azt mondja, hogy kár belefogni a munkába, hazugság az, hogy a saját erőnkéből rendbe tudunk jönni, 40 évig sem tudjuk rendbehozni az országot, az lényegében miről beszél? Azt akarja mondani más szavakkal, hogy: ne dolgozz, ember, úgylis hiába itt minden! Dugjátok zsebre a kezeteket és várjátok, amint a sült galamb a szájatokba repül. A sültgalambvárás igen komoly politikai veszély és igen komoly politikai fegyver. Én nagyon jól tudom, hogy a magyar nép zöme nem hallgat ezekre a hamis prófétákra. Azt is nagyon jól tudom, hogy iriég a kapitalisták jelentékeny része is ellenzi ezt a zsebetett kézzel sültgalambot várást. Ugyanakkor azonban vannak igen komoly körök, melyek rosszalólag néznek arra a hallatlan erőfeszítésre, amelyet a magyar falu, a magyar város és a magyar intelligencia jelentékeny része a nemzet felépítése körül végez. Ezeknek az uraknak sokkal szimpatikusabb volna, ha itt kiderülne, hogy a magyar demokrácia nem tudja rendbehozni a gazdasági életet, ha itt infláció volna, amely elkésérite né a munkásokat, elkésérite né a parasztokat, elkésérite né a középosztályt, az állami tisztviselőket, mindazokat, akik fix fizetéséből élnek.

Ezeknek az uraknak nem rokonszenves, ha látják, hogy a magyar nép és épp annak legegészségesebb része,

a magyar paraszt és a magyar munkás a saját erejéből kezd kijutni a mélységből, amibe a háború taszította. Ennek az elégedetlenségüknek olyan formában adnak kifejezést, hogy terjesztik a csüggedést, hangoztatják a kilátástalanságot, s igyekeznek a felépítés lobogó lángját lehetőleg lohasztani. így fest a mai politikai életben ilyen életbevágó kérdésnek a másik oldala. A kommunista és vele együtt a nemzet túlnyomó többsége a felépítés mellett áll, szemben vele azok, akik a kishitűséget, a lemondást, a sültgalambvárást hirdetik. így kell látni a magyar politikai kérdéseket és így viszonylik hozzájuk a Magyar Kommunista Párt.

Felmerül egy másik kérdés, amelyet különösen az intelligencia részéről gyakran hallani: milyen típusú legyen a magyar demokrácia. Itt kétféle véleménnyel találkozom. A magyar értelmiség túlnyomó többsége — amennyiben nem volt a németek hatása alatt — az angolszász viszonyokat tekintette ideálisnak és a Szovjet-Únió viszonyairól a legjobb esetben úgy nyilatkozott, hogy nem ismeri őket és ennél fogva nem tekintheti példának. Ez a kérdés gyakran felmerül ma, különösen az értelmiség részéről, s nekem, mint kommunistának gyakran felteszik e kérdést. Megmagyarázom az illetőknek, hogy én az angolszász kultúrának egyik legrégebb magyar csodálója vagyok, mert még az első világháború előtt laktam Angliában és abban az időben láttam a hatalmas angol birodalmat és kultúráját, amikor erejének teljében volt, amikor még nem tépázta meg két világháború vihara.

Én nagyon jól tudom, hogy az angolszász kultúrának olyan hallatlan teljesítményei vannak egész kultúránk kialakításában, hogy nélküle el sem képzelhető a modern élet. Azt is tudom, hogy az angolszász életmód még hosszú évtizedekre, talán évszázadokra rá fogja nyomni a pecsétjét a modern fejlődésre. Ugyanakkor azonban tudom azt is, hogy egy életmódot, egy kultúrát nem lehet mesterségesen átültetni egyik országból a másikba. Ez áll nemcsak az angolszász kultúrára és életmódra, hanem a szovjet életmódra is. Az angolszász életmódnak olyan gazdasági és történelmi alapjai vannak, amelyek miatt ez csak ott fej-

lódhatott ki. Gondoljunk pl. az angol gyarmatbirodalomra. Az a gazdasági bőség és annak folyományaképpen az a gazdasági és politikai rend, amely Angliában létezik, egy négyszázmilliós gyarmatbirodalmon alapszik. Ha elveszük mögüle a gyarmatbirodalmat, akkor azonnal meg fog változni az egész angol életszínvonal és életmód.

Aki tehát Magyarországra mechanikusan az angol életmódot szeretné átplántálni, az elfelejti, hogy ehhez hiányzik a megfelelő gazdasági alap. Annakidején Rákosi Jenő folyton 30 millió magyarról álmodozott, de olyan merész magyar álmodozó még nem volt, aki ehhez még háromszázmillió gyarmati lakost is hozzáálmodott volna. Ha hiányzik a gazdasági alap, akkor nehezen fogjuk csak úgy minden további nélkül az angol viszonyokat Magyarországra átplántálni.

Hasonló a helyzet az Egyesült Államokban, ahol tudjuk, hogy a világ leggazdagabb természeti kincsei találhatóak, ahol a lakosság a tetejébe rendkívül ritka, kb. egyhatoda Magyarország népsűrűségének. Ezek az óriási területek és a kincsekkel teli talaj, a csodálatos földrajzi helyzettel kapcsolatos gazdasági lehetőségek az alapjai az amerikai kultúrának. Magyarországra ezeket a viszonyokat nem lehet átplántálni, ennél fogva nem lehet az amerikai életviszonyokat sem mechanikusan átplántálni.

Hasonlóképpen nem lehet a szovjet viszonyokat hozzánk átültetni, mert a Szovjet-Únió óriási területe, nagyszámú lakossága és száz és száz egyéb gazdasági előfeltétele a mienkkel nem azonos.

A magyar demokráciának más utat kell választania. A magyar demokráciának a figyelmét a saját erejére kell itt is összpontosítania. A mi országunk ugyan rendkívül háborúsított, de a németek nem tudták elvinni sem a föld termékenységét, sem a föld kincseit, - sem a magyar földműves, a magyar munkás szorgalmát, az értelmiség szaktudását. Ezek itt maradtak és ezek olyan kincsek, amelyeket ha felhasználunk, olyan országot tudunk felépíteni Európának ebben a sarkában, amely példaképpen szolgálhat bármely más nemzetnek.

Ha összehasonlítjuk pl. helyzetünket Dániával, akkor azonnal látni fogjuk, hogy milyen hihetetlen előnyben vagyunk velük szemben. A magyar föld méhében rengeteg petróleum van. Dániában ennek nyoma sincs. Nálunk vannak Európa legnagyobb bauxittelepei, Dániában ennek nyoma sincs, nálunk igen gazdag barnaszételepek vannak, Dániában ennek nyoma sincs. Nálunk van valamelyes vas, egy csomó más használható érc, Dániában mindez nincs. A mi klímánk hasonlíthatatlanul jobb, a mi földünk talaja hasonlíthatatlanul termőbb, mint Dániáé. Minden előfeltételünk megvan arra, hogy itt egészséges, életerős demokrácia keretein belül boldog, egészséges, új, erős Magyarország jöjjön létre. Az egyetlen előfeltétel, hogy a demokrácia igazi demokrácia legyen és semmi se maradjon abból a régi rendszerből, amely az ország pusztulását okozta és amelynek romjait a fiatal demokráciának örökségképen át kell vennie. Ez a mi válaszuk arra, hogy képzeljük el mi az új magyar demokráciát: elsősorban a saját erőnkől, a magyar erőből felépített demokráciát akarjuk. Ez a demokrácia sokat fog kölcsönvenni keletről, sokat fog kölcsönvenni nyugatról, de ha megerősödik — magyar demokrácia lesz. A mi véleményünk tehát az, hogy a demokrácia felépítése nem importcikk, annak itt kell teremnie a magyar talajon és meg is terem, akármilyen nagyok is a nehézségek.

A modern magyar történelem folyamán először történik meg, hogy népünk egységes frontban áll a világ haladó népeivel, elsősorban a környező népekkel. A környező népekhez néhány nap óta a Szovjet-Únió is hozzátartozik. (*Nagy taps.*) Ez a körülmény már magábanvéve is biztosítja azt, hogy a magyar demokráciát nem fogják megtörni. De nem biztosítja azt, hogy ha nem vagyunk résen, hogy ha nem vagyunk keménykezűek, akkor a magyar demokrácia felépítése nem lassul meg, nem húzódik el. A felépítés minden elhúzódása meghosszabbítja a nélkülözések és szenvedések idejét és mivel a Magyar Kommunista Párt véleménye szerint ez a nemzet már eleget szenvedett, mi mindent meg fogunk tenni, hogy ez az átmeneti idő, a nélkülözések és szenvedések ideje, a lehető

legrövidebbre csökkenjen. Megígérhetem, hogy ebben a tekintetben a magyar demokrácia és azon belül a fiatal Magyar Kommunista Párt nem fognak tréfát ismerni.

Amikor mi körülnéztünk az országban és láttuk, hogy milyen hihetetlen károkat okozott a háború, a nyilasuralom, a 25 éves reakció, akkor megkíséreltük kissé kesztyűs kézzel nyúlni a dolgokhoz. A magyar demokráciának ez a kísérlete helyes és szükséges volt. Sajnos, az utolsó hetekben az a benyomás keletkezett, hogy a magyar demokráciának ezt a saját erejéből és önbizalmából fakadó lépését a reakció gyöngeségének tekintette. Azt hiszi, hogy azért bántunk kesztyűs kézzel egyes esetekben, mert félünk, vagy mert gyöngék vagyunk. Ilyesmi is előfordult már a történelemben. A fiatal magyar demokráciának most sürgős feladata, hogy az illetőket észretérítse és megmagyarázza nekik, hogy ez a lépés nem gyöngeségből, hanem erőből fakadt. Nem tűrjük, hogy most az újjáépítés küszöbén, amikor az aratáshoz fog a magyar nép, amikor a várost el kell látni új élelemmel, amikor meg kell állítani az inflációt, valaki a nemzet felépítését meglassítsa, vagy gátolja. Ez ma a magyar demokráciának legfontosabb feladata és természetesen a Magyar Kommunista Párt rajta lesz, hogy azt a kis hibát, amit a demokrácia elkövetett, a látszólagos gyengeséget, a lehető leggyorsabban korigálja.

Itt természetesen szó sincs arról, hogy valami bosszúhadjáratot indít. Itt csak arról van szó, hogy korigáljunk egy hibát, s végrehajtsuk azt a törvényt, ami már a régi római köztársaságnak is alapja volt: *Salus rei publicae suprema lex*. A közjó legfontosabb törvénye ma Magyarországon a demokrácia megerősítése. A Kommunista Párt minden fegyvert fel fog használni erre a célra és meg van győződve róla, hogy vele tart ebben a magyar nemzet túlnyomó többsége. Nemcsak a földhöz jutott parasztok a falun, nemcsak az országot építő munkások a városban, nemcsak az intelligenciának a demokráciához közeledő egyre nagyobb rétege, hanem a magyar nemzet minden demokratikusan érző fia. Mert tudja, hogy ez az egyetlen lehetőség ahhoz, hogy gyorsan felépítsük az új, erős, független, szabad, demokratikus Magyarországot alapjait!

A DEMOKRÁCIÁRÓL ÉS SZOCIALIZMUSRÓL

Szakasits Árpád.

Ennek a rettenetes háborúnak élménye arra készíti, a politikust, hogy olyan kérdéseket vessen fel, melyek általában véve nem elsődlegesen szokták érinteni, foglalkoztam őt. Olyan kérdések, szinte megoldhatatlan problémák gyötrik, melyek nyugalmasabb, biztosabb, egyenesvonalúbb korszakokban a filozófusokat, a költőket, az írókat érdekelték. Az ilyen konszolidáltabb években a politikus csak politizált, azaz: a közigazgatás, a gazdasági élet, a hadügy, a kultúra területéhez tartozó feladatok gyakorlati megoldásán, megvalósításán fáradozott azzal a tudattal, vagy tudatalatti, ösztönös érzéssel, hogy mögötte szilárdan áll egy értékrendszer, melynek ő, a politikus éppúgy engedelmeskedik a mindennapi élet folyamán, mint országa bármelyik polgára. Az ilyen viszonylag felhőtlen korszakokban az emberek úgy élnek, mint a nyugalmas polgár, ki tudja, hogy a bankban elhelyezett pénze ennyi és ennyi kamatot hoz, ezt neki havonta pontosan folyósítják, s lehet tervezni a jövő számára a felnövekvő generáció érdekében. Az ilyen fajta „aranykor” természetesen kevés volt, de volt. Nem sokáig tartott, mert az emberi történet rosszindulata hamarosan tönkreteszi a gondtalanságot, a nyugalmat, a békét. Vagy jönnek felfedezések, új gondolatok, melyek megbolygatják a társadalom egyensúlyát s egyszerre minden kérdéssé válik, az igazságok

hazugsággá válnak, ami eddig jónak tűnt, az gonosz lesz, ami szépként csillogott, gyönyörködtetett, és rút fintorral tekint a szemlélőre. A történelemnek nincs statikája. Az ember, a történelem alanya és tárgya, haszonélvezője és vesztese, egymás ellen harcoló erők csatateré, melyen a hosszú béke, a csönd, a nyugalom ismeretlen. Ha meg is áll egy-egy pillanatra, azalatt veritékes homlokát törli meg, hogy aztán újra folytassa ott, ahol az imént elfáradva abbahagyta a szívós erőfeszítést. Az ember tragédiájának meg győzelmének nincs határa. Az ember egyszemélyben tragikus jelenség meg diadalmaskodó hős. Ez teszi lényét kettőssé, érthetlenné, sokszor nevetségessé, gyakran szánalmassá, nem ritkán gyatrává.

Egy ilyen háború után, amilyen ez volt, a politikus felveti azokat az alapvető problémákat, melyek ugyan nem az ő szakmájához tartoznak, de mégsem képes előlük kitérni. Háború volt eddig is számtalan, de az háború volt, nem gyilkolás, mészárlás. Mert más a háború és más a gyilkosság. Amaz viszonylag egyenlő feltételek birtokában levő ellenfelek párbaja, emez egy felfegyverzett és egy fegyverzetlen fél találkozása, melynek eredménye nem lehet vitás. Ha összehasonlítjuk a két világháborút, mi sem természetesebb, hogy közöttük a legtöbb pontban azonos-ságot állapíthatunk meg. Elvégre ez is háború, az is háború. De a másodikban az esztelen gyűlölet és faji gőg lemérhetetlen foka lépten-nyomon kiütözik. Hiszen a fasiszmus azt csinálta, hogy „civileket”, öregeket és csecsemőket fogdosott össze és mészárolt le oly hideg démonizmussal, melyhez hasonlót keresve se találhatunk. Ó, a germánok meg a nyilasok kegyetlensége és kegyetlenkedései! Hányszor és hányszor emlegettük már, úgy-hogy attól kell tartanunk, hogy a rémtettekről szóló szavak eltemetik a rémtettek emlékét. Pedig kell, hogy ébren tartsuk a fasiszták példátlan cselekedeteinek borzalmát. Nem azért, hogy a bosszút szítsuk magunkban, hanem azért, hogy következtetéseket vonjunk le az emberről magáról, természetéről, hajlamairól, ösztöneiről. Akik látták, hogyan sülyedtünk az eddig nem tapasztalt mérték alá, azoknak nem lesz bátorságuk optimizmust hirdetni, az

embernek veleszületett jóságáról olcsó mondatokat összeilleszteni. A politikusnak gyakran nagyon nehéz cselekednie, mert fülébe suttogja a korszak angyala, hogy: „Ne tedd ezt, úgysis hiába minden, az embert nem lehet megváltani!” A politikusnak, aki őszintén akarja felebarátai javát, nem egyszer erőszakoskodnia kell önmagával, nehogy letargiába süllyedjen. De ráébredünk végül is arra, hogy megállni lehetetlen, a romokat el kell takarítani, helyettük új alkotásokat kell építeni még reménytelenül is. Erre kötelez az igazságrendszer, melyet eddig tökéletesen nem valósítottak meg azért, mert emberek csinálják a dolgokat. Az eszménynek csak árnyékát vagyunk képesek a földre kényszeríteni. A szocialista politikus nagyon jól tudja mindezt, s törekvését az vezeti, hogy lelkiismeretében nap mint nap fényesítgesse a szocializmus igazságait, hogy a valóságban ez az aranyként csillogó drágaság minél jobban felderítse az arcokat. És annál inkább kell dolgozni, minél több a baj, az elesettség, a nyomorúság.

Mindebből éppen elég van Európában. Nemcsak Németországról, Magyarországról, Lengyelországról, Hollandiáról stb. van szó, hanem minden egyes államról is, melyet a háború viszonylag kevésbé rongált meg. Az európai baj nemcsak külső, hanem belső is. A tönkrement városok arról beszélnek, hogy a bombák erősebbek a téglánál, a gerendánál, a malternél. Ha csak erről volna szó, nem érdemelné meg a jelenség, hogy annyit emlegessük. Az egészet rábízánk az építészmérnökökre. De a rombadólt városok, maga a háború mögött mélyebb értelmű tartalmak húzódnak meg: az európai válság letagadhatatlan szimptomái. Erről írt Nietzsche, Spengler, Huizinga, Ortega y Gasset, Klages, hogy csak a nálunk ismertebbeket említsük. Mindannyian megegyeznek abban, hogy válságba jutott az, amit így általánosan „polgári”-nak nevezünk. Ne higyjük azonban, hogy ők voltak ennek a sokáig lap-pangó válságnak legbátrabb, legvakmerőbb leleplezői. Legmélyebbre az a két férfiú látott, aki leleplezte a polgári társadalom ellentmondásait, maguknak a polgároknak cinizmusát, erkölcsnélküliségét. Ennek a két férfiúnak nevét Magyarországon huszonöt éven át szidalommal,

átkokkal dobálták. Ennek a két férfiúnak nevét nekünk szocialistáknak halkán volt szabad kiejtenünk. E két férfi, Engels Frigyes és Marx Károly, írta meg 1847-ben a Kommunista Kiáltványt, s a magyar olvasónak nagy hasznára lesz, ha ezt a ragyogó okfejtéssel s szárnyaló lendülettel fogalmazott vádiratot komoly elmélkedés tárgyává teszi. Ennek a röpiratnak szempontjai mellett érthetővé lesz korunk sok szenvedésének alapja, s megmutatkozik a jövő lehetőségének járható útja.

A következőkben a demokráciáról, a fasizmusról és szocializmusról lesz szó. Az előadás nem pályázik tudományos babérokra, egyedüli célja az, hogy számotadjon arról a naponta megújuló mérlegelésről, melyet egy szocialista politikus lépten-nyomon kénytelen elvégezni cselekedetei s megbeszélései során. Nem fogunk hallgatni a demokrácia előnyeiről], de hibáiról sem. Ha a demokrácia tökéletes rendszer lenne, nem született volna meg a szocializmus. Különben is sohasem árt, ha minden dologban felvetjük a „mi az igazság?” kérdését s jól megforgatjuk kezünkben a használt fogalmak pénzét, nem hamis-e?

A szocializmus mindent át akar venni a demokráciából, amit helyesnek, használhatónak tart és tapasztal. Ezt annál könnyebben teszi, mivel a szocializmus eszmevilága és a demokrácia eszmevilága között kisebb a szakadék, mint a demokrácia eszmevilága meg az arisztokrácia eszmevilága közt. Ezzel párhuzamosan ugyanezt mondhatjuk az egyes eszmevilágok társadalmi alapjairól. Hogy ezt megvilágítsuk, szükséges felelevenítenünk a közismert tényt, hogy a demokrácia az újkori polgárok műve, akik a középkor vége felé gazdaságilag, majd jóval később politikailag megerősödtek. Így a XVIII. század vége már az övékének mondható. Az újkori fejlődés akkor kezdődött igazán, amikor a város vette át a hatalmat a falutól, azaz a kereskedelmet, ipart űző polgár a földművelő paraszttól. Nem árt rámutatni arra, hogy *középkori* bencések kolostorai majdnem kivétel nélkül vidéken épültek (Pannonhalma, Monte Casino, Melk, Solesmes...), az újkori jezsuiták székházai pedig városokban keletkeztek. Aztán a középkori jellegű grófi kastélyok vidéken vannak, s az

arisztokrácia szívesen temetkezik vidéken, még ha állandóan városban lakott is. Újabb különbség az, hogy középkori gazdasági élet lényege a földművelés, az újkorié a kereskedelem meg ipar. Ne csodálkozzunk azon, hogy a termelés ágainak szerepcseréjére és a gazdasági élet helyének megváltozása óriási változtatásokat kényszerített a politikai, társadalmi és szellemi életre. A hatalom fokozatosan kicsúszott a földbirtokosok kezéből a kereskedő, iparúzó polgárokéba. A középkor paraszti, falusi, mezőgazdasági jellegű világában a jobbágy, a földesúr, a szerzetes, a lovag egynek érezte magát a földdel, a természettel, mely fölött a napsütés, az eső, a szél uralkodnak, ezektől függött megélhetése. A középkori ember úgy bele volt ágyazva a földbe, mint a gabona magva. Ahogyan a mag, a búza szára földhöz kötött, úgy a búza megművelője, a földműves is. A földművelés módszere nem változott évtizedeken át, ezért a földművelő középkornak nem volt történelmi érzéke, újkori értelemben véve. Mert a természetnek nincs története. Egy középkori francia paraszt munkája és érzülete rokonabb a mai alföldi parasztéval, mint a pesti gyárimunkás vidéken élő rokonaival.

A falusi középkor és a városi újkor között más különbség is van. A középkorban az élet legfontosabb területein „személyes birtokviszony” uralkodott. A vallás területén az ember az isten személyes birtoka volt. Személyes birtokviszony volt a földesúr és a jobbágy között is, ez amannak tulajdona, ez amannak úgy engedelmeskedett, mint fiú az apjának, legjobb esetben. Az ország egy-egy megyéjét, egyházi kerületét a gróf, a herceg, a püspök saját birtokaként tekintette.

Az újkor egész történetének folyamán a polgárság tíz körömmel hadakozott a személyes birtokviszony ellen, mely javában uralkodott a vallásháborúk idején is, amikor még érvényben volt a „cujus regio illius religio” elve és gyakorlata. A polgárság megszüntette — nehéz harcok árán — ezt a feudális jellegű személyes viszonyt s az emberek viszonyának főjellemzőjévé a jogi viszonyt tette, mely személytelen jellegű, racionalista természetű állapotot teremtett. Így lett a személytelen állam, a személytelen

bürokrácia. A társadalom tagja mintegy névtelen polgárrá válik az egyenlőség alapján, maga az állam pedig annyira elveszti minden perszonális vonását, hogy az egyik modern szociológus (Wiese) az államot „elvont kollektívumnak” nevezte el.

Ide kívánczik a harmadik főkülönbség is, mely a két kort elvágja egymástól: ez a pénz, melyet az egyik francia közgazdász *richesse abstraite*-nek jelölt meg, szemben az-
zal a jelleggel, mely a cserekereskedelmet, a terménygazdaságot egészen mássá teszi.

Ezen az éppen csak említett alapokon állva indította el harcát a hatalmát növesztő polgárság a középkor igazságrendszere ellen. Az egykor áhitattal tisztelt értékek közömböseké lettek, a szabad vizsgálódás jogának követelése egyre hangosabbá vált s alig maradt valami, amit a filozófusok meg ne tépáztak volna. A vallás dogmái elvesztették bűvös varázsukat a felvilágosodás idején s az egész életről lehullott a szakrális jelleg máza. Nem isten, nem egyház, nem fejedelem akarata lett döntő, hanem kinek-kinek belátása, ítélete, akarata, érzelme. Nem csoda, hogy Leibniz ki merte mondani az emberről a legnagyobb rangot, hogy az ember *un petit-dieu*, egy kis isten. A történelem kezdete és vége, célja és értelme maga az ember lett, nem más. Az embernek ekkora megnövekedése, öntudatának ekkora kiáradása magával hozta az új társadalmi rendet: a demokráciát. Az csak természetes ezek után, a demokráciának miért leglelke az önkormányzat, a szabadságjog, az általános választójog. A *Déclaration des Droits de l'homme* pontosan meghatározza a demokratikus polgár jogait: „Az emberek szabadnak születtek és jogaik tekintetében egyenlőknek... A politikai társulások célja az ember természetes jogainak megőrzése, melyek a következők: szabadság, tulajdonbiztonság, elnyomatással való szembeszállás.” A „harmadik rend” tehát pontosan körülhatárolta ezzel a deklarációval a maga jogait a múlttal, az arisztokráciával, a feudalizmussal szemben. Jogai védelmére bonyolult állami apparátust dolgozott ki, melynek célja a közjó megeremtése és megtartása. Tévedés volna azt hinni, hogy a polgárság demokratikus állama azért

alakult, hogy a tagok életébe beleszóljon. Szerepe inkább az éjjeliőr, tehát főképp ellenőriz és célja, hogy minél előnyösebb feltételeket biztosítson a gazdasági élet számára. A *my house is my castle* gondolata annyit jelent, hogy a polgár szabadon akar mozogni, önmaga egyéniségét és gazdagságát amennyire csak lehet megnöveszteti, még annak árán is, ha a szomszédja esetleg tönkremegy. Elvégre a középkor szigorú rendje, zárt, feltétlen állama ellen nem azért lázadt fel, hogy — modern szóval — egy régi diktatúrát ujjai cseréljen fel. Az egyén értéke nagyobb a közösségnél — ez olvasható ki a polgárság liberális demokráciájából. Individualizmusa bármelyik iskolás meghatározásban benne van: „A demokrácia jelent oly államformát, mely teljesen megfelelően egyfelől a jogállam, másfelől a kultúrállam követelményeinek, — intézményei által lehetővé teszi az állampolgári jogegyenlőség alapján a születésre, vagyonfokra való minden - tekintet nélkül magának az értelmi és erkölcsi értéknek lehető legjobb érvényesülését mind az államban, mind a társadalomban. Jelenti tehát annak a nagy problémának alkotmánypolitikai megoldását: miképpen lehetne az állam határain belül létező minden értelmi, erkölcsi és anyagi erőnek lehető legjobb kifejtését és a közügy érdekében lehető legjobb kamatoztatását.” (Schwarcz Gyula.) Ez a definíció elég mostohán kezeli a „közügyet”, mint olyant, mely valahol kívül van az egyéni körön, mely laza viszonyban van az egyedekkel.

A demokráciának politikai, szellemi, gazdasági, erkölcsi szempontból nem voltak pozitív tételei az individualium megbecsülésén kívül. Szabadságfogalma negatívumokban merült ki. Nem adott ehhez tartalmat, nem állított fel valóságos értéktáblákat, nem mutatta meg, mit kezdjen a polgár az ő szabadságával, hagyta, hadd intézze el ezt a kérdést kiki maga. Szellemi téren a legnagyobb tarkaság uralkodik a demokrácia birodalmában. Gazdasági rendszere szabadjára eresztette a kereskedelmet, az ipart és ennek következtében a legképtelenebb helyzetek adódtak elő. Montesquieu joggal ostromozza kora viszonyait: „A demokráciában élt görög államférfiak felismerték,

hogy a demokrácia egyetlen fenntartó ereje az erény. Ma-napság azonban másról sem beszélnek, mint iparról, kereskedelemről, pénzügyekről, gazdagságról és fényűzésről.” A polgárság kapitalistái nem törődtek erkölcsi szempontokkal, mikor profitról volt szó, nem emlegették az „erényt”, mint Montesquieu, de még úgy sem, mint Robespierre.

Végül a polgárság demokráciája ellenmondásokba keveredett, melynek főokát abban látjuk, hogy határozatlanul indult e pályáján. Kritikával kezdte s ez a negatív magatartása végül is elterpeszkedett minden viszonylatban. Nem pozitív programot adott, mint Engels és Marx, hanem rábízta magát az élet árára. így lett kétértelművé legfőltettebb fogalma, a szabadság. Nem arra gondolunk, hogy az egyik filozófus mellette tört pácát, a másik pedig ellene szavazott, tagadván azt, hanem arra, hogy mikép volt ez a gyakorlatban. A polgárság a szabadságot úgy értelmezte, hogy az a valóságban nem mindenkinek jár ki. Mert mi más lehet a magyarázata annak, hogy a választójogot az adóalaphoz kötötték, mint például Franciaországban a forradalom után, megállapítva, hogy az évi 300 frankos adó jogosít az állami életben való részvételre a szavazásban való részvétel útján. Továbbá, mit ér az a szabadság, mely a tőkést és a proletárt egymás mellé állítja, mondván neki: küzdjetek egymással, mert mindketten szabadok, egyenlők és testvériségben összekapcsol-tak vagytok — ez csak annyit ér, hogy a tőkés felfalja a proletárt. Ugyanígy állt a dolog az egyéniség, a személyi-ség megbecsülésében is.

Kétségtelen, hogy a polgári demokráciának alapvető hibái voltak és, vannak. Közöttük talán első helyet foglal el az optimizmus, hiszen első rendszeres bölcseleje a derül-átó Rousseau volt. Abból indult ki, hogy az ember eredendően jó, ezért méltó a szabadságra, melyben hadd fejlessze ki ösztöneit, érzelmeit, akaratát, értelmét. Pedig az ember nemcsak jó, hanem rossz is. Ennek aztán nem is lett más eredménye, mint az individualizmus elburjánzása, mely alatt nagyfokú anarchia lappangott. A demokrácia nem tudta megoldani azt a nagy problémát, hogy milyen

viszonyban is van hát tulajdonképen az egyén és az állam. Mert azért egyikről sem mondhatott le: az egyén tiszteletéről, mert ennek megerősítése végett dobta sutba a közép-kor rendszerét, de az állam meglétéről sem, mert ennek rendszerében és védelmében kötött üzleteket. E kettőnek, az egyénnek és az államnak viszonyát Rousseau nem oldotta meg, mert az egyénnek egyszemélyben két feladatot kell megoldania: egyrészt magánembernek (bourgeois), másrészt állampolgárnak (citoyen) kell lennie; más szóval: az egyéni szabadságot összhangba kell hozni az állampolgári kötelességekkel. Hogyan lehet az, hogy valaki nyárs-polgár lehessen a mellett, hogy állampolgár is? Ez a nagy kérdés, ami más fogalmazásban úgy hangzik, hogy a polgári társadalom egyrészt atomokra hull, másrészt mégis a közjog alá tartozik. A nehézséget jól látta Rousseau és ezt írta az „Emil”-ben: „Aki a polgári rendben meg akarja őrizni természetadta érzéseit, az nem tudja, mit akar. Folytonos önellentmondásban hanyódva, folyton ingadozva hajlamai és kötelességei közt, sem magánember, sem állampolgár nem lesz; sem önmagának, sem másoknak nem felel meg.” Hiábavaló volt Hegel próbálkozása is, hogy egyé kovácsolja az individualista polgári társadalom szét-esésre hajló rendszerét. Azzal, hogy tagadta az állam szerződéses voltát s helyette azt állította, hogy az nem más, mint az öntudatos erkölcsi szubsztancia — mindezzel csak nem oldódott meg a polgári demokrácia válsága, melyet főleg és elsősorban az egyéni profitra dolgozó bourgeois okozott.

Hiába kutatta Hegel a polgári demokrácia individualizmusának, szétesésre hajló természetének ellenszerét. Hatalmas rendszerének bírálatára kitérni: ez már nem a politikus feladata, elvégezték ezt Hegel tanítványai és ellenfelei. A legszebb „fogalmi költészet” sem tudja összemarokolni a széthulló anyagot, a tőkés rendszerének lappangó gazdasági és nyílt erkölcsi anarchiáját.

Nem kétséges, hogy a fasizmus német formája a szocializmus tanainak félreértésével arra vállalkozott, hogy „rendet” teremt Európa portáján kellő gazdasági analízis és program nélkül. Hirdette ugyan a közösség eszméjét,

de teljesen a polgári individualizmus szellemében a germániséget, a harmadik birodalmat, mint hatalmas egyéniséget, individuumot tekintette s ennek megfelelően a legteljesebb bőségben adományozta neki az önrendelkezés minden jegyét. Szakított a polgári demokrácia szabadságával és egyenlőségével; magatartásában csakugyan nem hasonlított a modern fejlődésnek semmiféle elképzelhető formájához sem. Hogy a faj elméletnek megfelelő kannibálpolitikához ragaszkodott, az éppen elégszer ismételt, gúnyolt, megvetett, kellően bírált cselekedete. De van egy vonása a faszizmusnak, melyet nem szoktak emlegetni és amely szerintünk alapvetően jellemző az ő tévelygő és reakciós mivoltára. És ez az, hogy a náci és vezérek fellevenítették a középkornak „személyes birtokviszonyon” alapuló társadalmát, mint azt előbb említettük a középkor és az újkor közti különbség megemlítésénél. Hitler saját tulajdonának tartotta az egész német népet, — ezzel akkora visszaesést okozott, amekkorára eddig még senki sem vetemedett. Az ember és az ember közt oly nehezen kialakult jogviszony eleinte Németországban, majd később egész Európában összeomlott. Ennek hatásaként minden német tábornok és közlegény úgy bánt bármelyik ország lakójával, mintha ez amannak birtoka, személyes érdekeinek szolgája lett volna. Európa népei nem ehhez voltak szokva s ha történetesen Németország megnyerte volna is a háborút, győzelmét nem sokáig élvezhette volna, mert a leigázott, vagy szövetségkötéssel megbénított országok sorra fellázadtak volna.

A természetellenes visszaesésnek természetellenes következményei lettek. A német nép s nyomában a csatlósok oly mértékben pervertálódtak, hogy a szenttelen szemlélőnek is meg kellett rendülnie.

A züllés nálunk is óriási méreteket öltött. Ennek csatánója nem a nyilas éra alatt következett be, hanem akkor, amikor bejöttek az oroszok. Méltóságos urak, kegyelmes asszonyok, tisztviselők és polgárok, kisiparosok és utcai nők serege egymással versenyezve fosztották ki az üzleteket. Nem hivatkozhatnak arra, hogy kényszer, erőszak nyomása alatt követték el a rablást. Egyéni ösztöneikre

hallgattak. Nem volt rendőr, nem volt hagyományörző és ellenőrző társadalom. Minden ember tehát, aki fosztogatott, lopott, nem hivatkozhat sem erre, sem arra, felelősége teljes. A nyilas éra alatt még lehetett mentegetőzni, hogy ezt és amazt külső nyomásra, halálos fenyegetésre kellett csinálni... De a felszabadulás első napjainak rablásaira nincs mentség. Hogy ez jellemző az ember belső, titkolt mivoltára, ez nem kétséges. De az sem kétséges, hogy a rablás ekkora foka, az elaljasodás ilyen hatalmas mértéke következménye társadalmunk 25 éves erkölcsi és intellektuális tönkremenetelének is. Rossz útra terelődött a magyarság s egész Európa.

A háború rettenetes élménye, a világégés lángjainak rőt fénye lelkiismeretvizsgálatra késztet és kényszerít. Más emberi magatartás méltatlan is hozzánk.

Mit vegyünk át a múltból? — ez a kérdés.

Átvesszük a szabadság eszményét, mert kezünkön van a terror, a bilincsek okozta sebek. De ez a szabadság sem gáttalan, parttalan. Hogy pontosan kifejezzük magunkat, segítségül kérjük Nietzsche megkülönböztetését. Nem a mitől való szabadság, hanem a mire való szabadság az eszményünk; Azaz a politikus leszámol a liberalizmus csalóka ábrándjaival s azt akarja, hogy a társadalom tagja pozitív értékek megvalósításával törődjék. Ezt a *gazdasági demokrácia megalapozásával* szándékozik elérni. E nélkül társadalmi és politikai demokráciát lehetetlenség megvalósítani. A gazdasági demokrácia megerősíti azokat, akik eddig a tőkessel szemben állva hátrányba kerültek; ezt azon az alapon teszi, melyet Marx a „Töké”-ben adott; ez nem más, mint az úgynevezett „meg nem különböztetett emberi munka”. Így tulajdonképpen az ember kerül a szocialista szemlélet középpontjába oly mértékben, mint még soha. De ne ringassuk magunkat abban az álomban, mintha Marx az emberről túlságosan jó véleménnyel lett volna. „Homocentrikus” történelembölcselete nem romantikus, nem tulajdonít az embernek angyalszárnyakat, hanem ellenkezőleg azt hangsúlyozza, hogy a történelemnek főmozgatója az anyagi érdek s ezzel tulajdonképpen visszatér azokhoz az alapvető, ősi, kiszakíthatatlan ösztönökhöz,

melyek mindannyiunkat kormányoznak, ezek pedig: az önfenntartás és fajfenntartás. A szocializmus embereszménye nem az állapotember, — de vizsgálódásának mégis ez a kiindulópontja. Innen szerzi realizmusát, ábrándoktól való mentességét. Valóban, pesszimizmus lengi át szemléletünket, de mindez nem jogosít fel senkit sem arra, hogy ölhetett kézzel üljön és siránkozzék szomorú, kilátástalan sorsunkon. Az egészséges, a valósággal számotvető pesszimizmus arra sarkal, hogy feloldja, megszüntesse azt az ellentmondást, mely a valóság csúfsága és az eszmény szépsége közt van. Úgy véljük, hogy a gonosz, irigy, kapzsi, zsarnok, gyilkos, tolvaj, rabló, hazug, szószegő, kizsákmányoló ember megjavítása olyan úton lehetséges, melyet nem tesz járhatatlanná a csalóka, könnyelmű optimizmus s főleg az ösztönök zabolátlansága. A bajok forrása legtöbb esetben az, hogy nem hallgatunk az értelemre s engedelmesskedünk ösztöneinknek. A szocializmus azt vallja, hogy az értelem az ember legértékesebb tehetsége, tehát átmenti a polgári demokrácia szemléletéből az intellektualizmust. Ragaszkodnunk kell ahhoz a magatartáshoz, melyet Sokrates tanúsított, mikor kijelentette, hogy „senki sem vétkezik tudatosan”, ragaszkodnunk kell ahhoz, amit Platon hirdetett, hogy addig nem lesz rend, igazság az államban, míg a filozófusok nem uralkodnak. Ez annyit jelent, hogy a legmélyebb belátású államférfiaktól várhatjuk a haza üdvét, akik részletesen ismerik nemcsak az emberek természetét, hanem az elébük tornyosuló feladatokat is. Éppen ezért óriási felelősség terheli az egyetem tanárait meg hallgatóit. A professzorok a tanítással, a tanulók a tanulással mind előbbre és előbbre jutva közelítenek a problémák meglátásához és megoldásához, ezzel uralkodnak az anyagon, nemcsak az ismeret, hanem a természet és az ember anyagán is. Minden egyes „kiművelt emberfő” közelebb hoz minket ahhoz az állapothoz, melyben egyre több ép több lesz a szellemi arisztokrata, ami más szóval annyit jelent, hogy a szellemi arisztokratizmus demokratizálódik. Ne gondolja senki, hogy ez az intellektualizmus csak Sokrates, Platon s a többi öt-hat nagy racionalista filozófus meggyőződése, tehát néhány ember magánügye. Nem

így van. Van egy hatalmas közösség, mely ilyen elvek szerint él, cselekszik. Ez a közösség a katolikus egyház, mely szerint a lelkiismeret szava egyenlő a *dictamen rationis practicum*-mal, azaz az értelem gyakorlati útmutatásával. Persze, ezt a legtöbbször csak elméletben létező magatartást nagyon nehéz mindennapi gyakorlattá tenni, mert az ösztönök, érdekek elsodorják a tisztaságra törekvő ítéletet. Pedig hiába, csak ez lehet az eszmény: az ész, a belátás uralma mindeneken. Marx egyik leghatalmasabb gondolata éppen ide vág. Azt írja egy helyen, hogy a proletariátus akkor szűnik meg, amikor a filozófia megvalósul. Mit jelent ez? Annyit jelent, hogy amikor majd mindenki filozófussá válik, akkor eltűnik a nyomor osztálya, vagyis: amikor az emberek az elmélkedés, a belátás útját járják, akkor felismerik a helyes cselekedetek sorrendjét, s oly mélyen ismerik fel, hogy a szerint kell cselekedniük. Akkor a gondolat ereje át meg áthatja a társadalmat s az egyedek benne a gondolat lendületével felfelkelnek: s megvalósul az igazi demokrácia, az osztály nélküli társadalom, melyben nem lesz szükség államra, mivel az emberek csak arra szorítkoznak, hogy szükségleteik kielégítésére szolgáló rendszert teremtsenek, amint ezt Engels és Marx oly gyakran hirdette. Igaz, mindez nem létezik még, tehát utópia és ábránd. De ábrándok nélkül, vagyis vezérlő gondolat és eszmény nélkül élni nem lehet. Ha nem tartanánk magunkban a jövő szépségének lángját, életünk teljes sötétségben botorkálna. Bevalljuk, ez a történelmi materialisták idealizmusa, s ezt nem szegy éljük sem önmagunk, sem mások előtt. De amíg el nem érünk a célhoz, melyet időhöz kötni lehetetlen, szorgalmasan, ernyedetlenül muszáj dolgoznunk azon, hogy megneveljünk az embereket és a népet megtanítsuk önbecsülésre, önértetre s mások megbecsülésére. A XIX. század individualizmusa erre alkalmatlannak bizonyult. *Az idő most a kollektívizmusnak kedvez s remélnünk kell, hogy a közösségi életben az egyedek megtalálják az egymáshoz vezető ösvényeket* s így alakítanak új kultúrát, új erkölcsöt, új életérzést, sőt új életet, mivel erre nagy szükség van, hiszen az, amit magunk körül látunk, a halálról beszél.

A KULTÚRA FEJLŐDÉSE ÉS A DEMOKRÁCIA

Teleki Géza gróf.

Elsősorban nem politikát, hanem a tudomány egy vonalát érintem. Tanulmányom címe: „A kultúra fejlődése és a demokrácia”, túlnő mondanivalóimon, s nem fog tökéletesen egyezni azzal, amit elő fogok adni, tekintettel arra, hogy szeretnék bevetni egy olyan problémát, amelylyel a közelmúltban nem foglalkoztam, mely azonban lassan érlelődött meg bennem Kolozsvárt.

Azzal kell kezdenem, amit a cím mond: „demokrácia”. E kifejezést sokat halljuk. A legkülönbözőbb személyek demokráciáról beszélnek, s a legkülönbözőbb társadalmi rétegek maguk sem tudják, mi a demokrácia. Sokszor a XIX. század polgári demokráciájára gondolnak, vagy hallunk népi demokráciáról, mely ellentétben van az előbbivel. De amikor a fogalmat meg akarjuk világítani s megérteni, akkor analizálni kell, hogy mit jelent. Aki tud görögül, az tudja, hogy *ἄημος* népet jelent, *κρατεῖν* annyit, mint uralnodni. Furcsán hangzik tehát a népi demokrácia, vagyis a népi uralom. De van benne némi igazság. A múlt században kifejlődött demokrácia, amelyet a nyugati államokban látunk, az angol kabinetrendszer, a francia parlamentarizmus, az Egyesült Államok prezidencializmusa kétségtelenül nem ugyanaz, mint az, ami Kelet-Európában fejlődött ki.

Rátérek most arra a problémára, amelyet szeretnék egyszerű, nem tudományos szavakkal kifejtetni, és rá kell

mutatnom arra, hogy két szólásból, két személynek a mondasából lehet kiindulni. Az egyiket Lao-Tse kínai filozófus Taoteking című művében találjuk: „A szobának lényege nem a négy fal, hanem az általuk bezárt űr”. A keretet a politikai élet adja, de értelme a társadalom életében, s annak kulturális fejlődésében van. A másik Clemenceau mondása. Ő az első világháború után azt mondta, hogy „általánosságban az emberi természet nem változik”. Mindig emberek maradunk. Az ember nem változott lényegében neanderthali, avagy aurignaei kora óta. Egy keretbe, testbe, fejlődésbe vagyunk 'szorítva, amelyből kiválni nem tudunk. Az ember egy fejlődésmenetnek az eredménye, amelyet a természettudományban különbözőképpen fejtenek ki: pl. a Darwin, s később a Haeckel által hirdetett családfaelmélet, vagy a Dacqué-féle párhuzamos fajfejlődés elméletével. Hogy ez haladás, vagy visszamenés, azt megállapítani nem tudjuk, de kötelességünk keresni. De nemcsak ez a származási keret, hanem a külső viszonyok is erősen befolyásolják az embert és társadalmi fejlődését, történelmét, s a jelenkorban a demokrácia fejlődését is. Itt térek rá a tudományos vonalra. Ha valaki előveszi Európa geológiai térképét, némi tektonikai érzékkel megállapíthatja, hogy az úgynevezett Rajna-vonal, mely Rajna, mint folyó, Izlandnál torkollott egykoron a tengerbe, végigmegy a szabályos Rajna-vonalon, szétválasztja az Alpéseket keleti és nyugati Alpésekre, folytatódik az Adriában, s elér kb. a Nílus deltájáig. Nem egyenes vonal, mert ilyen a földön nincs. E törésvonal, mely évmilliók óta fennáll, determinálja lehetőségeinket. A történelmi és a történelem előtti korszakokban, a réz-, a bronzkorszakban, a fejlődés különböző volt a Rajnától nyugatra és keletre. Különböző volt azért, mert az alapnak, ebben az esetben a kéregnek felépítése más volt. A törés determinálólólag hatott pl. Nagy Károly idejében, vagy a germán és román népek elterjedésénél, a vallásharcoknál stb. Ha valakit érdekel, kutatásaival elindulhat az említett korszakokba, s azt fogja látni, hogy a rögfelépítés a Rajnától nyugatra egészen más fejlődést jelent a nemzetek, törzsek és fogalmak számára is. A demokrácia is másképp fejlődött ott. Ezt az emberi tör-

ténelemből kivetni s észrevétlenül hagyni nem lehet. De más tényezők is vannak. Vegyünk egy példát a jégkorszakból. Ennek két központja — az északi és az alpesi — között egy jégmentes területsáv feküdt. Az itt élt törzsek tanulmányozásánál azt tapasztaljuk, hogy éltek törzsek, családok, melyek egyik része cölöpös, másik része vadász volt. A vadász testileg nyúlánk, hosszúfejű volt. így az lehetett pl. a Cramagnon-ember is, s e vadásztípus szerte eljut Európába, gondolatvilágát előreviszi, kiéli magát. A cölöpös, a földet művelő helyben marad, a vadász elpusztul. E természeti kötöttségtől az emberi természet elválasztódni nem tud. Vagy pl. az Északamerikai Egyesült Államok sok európai népből alkotódtak, de meg kell állapítani, hogy ha tíz vagy húsz nemzet képviselői ott megjelentek, már az első generáció után megváltoztak. Egy csekélységet említek csak: az amerikai nő bokája csonttanilag ma már közelebb áll az indiánéhoz, mint az európaihoz. Hogy miért, azt nem tudjuk, még talán nem is kutatjuk. Ezek mind a természet által indokolt változások. Hasonló jelenségeket látunk a fogalmak kialakulásában s a lelki és szellemi életben is.

De térjünk rá fejtegetésünkben a mi országunkra. Magyarország olyan ország, amilyen bizonyos értelemben véve a világon nincs több. Az éghajlati térképen azt látom, hogy három klímának találkozhelye, ami szinte egyedülálló. A magyar nép szokásai ezzel párhuzamosan és arányosan alakultak ki. A mediterrán klíma jelenti a török behatolást és uralmat. A nyugati, atlanti klíma a németet hozta, mert az feküdt legközelebb, s a kontinentális klíma elhozta Ázsiát. E tényezők hatásait mind ismerjük történelmünkéből. Ezt többé kivetni a történelemből lehetetlen. Minél közelebb jövünk, az eszmék kapcsolódása által, annál erősebbek lesznek a természeti kötöttségek is. Köt a Földközi-tenger, a Nyugat és a Kelet. Ezt követni lehet részleteiben is, mert e természeti közösségtől el nem térhetünk. Vallási szempontból is el tudjuk végezni ezt az összekapcsolást. A hidegebb, vagy mondjuk kedvezőtlenebb klíma a protestantizmusnak kedvezett, ha nem is minden vonalában egynemű, de ezt az összehasonlítást sok tekin-

tétben ilyen vonalakon is elvégezhetjük. A természeti kötöttséget, függőséget követhetjük a kőkorszaktól kezdve a réz-, bronzkorszakon át, de követhetjük az úgynevezett alluviumnak a végén is. Hogy ez hány ezer év, arról nem érdemes beszélni, mert sokkal több, mint amennyit el tudunk képzelni. Nyomai megvannak a mitológiákban, és a mondákban is. Az emberiség évezredek óta foglalkozik ezekkel a problémákkal, amelyek emberi természetünk adottságai.

A fejlődés során változások történtek, amelyek rendszerint egy előző formának a változatai. Mint ahogyan az utóbbi két évezredben a legkülönbözőbb állam- és alkotmányformák keletkeztek és alakultak, s a legkülönbözőbb politikai fogalmak ma is oly formában élnek, mint valamikor hajdanában, mégis mi azt mondjuk, hogy számunkra újak. Volt demokrácia a görögöknél is, sőt azt mondhatjuk régebben is. És — amint hogy nem kívánok itt politikai sértést elkövetni — azt is megállapítom a tudomány és bölcsélet vonaláról, hogy egyik államforma sem örök. Ez a demokrácia éppen úgy fog változni, mint ahogyan változott a feudalizmus és a monarchia. A lényeg nem az, hogy mit hirdetünk, a lényeg az, hogy mi felé törekszünk: hogy a többi embertársainknak ugyanazokat a lehetőségeket adjuk, mint magunknak. Tehát az uralkodó és elnyomott rétegek közti viszony tisztázását kívánjuk. Ezt látom a mai demokrácia kifejlődésében. Mert Európa történelmét végignézve, megállapítható, hogy ennek cégjelzése ez a szó: hatalom. Ázsiát a bölcseségben tudnám kifejezni. Különbösen érdekes, hogy egyes indiai filozófiai könyvekben már évezredekkel ezelőtt rámutattak erre. Nálunk a hatalom van előtérben. Politikus, tudós s mások gyakorlati, szellemi, lelki vonalon a hatalom felé kívánnak minden erővel törekedni, a magunk érvényesülését, elgondolását kívánják másokkal elfogadtatni. Ez elsősorban európai tulajdonság.

Mit várhatunk egy új változatban megjelenő demokráciától? A demokrácia akkor egészséges, ha számításba veszi a tudományos fejlődés értékeit, mint a vallás, böl-

cselet eredményeit is, s ezeket összegezi. Sőt merem mondani, hogy a világbiztonsági szervezet igen okosan tenné, ha felállítana olyan tudományos tanácsot és kutató intézetet, amely meghallgatná a tudományban, vallásban, történelemben gyökerező eredményeket. Ebből az anyagból nemcsak gazdaságilag, politikailag vagy katonailag rendezhetné Európa életét, hanem a természeti és történelmi adottságokat figyelembe véve, közelebb tudná hozni a népeket a megértéshez. Utalok a már említett példára: milyen különbséget jelent az, hogy valamely ország egy klíma alá tartozik, vagy kettő, vagy három alá. Ha ezt megértik, a tárgyaló asztalnál is másképen fognak tárgyalni. Egy nép, mint nemzeti fogalom, akkor fejlődik, s kulturálisan akkor jelent értéket, ha mindezeket számításba véve, önmagán uralkodik. Ez egyike a legnehezebb feladatoknak egy nép számára. Tisztában kell lennie azzal, hogy kiket választ vezetőivé, milyen fogalmakat hirdetnek ezek, mennyi sajátosság van saját kultúrájuk fejlődéséből kitermelve. Egy nemzet, ha nem nyelvében és történelmében él, akkor nem nemzet többé. Csupán amorf, alakatlan massa, amely eltűnik hamarosan a történelem színpadáról. Hosszabb vagy rövidebb idő alatt, amit a külső körülmények szabnak meg. Tehát minden nép legyen előbb tisztában a demokrácia fogalmával, ha a demokráciát őszintén akarja. Nekünk a lényeg az, hogy megállapítsuk egymás közt: mi is az a demokrácia, mit értünk alatta, s milyen legyen a magyar demokrácia. E szerint fog a külföld elbírálni, a környező államok megítélni, s e szerint fogják értékelni, vagy semmibe venni. Ha tisztában vagyunk fogalmainkkal s vezetőinkkel, akkor már egy lépést tettünk előre a demokrácia kialakításában.

A fogalmak talán a leglényegesebbek. A földrajzi helyzetet sokkal könnyebb megérteni, az adottságokat részben utazás közben, részben tanulmányozással lehet megismerni, a vezetőket ki lehet választani. Ez sem könnyű feladat. Többnyire ott kezdődik a baj, ha a vezetők kívülről jönnek, ha nem a nemzet testének szülöttei. Sokkal lényegesebbek a fogalmak, köntöseik a valóságnak. És ha valósággal meg is töltjük, ránk fog illeni. Ha pedig nem,

úgy csak idegen köntös marad az, amelyet idegen kíván és fog ránk erőszakolni. Ez nem eredményezhet mást, mint a demagógok érvényesülését, melyről tudjuk, hogy a külszínt használják fel céljaik elérésére, rá kívánják nyomni a tömegekre akaratukat, amelyet a legkülönbözőbb eszközökkel, informátorokkal, kémekkel dolgoznak meg, s általában azt hirdetik, hogy minden régít el kell törölni új és hamis elméletekért.

Mi a magyar demokrácia, amelyet itt életbe léptetni kívánunk? Nem szégyenlem azt mondani, hogy magam sem tudom! Nem tudjuk azért, mert nem egységes a felfogás erre nézve. Számptalan ember különböző világnézetből kiindulva, mást-mást ért alatta. Az egyik tisztában van a szó eredetével, a másik még azzal sincs. Az egyik tisztában van a kultúra fejlődésével, a másik csak hallja, azt hiszi, követni kell, — de fogalmat alkotni róla nem tud. Talán keret a demokrácia, amelyet meg kell tölteni, ahogyan Lao-Tze mondásával idéztem: a lényeg a közbezárt üres tér. A keretet vehetjük a demokrácia történeti fejlődéséből; vehetjük a Rajnától nyugatra és keletre fekvő államokból; hozzávehetjük a nép lelkületét, kialakulását, történelmét. De tudnunk kell előre, hogy a magyar nép lelkülete sohasem lesz sem nyugati, sem keleti, de semmi esetre sem áll túlságosan közel a nyugathoz. Hallgassuk dalainkat, nézzük táncainkat, az ekénk formáját, használatát, a pásztorkodást, állattenyésztést, vegyük hozzá a házi eszközök használatát. A steppe vidékéhez fekszik hazánk közel, amelyet a háborúk leginkább szoktak végigpusztítani. Némely vidék vadabb, mint a többi. Ebben a háborúban is pontosan azokat a vidékeket pusztították végig, amelyeken a mi történelmi vándorlásunk bezárul. E vonalak szintén nem vethetők ki a történelmi fejlődésből. E rokon vonások azt jelentik, hogy mi talán már az iskolában is hibát követtünk el, mert oly dolgokat hirdettünk, amelyeket nem értünk. Ezeket kell megváltoztatni.

Szokmányhoz tartozó példa: az iskolai könyvekből azt tanultuk, hogy Magyarország azért természeti egység, mert folyói a Kárpátok közt mind befelé folynak a Dunajec

és Olt kivételével. Ilyen ország a világon több nincs. Ennek eredménye az, hogy akárki megy az ország közepéből kifelé, egyik szemével Budapest felé néz vissza. Tanításunk ilyen szempontból hamis volt. Van benne lényeg, de formája rossz. Attól függ, ki és hogyan tanítja, mert meggyőződéssé válik a gyermek lelkében, amely fogékonyabb, mint a tanára, aki tanítja.

Hogy mi az a keret, amely a demokráciát magában foglalja, abban tudnám megfogalmazni: mi az az alkotmányforma, amelyet mi a demokratikus Magyarországon kívánunk? Hol van az az alkotmányforma, amely a nép s az általa kitermelt vezetők közt az egyensúlyt megteremti? Sohasem jó, ha a hirdetés mellett erőszakkal kívánunk valamit keresztülvinni. Az igazi demokrácia nem megfélemlíteni, hanem meggyőzni akar. A meggyőzés ereje sokkal biztosabb: ezáltal nevelhetünk önérzetes embereket, s nem ijedt rabszolgákat. Egy alkotmányos, a nép és vezetők egyensúlyában gyökerező keret megadja a demokrácia igazi értelmét is. Ez kitölti az üres teret, melyet a szobában, a falak közti üres térben, bútorok és személyek töltenek ki. A demokrácia sem pusztán keret, ha megtöltjük önérzetes emberekkel, akik kutatnak a történelmi fejlődésnek megfelelően, a demokratikus gondolkodásnak megfelelően, de nem utolsó sorban a magyar jellegnek megfelelően. A demokrácia talaja nálunk még szegényes. Itt nem volt demokrácia. Voltak demokraták, akik ezzel foglalkoztak, de még széles talaját kell megművelni.

A kor jelleg és korszellem megváltozhatatlan. Ha én ebben a korban élek, akkor kétségtelen, hogy megértve a tudomány és bölcseségből kifejtett tényeket, demokratikus világban élek. Nem tudom, hogy mi lettem volna a XIV. században. Lehet, hogy valamely apátságban élnék mert tudományt akkor ott műveltek. Van tehát kor jelleg és korszellem. Ennek a megértése ma már azért is lényeges, mert az egész világot felöleli, amelynek minden része közelebb jut egymáshoz.

Ebből a kis vázlatból, amely nem akar magasröptű tudományos előadás lenni, hanem pusztán egy képnek a bemutatása, azt az eredményt szeretném levonni, hogy

megértve erkölcsi, tudományos, vallási, bölcséleti vonalon történelmünk folyamán értékeinket, összegezzük számunkra azt, ami jó: azt, amit a magyar művelődés itt tudott ki-művelni. Rámutatok arra is, hogy számához arányítva, igen sok szellemi értéket bocsátott ki más nemzetekhez képest a magyar nép. Ha ezt fel tudjuk használni, akkor ki fogjuk tudni alakítani, ami felé törekszünk: oly egységes nép, nemzet felé, amelynek minden egyes tagja a családon, a társadalmon keresztül részt vesz az állam felépítésében egyforma jogokkal és kötelességekkel s a szerint fog tagolódni, hogy mennyire tudja beváltani a rája szabott kötelességeket. Mert nemcsak jogokat kell követelni, hanem ugyanolyan arányban kell teljesíteni a kötelességeket is. Ez az életforma elvezethet bennünket oda, hogy nem kell többé félnünk a diktatúráktól. A diktatúrának akkor nem lesz talaja. Ne fussunk pusztá külsőségekbe, hanem keressük a belső valóságot, a lényegét, s ezek a magyar történelmi fejlődéssel, művelődéssel vannak szoros összefüggésben. Ha ezeknek a tanulmányozására fordítjuk a legnagyobb gondot, akkor a magyar demokrácia egészséges lesz, s megállja helyét Európában. Abban az Európában, mely majd tág egységgé fog kifejlődni, mert rá kell jönnie minden népnek, hogy a fejlődés folyamán külön-külön élni, egymással hadakozva, nem lehet. Rend szerint a kis nemzetek jönnek rá erre a leghamarabb.

PARASZTSÁG, MUNKÁSSÁG ÉS ÉRTELMISÉG EGYSÉGE A MAGYAR DEMOKRÁCIÁBAN

Tildy Zoltán

A magyarság számára egyetlen történelmi lehetőségnek tartom a teljes és őszinte demokratikus berendezkedést. Pusztá megmaradásunkat is csak ez biztosítja. Az egész magyarságot, a nemzetet, csak az egész magyarság együttes erőfeszítései emelhetik ki mai romlásából, tartatják meg, tehát biztosítani kell a népi erők, a parasztság, munkásság és az értelmiség erőinek szabad útját és szabad érvényrejutását a nemzet életében. A széles néptömegeknek érezniük kell, hogy ügyük a nemzet ügye, de azt is, hogy a nemzet ügye az ő ügyük. _A demokratikus átalakulásnak éppen ezért *komoly realitásokban* kell jelentkeznie, elmagyarázhatatlan tényekben, hogy széles néprétegek mindennapi életükben, sorsuk formálódásában épüljenek bele a demokrácia világába.

Az átalakulás látható és megfogható realitásai mellett nagy értelmi feladat vár ránk: *tudatosítani* mindazt, ami történik, szellemi, lelki értékévé és tulajdonná tenni a realitások célját és értelmét.

Mindezt a fizikai és szellemi dolgozók *csak együtt* végezhetik el: ez indokolja az *egység* szükségességét, a parasztság, munkásság és értelmiség egységességét a demokrácia felé haladó átalakulásban.

Abban, hogy átalakulásról szólok, benne van a mögötünk levő korszak kritikája is. Volt-e demokrácia Magyarországon? Az elmúlt időkben bizony sokszor a megszegyenítés bélyegét sütötték arra, aki magát demokratának vallotta s bűn volt demokráciáról beszélni. A legutóbbi esztendőekben azonban egyesek már kezdték emlegetni, hogy nálunk is demokratikus berendezkedés van. Van parlamentünk s a nép is részese a parlamentáris kormányzásnak. Felmerül a kérdés: teljes törést akarunk-e most a magyar történelmében, teljes megtagadását akarjuk-e eddigi egész történelmünknek, vagy csupán evolúcióról van szó a mai átalakulásban? Én egyiket sem vallom. Nagy tévedés volna szembehelyezkedni az egész magyar történelemmel s azt mondani, hogy a magyarság története most kezdődik. Nem tagadhatjuk meg az egész magyar múltat, a történelmet. Az én meggyőződésem szerint a tiszta demokrácia szándékai, intézményei, metódusai benne élnek a magyar nép lelkében. Ez a nemzet mindig törekedett a maga akaratának az érvényesítésére, az abszolút uralkodók alatt is bele akart szólni sorsának intézésébe, az ország társadalmi és politikai berendezkedésébe. Számtalan bizonyosság van erre önkormányzati törekvéseinkben is. Számtalan ilyen törekvés világítja meg, hogy a magyar nép demokratikus lelkületű, s hogy a demokráciát nem sikerült átvinni az egész nemzet életébe, az nem az ő hibája.

Az én meggyőződésem szerint azonban tisztán evolúciós fejlődésről sem lehet beszélni. Túlnagy és túl elhatározó a lépés, amit megtettünk, vagy amit még ezután kell megtennünk, hogysem tisztán fejlődésről, evolúcióról beszélhetnénk. Őszintén, világosan meg kell mondani, hogy lényegében forradalmi helyzetben vagyunk. Óriási népi erők forradalmi lépéséről van szó, csak arra kell vigyáznunk, hogy ebből ki ne sikkadjon a magyar nép jobbik lelke. Hogy miért nem érhetünk el mindent evolúciós alapon, abban nem a mai demokrácia a hibás. 1848-ban kiszélesült a nemzet fogalma, s felléphetett a nemzet fórumára a magyarságnak az addiginál sokkal szélesebb rétege. De nem tudok szabadulni attól az érzéstől, hogy 1867 óta újra a nemzetszűkítés elve érvényesült. Ha erre a kor-

szakra visszagondolok, nem tudok megszabadulni a mély keserőség érzésétől. Mi lett volna és hová fejlődhetett volna az ország, ha nem érvényesült volna ez a tendencia? 1867 óta mindig ugyanazon társadalmi rétegek alkották a vezetőséget, a parasztság és munkásság nem tudott felvergődni a fórumra.

Az előző 1918-19-es forradalomnak két hibája volt. Az egyik az, hogy az akkori átalakulás nem biztosította a széles néprétegek részvételét, nem kérdezték meg a magyarságot akarata felől. Baj volt az is, hogy csak az ipari munkásság erőire helyezték az ország sorsát. Akik akkor intézték a dolgokat, ma már belátják tévedésüket. Az 1918/19-i forradalom másik hibája az, hogy nem végezte el a gazdasági felszabadítást, hogy megakadályozta a föld-reformot. Az 1920-as titkos választás után a néptömegeket megint visszaszorította az újra bevezetett nyílt választási rendszer, az erőszak és az önkormányzati elv gyakorlati elsikkasztása. A néptömegek gazdasági felszabadítása terén is kevés történt. Keressük az elmúlt idők vétkeseit, ítéletet akarunk mondani, teljes joggal. Ezért rá kell mutatni arra, hogy lényegében egy 25 éves folyamattal állunk szemben. Az elmúlt 25 évnek az volt a tragikus bűne, hogy komoly demokratikus átalakulás érdekében alig tett valamit. Igyekezett megakadályozni, hogy a magyar nép széles rétegei résztvegyenek az ország kormányzásában. Volt ál demokrácia, hirdettük a parlamentarizmust, azzal kormányoztunk, de abban lényegében nem volt meg a nép akarata. Választójogunk, módszeraink nem voltak egyébre valóak, mint arra, hogy a magyar nép széles rétegeit kizárják az ország vezetéséből. A kormányok 25 éven át félték a néptől, az uralkodó rendszer gazdasági és politikai uralmát féltették tőle. A nemzeti katasztrófa után ítéletünket így fejezhetjük ki: tragikus tévedése volt a magyar országvezetésnek, hogy nem tett komoly lépéseket az igazi demokrácia felé, sőt minden erővel megakadályozta a fejlődést. A nemzet széthullott az alatt az idő alatt, társadalmi rétegei nem ismerték egymás baját, vagy pedig szemben állottak egymással. Az értelmiségi rétegek elszakadtak a néptől, falu és város idegenül néztek egymásra. Népünk

nemcsak politikai kisémmizettségben élt, gazdaságilag, emberileg is mély nyomorúságba süllyedt ezekben az esztendőkbén. Szörnyű sorsáról csak a demokrácia maradványai szólottak a parlamentben, s a népi írók, akik közül az egyik könyve végére ezt a tragikus mondatot írta: Két nemzet élt ebben a hazában, mindkettő magyar volt s nem akartak tudni egymásról.

A vezető réteg nem akart tudni s nem tudott a veszendő milliók embertelen küzdelmeiről. Arról, amit én magam is láttam — tizenkétévi együttélésben — az alföldi szegény parasztság házaiban. Arról, hogy éveken keresztül a gazdasági válság alatt alig volt betevő falatjuk, hogy lerongyolódtak, hogy volt ház, ahol a padlót, vagy az utolsó teknőt vágták fel téli tüzelőnek, arról, hogy a nyomorúság vidékein, hatósági megállapítás szerint, az iskolásgyermekek 67%-a volt tuberkulotikus s a betegség oka mindenütt a rossz táplálkozás. A kormányzatok s a vezető rétegek hideg érdektelenséggel nézték ezt a romlást. A magam községében az intelligencia nem is tudott arról, hogy mekkora a nyomor a faluszélen s a parlamentben is túlzásnak tartották az adataimat. A szenvedő milliós tömegek pedig azt látták, hogy maguk és néhány őszinte képviselőjük hiába mutat rá a népet sorvasztó, nemzetet rontó bajokra. Jó lett volna, ha nemcsak pár ember törődik velük, de a magyar értelmiségi rétegek is megtalálták volna a dolgozó milliók kezét.

Ilyen helyzetben érkeztünk el a háborúhoz. Hogy belementünk, az már csak következménye volt a néptől elszakadt politikai vezetésnek. A kormány az ország érdekei elleni politikát folytatott, s a parlament megkérdése nélkül belevitte az országot a legnagyobb tragédiába.

Most vagyunk egy új korszak kapujában. Nem mi vesztettük el az országot. A demokrácia erői nem járultak hozzá a romláshoz. Ezek az erők mindent megtettek, hogy ez a tragédia ne következzen be s most ezekre az erőkre szakadt rá az ország felépítésének feladata. Az újjáépítést mi a demokrácia összefogott tiszta erőire akarjuk bízni. Az egész magyar nép: parasztság, munkásság, értelmiség vezesse az országot. Mindig meg voltam győződve

arról, hogyha a múltban is ez így történik, akkor van evolúció s nincs bűnös háború. Mi legfeljebb abban érezzük magunkat hibásaknak, hogy nem kockáztattunk meg többet.

Az új feladatokra minden magyar erőt össze kell fogni szilárd egységbe, mert e nélkül nem lesz új Magyarország. Egy réteg sem különítheti el magát, mert elkülönülve bukás vár rá. A széthullott nemzetet *egységes nemzetté* kell tenni. Szabaddá kell tenni az utat minden réteg számára a komoly és valódi egység felé, hogy minden megérdemelt helyét megtaláló dolgozó réteg lélekkel és öntudatosan, hittel és bizalommal dolgozhassék a magyar demokrácia megszilárdításán. Csak ezen az úton lehet a szakadékból kimenteni az országot. Tehát a demokráciához az egész nemzet komoly egysége szükséges.

Kaptunk egy nagy történelmi lehetőséget. Tudom, hogy sokan érzik a mindennapi élet gátlásait, s hogy nincsen teljes emberi szabadság. Munkájuk nem futhat oly szabad síneken, mint ahogyan szeretnék, s vannak visszás jelenségek is. De nagyobb távlatok szerint kell megítélni a mai eseményeket, mert van lehetőségünk az ország felépítésére. Hiszen ez a háború számunkra is végződhetett volna katonai megszállással, minden önkormányzat nélkül, mint Németországban. A szenvedések után, amelyeken keresztülmentünk, annyi megalázás után, mai szenvedéseink között gondoljuk csak meg: azok, akiket mi ok nélkül kihívtunk, azok most előlegezett jóindulattal s feltételezve, hogy a magyar nép nem azonosítja magát régi vezetőivel, lehetővé teszik, hogy szabadon éljünk, olyan életformában, amilyent akarunk. Ez nagy felelősséget jelent mindenki számára. Az utánunk következő nemzedék, melynek tagjai itt előttünk ülnek, még nagyobb felelősséget fog átvenni, mint aminő a miénk. Eredményeket értünk el s fogunk elérni a nagy vihar után. Ezeket az eredményeket biztosítani az utánunk következő nemzedék feladata lesz. Megismétlem, amit már mondtam. A demokrácia a nemzet minden erejét maradéktalanul érvényre juttatja, szabaddá teszi az utat minden réteg számára, de

ezzel minden réteg felelősségét is meghatározza a demokrácia megszilárdításának munkájában.

Mi a demokrácia? Szabad *politikai* önrendelkezés, az egész nép részvétele az ország vezetésében. Sokak szerint csak az a demokrácia, mert a jogaihoz jutott nép aztán amúgyis mindenütt berendezkednek. De nemcsak ez demokrácia. A demokrácia a teljes *gazdasági* felszabadulást is jelenti minden réteg, tehát a parasztság, munkásság és értelmiség számára egyaránt. A parasztság nem akarta sem a múltban, sem a jelenben nem akarja az értelmiséget szolgává tenni. Sőt biztos kenyeret és igazi megbecsülést is csak a demokrácia nyújthat neki. Az elmúlt korszakokban nem volt egészséges az értelmiség viszonya a néphez. Nem tudom, tudják-e nálunk, hogy minő sorsot szántak a németek a magyar értelmiségnek. Írtak róla, s már itt is hirdették, hogy nincsen szükség a magyar értelmiségre, mert az ő munkájukat majd elvégzik az itteni svábok s azok a németek, akiket ebből a célból ide fognak küldeni. Ha a németek győznek, akkor elsősorban a magyar értelmiség tűnt volna el a porondról. Csak azok maradhattak volna meg, akik behódolnak s helytartóivá lettek volna a német imperializmusnak. Tudnunk kell mindnyájunknak, hogy a zsarnokságot levertek a szabadság védői. A fiatal magyar demokrácia a gazdasági felszabadítás munkájához fogott elsősorban.

Megalkottuk a földreformot szinte egy hét alatt. A parasztság gazdasági felszabadítása ezzel nincs bevégezve. Mert nem elég, hogy a földet szétparcellázzuk, s hogy a milliók tulajdona az, ami eddig kévéseké volt. Az ezutáni küzdelemben még sok támogatásra lesz szükségük. Olyan politikát kell folytatni a magyar demokráciának, amely biztosítani tudja a parasztság számára munkája gyümölcsét. Ügy kell majd megalkotni törvényeinket, rendeleteinket és intézményeinket, hogy azokkal a parasztságnak lehetőségeket adjunk gazdasági helyzetének megszilárdítására. De az ipari dolgozók számára is meg kell teremteni a gazdasági szabadság biztosítékait. Az iparvállalatokat nem lehet szétparcellázni, de a gyáron belül biztosítani kell a munkásság jogait. Ezen a téren is történtek már

komoly lépések. Fiatal demokráciánk ezen túl megalkotta az országban a maga önkormányzati és önvédelmi szerveit is. Ezek ellen sok a panasz. Mondják, hogy a demokrácia önkormányzati, önvédelmi intézményeiben sok a hiba, visszasság, hogy nem alakult ki a demokrácia belső rendje. Ezzel tisztában vagyunk, s azzal is, hogy a gazdasági feladatok munkájában, a földreformban, az ipari munkásság jogainak kiszélesítésében is vannak hibák. Hat hónap alatt a magyar demokrácia mégis nagy történelmi cselekedetet végzett el. Ha meggondoljuk, hogy forradalomban élünk, van-e jogunk türelmetlenkedni? A forradalmaknak egészen más módszereik is vannak.

A demokrácia azt is jelenti, hogy a politikai és gazdasági szabadság biztosítása mellett a civilizáció, a kultúra I kincseit szét kell osztania a milliók között. Ezeket a kincseket minél jobban szétosztjuk, annál több lesz belőlük. Szabaddá kell tenni az utat a néptömegek előtt a civilizáció és kultúra eredményeinek megszerzésére. Nevelésünket, egész iskolarendszerünket demokratizálni kell. Nagy feladatok várnak ránk ebben a tekintetben, hogy oly intézményeket alkossunk, amelyek lehetővé teszik a népmilliók kultúrértségének kielégítését. Amióta a magyar falvakat járom, s a dolgozókkal együtt élek, számomra legörvendetesebb élmény az a tény, hogy mekkora az éhség a parasztságban s az ipari munkásságban a kultúra iránt. A kultúrigényt és éhséget a legtöbb helyen s a legtöbb rétegben már nem is kell felkelteni, önmagukat nevelik, tanulnak és úgy akarják élvezni a legmagasabb irodalmat és más értékeket. Tehát hozzá kell őket juttatni. Kulturális belső fejlődésnek és forrongásnak gyöngyszemeit látjuk azokban a népi mélységekből feltört írókban, akik felemelkedtek az egész nemzet értékeivé. A parasztság és munkásság gyöngyözte ki őket magából. Oly talajból, amelyben nincs ilyen mély és igazi kultúrforrongás, nem emelkedhettek volna ki. Legyünk boldogok, hogy nagy kultúrfeladatokban most olyan lehetőségeket s olyan munkaterületet kapunk, amelynél szebbet és nagyobbbat nem kapott még magyar nemzedék.

Társadalmi egyenlőséget is jelent a demokrácia. Társadalmi egyenlőség alatt az igazi emberi egyenlőséget értem. Meg kell tanulnunk, hogy ezen a téren valóban új világ köszönt be a maga követeléseivel. Ember és ember közt valóban nincs különbség: ennek az egyenlőségnek életté kell válnia. Társadalmi kiegyenlítődéskor lesz Magyarországon, ha majd nemcsak az értelmiség „hajlik” le a néphez, hanem minden egyszerű dolgozó ember, „ha az élet bármely viszonylatában találkozik értelmiségi emberrel, önmaga is érezni fogja, hogy nem felülről néznek le rá”. A vidéki intelligencia eddig mérhetetlen távolságban élt a néptől. Társadalmi egyenlőség akkor lesz, amikor majd egymás sorsáról többet tudunk, amikor mások élete nem közömbös számunkra.

A demokrácia *etikai tartalmáról* a következő előadásban Jánosi József professzor úr fog szólni. Ezért én itt csak a módszerekre szeretnék rámutatni. Világosan megmondom, hogy csak annak az embernek a demokratikus meggyőződésében hiszek, akinek a módszerei is demokratikusak. Mert ha a módszer elválk a hirdetett eszméktől, akkor valahol baj van. A módszerekből lehet megítélni, hogy kivel van dolgom. A demokrácia módszerei tiszták, világosak, őszinték, emberségesek. Ha a módszerekben megsértjük a demokrácia eszméit, akkor vétkezünk a demokratikus átalakulás folyamatossága ellen, s megrendítjük a hitet a tömegekben abban a tekintetben, hogy igazi demokrácia indult meg. Ezért hangsúlyozom mindenkéféleképp, hogy nagyon kell vigyázni a módszerekre. A szegény milliók lelkébe csak tiszta módszerekkel juttathatjuk be a demokráciában való hitet, s ha ezt nem tesszük, akkor megrendítjük a hitet, hogy valóban demokráciát akarunk-e. A demokrácia közmegegyezést jelent. Lehetnek különböző nézeteink kulturális, gazdasági s egyéb kérdésekben. Demokratikus berendezkedés az, amikor különböző felfogású emberek leülnek egymás mellé és értelmi és etikai eszközökkel igyekeznek különböző véleményeikből megteremtteni a megegyezést, s azt aztán minden esetben érvényesítik is. Ha az új demokrácia valamiben fogyatékos, akkor az eszközeiben is az. Egyes társadalmi rétegein-

ket a fasiszta korszak szelleme annyira átjárta, hogy bár keresik a demokráciát, fasiszta módszerekkel dolgoznak. A magyar demokrácia munkájából ezt kell elsősorban kiküszöbölni, hogy meg ne rendüljön a hit abban, hogy valóban demokráciát akarunk.

Látom a nehézségeket. Végigjártam a felszabadult ország területét, láttam a gazdasági leromlást, láttam, hogy iparunkat csak a munkásság hősie erőfeszítései tudták elindítani, látom, hogy a földművelést a parasztság önfeláldozó munkája viszi előbbre, ismerem az erkölcsi romlást, a megszaggatott ország és nemzet ezernyi baját. Minden romlást számba veszek, a nemzeti becsületünkön esett csorbát is felmérem. Sokszor volt már úgy az elmúlt esztendő küzdelmei alatt, hogy szinte lemondtam Magyarország nemzeti létének lehetőségéről: mégis ma, amikor látom, mennyi erő mozog, mennyi jószándék él a nemzet életében arra, hogy a különböző társadalmi rétegek valóban becsülettel megtalálják egymást, mikor mindezeket látom, nem a szólamokban élő, hanem a valósággá tehető egységet a parasztság, munkásság és értelmiség között, akkor csak azt mondhatom, hogy törhetetlenül hiszek abban, hogy fel tudjuk építeni az országot, s meg tudjuk teremteni a magyar jövő szilárd bázisát. A mostani forradalom le fogja ereszteti gyökereit a széles népmilliók lelkébe s az igazi magyar történelembe. A forradalmi cselekmény ékkel induló demokrácia majd megteremti a maga rendjét. Ehhez mindnyájunknak mondhatatlan áldozattal kell hozzájárulnunk, s még eggyel: *történelmi látással*, tehát nem a napi bajokat, gondokat nézve, hanem messzi távlatokat keresve. Minden jó magyar erőt: a parasztság, a munkásság, az értelmiség erőit összefogva, történelmi szemlélet horizontja alatt munkába állítva teremthetünk újra országot. Olyan lesz ez az ország, amilyenné a magyar demokrácia erői építik.

PARASZTSÁG ÉS DEMOKRÁCIA

Veres Péter.

Évezredek óta keresik az emberek legjobbjai azt a közösségi és társadalomszervezési formát, amelyben az ember — hitük szerint — boldog és megelégedett lehetne. Eddig még nem találták meg. Egyáltalán felmerül a kérdés: lehet-e olyan közösségi rendszert találni, amely mindenkit kielégítene? Ezt itt most nem kutatom, mert messzire vezetne, csak annyit mondok: akár lehet, akár nem, de ha hiszi valaki és utána sokan hiszik, hogy lehet s hogy ez a rend éppen a demokrácia, akkor már ez a hit is olyan történelmi erőt jelent, amelyet számításon kívül hagyni nem lehet. A pesszimista tudós mondhatja és bizonyíthatja az ellenkezőjét (a demokrácia azért is jó, mert ezt is megengedi), van is benne sok igazság, amit elmond. De vajjon jobb-e az ő tagadása amazok hiténél? Amíg a jobb közösségi és társadalomszervezési formákban való hit megvan az egyes emberekben, ez a hit mindig történelmi alakító erő lesz az emberiség életében. Minden egyes ember boldogulni kíván s ha úgy érzi, hogy ebben a közösség vagy a közösség akaratát kisajátító állam akadályozza, akkor szövetkezik a hozzá hasonlóan boldogulni és érvényesülni akaró emberekkel és így együtt harcolni fognak a jobb társadalmi rendért. Ez a harc függetlenül attól, hogy mit gondol róla a pesszimista tudós: a történelmi mozgás legnagyobb tényezője.

A jó rendnek, az emberek hite szerinti jó rendnek a testvériség és egyenlőség lehetne a tartalma és a szabad-

ság lehetne a formája. Ezt még eddig nem sikerült megvalósítani. Évezredek óta a népek félelemben és reménytelenségben élnek. A konzervatív erők azt vallották és a reakciós erők ezt alkalmazták, hogy *„aki elég erős a hatalom megszerzéséhez, az legyen erős a megtartásához is és ehhez minden eszköz jó és ehhez minden csak eszköz.* Eszköz maga a társadalomszervezési forma is. Eszköz akár maga a formális demokrácia is, ha és amíg megfelel. Amikor a demokrácia már nem megfelelő módszer a birtokonbelüliek uralmának a biztosítására, akkor megszüntetik és diktatúrát, egyéni vagy osztálydiktatúrát, vagy mint legújában: pártidiktatúrát állítanak helyébe. (Lásd: olasz és német fasizmus.)

Az igazán életrevaló politikusok mindig így gondoltak és így cselekedtek. Aki valamely eszme gőzében elmerült és eszmei gőzétől nem látta a történelem valódi erőit, nem látta meg a tömegek mozgásának a törvényszerűségeit, az előbb-utóbb elvesztette a hatalmat. Az okatlan zsarnok és a vak fasiszta hamarosan megbukik, az okos reakciós és a bölcs konzervatív sokáig uralkodik. Olyan demokratákat, akikben okosság, bölcsesség, erkölcsi szilárdság és eszmei tisztaság párosult volna a vezetni tudással, igen keveset láttunk és ezeket is leverték az előbb említett reakciós és konzervatív erők. Vagyis a demokrácia ügyében még mindig a próbánál tartunk. (A nyugati demokráciákat nem tartom végső és befejezett formának. Egyrészt mert összeszövődnek imperialista hatalmi célokkal, másrészt mert belső feszültségeik, osztály- és pártharcok nem állították végső próba elé az ottani birtokonbelüli osztályokat. Ha majd választaniuk kell a demokrácia és a hatalom között és a demokráciát választják és lemondanak a vagyon és a hatalom erőszakos védelmezéséről és engednek a néptöbbségek: akkor elhiszem, hogy ez már a demokrácia.)

*

De térjünk a saját dolgainkra. A magyar népnek a történelem folyamán még nem volt alkalma, hogy megteremtse a neki megfelelő közösségi formát, de még csak arra sem,

hogy igazán kipróbálhassa, hogy melyik milyen és hogyan felelne meg neki. Kész formákat vettünk át ezer év óta s azokat próbálgattuk jól-rosszul alkalmazni. Inkább rosszul, mint jól, mert sohasem volt olyan forradalmunk, amely a megkövesedett formákat teljesen összetörte volna és így a reformok nem hozták meg soha a megifjító belső mozgást a magyar közösség életében.

A legutolsó ilyen kész forma a nyugati liberalizmus volt. Nem kell elmondanom, hogy milyen kevésbé sikerült ezt is meghonosítani. Mindenki tudja, hogy Magyarországon a feudális erők egészen mostanáig uralkodtak, már pedig milyen liberalizmus az, amelyik történelmi nagy ellenfelének, a feudalizmusnak az árnyékában élhet.

Ebben a félliberális félfeudális rendszerben próbálgatták a demokratikus erők, hogy mit lehetne csinálni. Tudjuk: nagyon keveset lehetett, a magyar nép soha nem juthatott el odáig, hogy sorsa intézésébe alkotmányosan beleszólhatott volna. Az utóbbi időkben már még a legalsóbb önkormányzati testületekben sem volt szava. Még a falusi bíró megválasztását is a főszolgabíró irányította, mert a nép csak azok közül választhatott, akiket ő előre kijelölt.

A népnek végül már csak annyi joga maradt, hogy csürhést, csordást vagy csőszt választhatott felsőbb beavatkozás nélkül, de még ezeknek a megtartásába is beleszólt a hatalom. A legutolsó önkormányzati szerv, a falusi legeltetési társulat is állami ellenőrzés alatt állott már és ha valamelyik csősz kinn a határban goromba volt az ismeretlen hivatalbélivel, avagy a csordás hajnali három órakor szemtelenül fel dudálta a község urait, a jegyzőt vagy az őrsparancsnok feleségét és ha ezért szidást kapott és visszafeleselt, elbocsátották. (Eseteket tudok ilyenent.)

Bizony, utoljára már csak olyan demokratikus jogai maradtak a népnek, hogy a saját vállalatában szakmáiban dolgozó kubikoscsapat maga határozhatta meg, hogy másfélóra ebédszünetet tartson vagy csak egyet, hogy munka előtt reggelizzen-e vagy munka közben és hogy délután tartson-e uzsonnát, de azt, hogy saját jószántukból bevezessék a nyolcórás munkaidőt, már nem jó szemmel

nézték a nagyvállalkozók, mert rászoktatták volna a többieket is a rövidebb munkaidőre.

Azt azért nem lehet mondani, hogy népünkben semmi demokratikus jogérzet nem volt. Igaz, hogy inkább csak egészen primitív formában, úgyszólván messianisztikus vágyakozás formájában élt a demokrácia, az egyenlőség, a testvériség, szabadság eszméje. Ha ezt az elemi demokratikus jogérzetet megsértették, a paraszt azt mondta, vagy hangosan szemtől szembe, vagy magában dörmögve, hogy *„senki sem jött sarkantyús csizmában a világra”*. Hány-szor kellett a paraszt emberi jogérzetét megsérteni, amíg ez a közmondásszerű jogfelfogás kialakult benne?

Aztán a demokrácia tényleges alkalmazásának is adódtak itt-ott apró lehetőségei. A legkisebb falusi önkormányzati testületekben, a legeltető társulatokban vagy a földbérlő, esetleg munkavállaló társaságokban, ha sokáig folyt a vita valamilyen kérdésen, a végső kívánság: *„többség dönt”*. Ez azonban nem valami liberális vívmány, nem a legújabb idők eredménye, hanem ellenkezőleg, a régi jobbágyközségek önkormányzati életének a maradványa. Mert a jobbágy községeknek parancsolt ugyan a földesúr, de hogy a parancsot hogyan hajtják végre, a terheket, kötelességeket hogyan osztják el, a vagyonadót és véradót hogyan adják és kik adják, a községet és az egyházközséget hogyan tartják fenn stb. stb., ez a parasztok dolga volt. Az államhatalom és e polgári jogrend még akkor nem volt úgy megszervezve, hogy a paraszti önkormányzatok segítségét nélkülözhatték volna. Felülről zsarnoki volt a nyomás, de belül valamelyes demokratikus kiegyenlítődés folyt. Persze, sokszor a szegény zsellérek rovására és a gazdag jobbágyok javára, de ez már minden demokráciának átka és veszedelme. Fel csak úgy lehet kiemelkedni, ha maga az állam is demokratikus lesz.

*

Ha az állam is demokratikus lesz? A történelemben első eset, hogy ehhez nemcsak reményünk, hanem szabadságunk és erőnk is van. Hogy azonban milyenek az esélyeink, milyenek a tömegeink, arról előzőleg egy kis számvetést kell csinálni.

Nézzük először köznemességünk maradványát és a vele összeforrott nemzeti középosztályt. Belülről nézve demokratikus réteg. Közvetlen, pajtáskodó, jogaihoz, társadalmi rangjához ragaszkodó. A sok szolgálalkúság mellett is, ami egyes tagjaiban megnyilvánul, egymással szolidáris, összetartó réteg. De ez nem demokrácia, hanem kaszt-szolidaritás és bratyizás. Egymásközt pajtáskodó, a hivatalos formákat könnyenvevő, de kifelé és befelé elzárkózó, fölényes, sőt gőgös ez a hivatalnoki kaszttá zsugorodott köznemesi osztály. Ilyen kaszt-demokrácia volt a történelemben a görög és római demokrácia is, amely helóták és rabszolgák seregein uralkodva, egymásközt demokratikus módszerekkel és jelszavakkal harcolt a népek fölötti uralomért. Erre a bratyizó demokráciára hát most nem lehet számítani. A parasztság és a munkásság ezt nem is tűri tovább és a középosztálynak lefelé uralkodó, felfelé szolgáló kasztból dolgozó értelmiséggé kell átalakulnia.

Polgárságunk demokráciája sem sokkal különb ennél. Magyar polgárság nincs is, vagy csak olyan szórványokban, hogy mint demokratikus tömegező nem számíthat, a németből vagy zsidóból lett polgárság meg nem volt annyira beleforrva a magyarságba, sem a népbe, sem az államba, hogy történelmi hivatását, a nemzet demokratizálását keresztülvihette volna. Mint kisebbség önmagában zárt s némileg demokratikus formákban élt, a felsőbb osztályok, de még a nemzeti középosztály felé is szolgálai alkalmazkodást tanúsított, a parasztság felé közömbös és idegen úri rend volt. A legtöbb kapcsolatot és demokratikus formát a városi kispolgárságon keresztül az ipari munkásság felé mutatott, de mint tudjuk, ezzel sem vált történelmileg jelentős demokratikus tényezővé.

A parasztságról már mondtam, hogy legfeljebb csak az ősi jobbágyközségi önkormányzat maradványaképp található itt-ott egy kevéske demokratikus szokás, de mégis a módos parasztság és a civis parasztság valami demokratikus jelenségeket mutat. Ez azonban szintén csak kaszt-szerű, néhol már — különösen az alföldi parasztvárosokban — „*dzsentroid*” jelleggel. A gazdag parasztsztrók egymásközt közvetlenek, testvériesek, barátkozók, fiaik, lányaik

együvé járnak bálozni és egymásközött házasodnak, de lefelé, a szegényparaszti tömegek felé elzárkózók, vagyis éppen olyan uralkodóosztályt jelentenek a parasztságon belül, mint a nemesség volt az egész nemzeten belül.

Az ipari munkásság, de annak is csak szervezett, harcos élcsapata volt az egyetlen demokratikus erő Magyarországon, amely nemcsak akarta a demokráciát, hanem harcolt is érte. Az ipari munkásság segítette a földért harcoló agrárszocialista mozgalmakat is. Az ipari munkásság küzdött az egész nemzet demokratizálásáért és közte a parasztság politikai és gazdasági felszabadításáért is, mert tisztában volt vele, hogy ő maga nem elég erős ahhoz, hogy akár a szocialista, akár a demokratikus reformokat keresztülvihesse. Szolgákra, koldusokra, rongyosokra és éhesekre nem lehet demokráciát építeni. Hiába volna választójoga annak a parasztnak, akinek nincsen munkája, nincsen kenyere és nincsen csizmája, szolgának, szegénynek, semmi embernek érezné magát.

Maga a nagy paraszti tömeg szolgaságban, testi-lelki elhagyatottságban és reménytelenségben élt és a gondolkodása is ehhez idomult. Ahogyan az elején mondtam, demokratikus eszmék csak messzianisztikus vágyak alakjában élhettek a parasztban, ezek úgyszólván csak a lélek ünnepnapjain nyilatkozhattak meg, a közönséges hétköznapokon a paraszti tömeg szolga volt és a szolgaság világképét és életérzését hordozta magával. Mert a szolgaságnak is vannak „igazságai”. Ahogyan a szabadságból a nép csak egy pár közmondást ismer, úgy a szolgaságnak is megvan a maga paraszti bölcselete, amelynek ilyen „igazságai” vannak: *„urak mindig voltak és mindig lesznek”, „az úr a pokolban is úr”, „szegény ember sorsát boldog Isten bírja”* stb. stb. Vagyis, ha az emberek nem élhetnek a szabadság és egyenlőség világos eszméivel, akkor póteszmék fejlődnek ki bennük, amelyek az elviselhetetlen sorsot elviselhetővé magyarázzák. Sokat lehetne erről beszélni, sokat kellene is beszélni, hogy az egyházi és a világi hatalom végig az egész történelem folyamán hogyan építette erre a fáradt paraszti szolgabölcséletre népnevelő és népkormányzó politikáját. Akármennyire lélektelen tömegnek lát-

szik is a szegény paraszti és munkásnép, mégis szükséges volt mindig, hogy ez a tömeg ne csak a fizikai erőszaknak engedelmessé váljon, hanem lélekben is meg legyen győződve arról, hogy az ő sorsa Istentől ered és örökkévaló. S a szegény nép maga is hajlott arra, hogy higgyen a sorsa örökkévalóságában. Az egyén élete rövid, a hűbériség és az önkény uralma hosszú, vajjon a fáradt ember nem joggal hihette-e, hogy ez az élet és ez a rend örökkévaló. Így alakult ki a népben a szolgabölcselet, így alakult ki a „*mindig így volt, mindig így lesz*”.

*

Ilyen sorsban és ilyen szellemi nevelésben élő tömegekkel kellene most nekünk demokráciát építeni. A” jószándékban nincs is hiány. Lépten-nyomon reakcióról és demokráciáról beszélünk. De hogy ebből ne legyen megint megunt jelszó-csúfság, a demokráciát intézményesíteni kell. Ez az első lépés. Az a bratyizó demokrácia, ami uralkodó kasztjainkban belül volt eddig, nem alkalmas arra, hogy az egész nép a magáévá tegye. Ezeket fel kell oldani és a megszervezett társadalom a valóságos anyagi érdekei és a valóságos világnézeti eszméi szerint szervezkedjen újra. És majd csak így kerüljön egymással szövetségi vagy ellenséges viszonyba, mint egyenlő jogú és rangú társadalmi tömegszervezet. Hadd harcolják meg az emberek az egyéni és társas érvényesülés útját. Csak így vehetik igazán tudomásul egymást. Így ismerhetik meg egymás érdekeit, eszméit és — erejét. Így lehetnek reálpolitikussá. A messzianisztikus egyenlőség- és testvériség-vágyból így juthatnak el oda, hogy megértik: a demokrácia nem azt jelenti, hogy mindnyájan mindenben egyenlők leszünk, hanem azt, hogy *mindenkinek egyenlő joga legyen a benne levő különbségek érvényesítésére*. Az ember sem testileg, sem szellemileg nem egyforma és nem is lesz, de ne is legyen soha. De hogy a valóságos egyéni képességek és különbségek érvényesülhessenek, meg kell szüntetni a vagyoni, kasztbeli, hatalmi előjogokat, amelyekkel ma a hatalmasabbak élnek és amelyekkel félretaszítják a szegényebbeket, de főleg a parasztokat és munkásokat.

A demokrácia intézményesítéséhez azonban csak az első lépés a szervezkedési és sajtószabadság és csak eszköz a polgári és állampolgári jogegyenlőség. A demokrácia intézményes jogok nélkül csak pusztá és múló szólam lehet, de az intézmény is csak forma még, amelyet tartalommal: az emberi lélekbe begyökerezett jogérzettel megtölteni a sokkal nagyobb feladat. És itt érkezünk el oda, hogy milyen legyen a magyar demokrácia, milyen lelki és magatartásbeli formák uralkodjanak a magyar nép demokratikus intézményeiben.

Világosnak és egyszerűnek látszik a válasz: vannak már Európában és a világon demokrata népek, kövessük őket. Helyes: formákban, intézményekben és történelmi perspektívában mindenesetre. De vigyázzunk: mert *minden igazi demokrácia szerves történelmi eredmény*. A magunk demokráciáját magunknak kell megteremteni és magunknak kell megszervezni érte. Nem mintha mi ebben is különben és végzetesen másfélék volnánk, mint a többi népek, nem mintha itt is újra el kellene mondani, hogy: „extra Hungáriám non est vita...”, hanem egyszerűen arról van szó, hogy a demokrácia pedig nem szólam és nem keret, *hanem élet, vagyis hatás és kölcsönhatás egyszerre* és csak magunkból indulhatunk ki. Magunkból: vagyis szolgalelkű és kasztszerűen zárkózott és belül bratyizó osztályainkból.

Másik szempont: állítólag minden embernek külön lelke van. És minden nemzetnek a külön lelkekből összetevődő külön lelki színe van. Azt mondják, a magyar népnek is ilyen külön lelki színe van. Én ezen most nem vitatkozom, de ha ezt sokan hiszik, ha tömegek hiszik és vallják, akkor már ezzel a hittel is ilyen külön lelki színek van, mert ez azt jelenti, hogy ez a nép akar és tud másoktól különbözni. így esik jól neki.

Mindenesetre meg kell gondolni, hogy a stílus, a belső életritmus, az emberek egymáshoz való viszonya, tárgyiakban és lelkiekben milyen legyen ebben a magyar demokráciában. Én magam is erősen gyanakszom, hogy a szolid és hideg udvariasság, a nyugati népek „mister” és „monsieur” demokráciája a mi népünket nem elégítené ki. Én úgy érzem, hiába hívnánk mi minden embert, minden cse-

lédet Kis úrnak és Nagy úrnak, hiába tartanánk és tartatnánk be szigorúan az emberek egymásközti viszonyában a francia és amerikai emberi jogok formáit: ez a mi népünket nem elégítené ki. Én úgy érzem: a magyar közvetlenebb, melegebb nép, a formára keveset ad, nem tud elég kicsinyes és aprólékos lenni a formai demokráciához, de hogy milyen és milyen forma lenne jó neki, arról semmit sem tudunk, hagyjuk hát, hadd alakítsa ki maga kedve és ízlése szerint. Én magam is tapasztaltam egyszer-másszor, ha véletlenül másodosztályú utasok közé kerültem, hogy ez a szegény magyar középosztály milyen idétlen és nevetséges lesz, ha nyugati formákat akar betartani. Képes elülni sötéten és hallgatagon egy vasúti kocsiban és egyebet nem mer szólni, mint hogy bocsánat, ha véletlenül a kabátja hozzáért a szomszédjához, de megszólalni nem mer, mert nem mutatkozott még be. Ugyanezek az emberek ott-hon vagy a hivatalban pajtáskodó, szinte már túlzott közvetlenséggel viselkednek egymással. Viszont a mi paraszt-ságunk vásárban, vasúton vagy katonaságnál hihetetlen gyorsan és minden formáság és undok udvariasság nélkül szóbaáll egymással. De nemcsak szóbaáll, hanem el is hallgat, ha nincs mondanivalója. Míg a művelt ember meg nem mer elhallgatni, mert ez udvariatlanság. Mindez nem nagy dolog, de nevetséges nyomorúság, élő példa ahhoz, hogy a mi demokráciánk még csak ezután születik meg és a forma csak úgy telik meg tartalommal, magyar demokratikus tartalommal, ha önmagunkat adjuk, vagyis merünk azok lenni, akik vagyunk: magyarok, magyar emberek.

*

Ismétlem: a sorrendben az első a demokrácia intézményesítése emberi és állampolgári jogokban. Hogy ez az intézményesítés lélekkel, emberi tartalommal teljen meg, ahhoz szabadság szükséges, a próba szabadsága: ne erőltessünk a népünkre semmit, még a jól bevált külföldi példákat sem, ne erőltessük még csak hangzatos propagandával se. Hagyjuk csak a népünket, hogy maga teremtsen meg a közösségi formákat és maga töltsen meg tartalommal. Ehhez a nép vezetői, párttitkárok és értelmiségi emberek

szellemi és tárgyi segítséget szolgáltatassanak. Elsősorban a népünk primitív jogfogalmait kell feloldani. A magyar paraszt még nem nagyon tudja különválasztani az embert, a felebarátját a társadalmi szerepkörtől, amit a közösség ráruházott. A mi népünknek még rosszul esik, ha a kedves komáját, akit tegnap a ház előtt a kislócán komának szólított, ma már a hivatalban bíró úrnak, vagy akár ha bíró elvtársnak kell szólítani. A magyar parasztság jogtalan tömeg volt az egész történelem folyamán és — kevés kivételtől eltekintve (lásd ci vis városok, székely, hajdú, jászkun közösségek stb.) — nem alakulhatott ki benne az élet és a társadalom jogi szemlélete. Népünk nem tudja különválasztani a „*politikai személyt*”, a *jogi személyt*, a *társadalmi személyt* az embertől, az egyéntől, a Kis Pétertől és Nagy Jánostól. És nem tudja különválasztani állampolgári szerepkörét más közösségi szerepköröktől. Nem tudja különválasztani, hogy mikor szakszervezeti, mikor pártszervezeti, mikor szövetkezeti és mikor egyházközségi tag. Összekeveri a dolgokat és mert messzianisztikus igénnyel nézi a közösségeket, ha ott rosszul mennek a dolgok, illetve nem az ő igénye szerint mennek, akkor a személyen keresztül az eszmét is megtagadja és otthagyja a közösséget.

A demokrácia intézményesítéséhez tehát az első lépés, hogy közösségi vezetőink, hivatalban és hivatalon kívül, éppúgy, mint a párttitkáraink, igyekezzenek nehéz, áldozatos nevelőmunkával feloldani ezt a primitív jogképzetet és kifejleszteni népünkben a modernebb, differenciáltabb jogszemléletet. Válassza külön az embert a közösségi szerepkörtől. Ne úgy, hogy ne nézze az egyiket erkölcsi szemmel, hanem úgy, hogy *nézze mindegyiket dialektikusan, egymással való kölcsönhatásában.*

Egyszóval és röviden: a demokrácia élet legyen, vérző, mozgó, eleven, megszenvedett élet. Így telnek meg a kisebb közösségeink tartalommal, valóságos magyar demokráciával. Az egyén és a közösség valóságos egymásrahatásából születik meg az olyan forma, amely nemcsak forma, hanem lélek is van benne.

Hogy az ilyen demokrácia megteremtésének megvan-e ma már az előfeltételei? Nem, nincsenek. Még csak a kezdetén tartunk s nehéz munka vár ránk. Én magam nem is hiszem, hogy a mai osztálytársadalomban megvalósítható volna. A mai polgári demokrácia csak a lehetőséget adja meg hozzá. A harc és a harcolnitudás lehetőségét, a demokratikus közösségi szervezetek kiépítését, a demokráciában való mozognitudás lehetőségét.

A. France így jellemzi egyik írásában a polgári demokráciát: *„A törvény szent egyenlőséggel megtiltja a koldusnak és a milliomosnak egyaránt, hogy a híd alatt háljon ...”*, mi pedig hozzátehetjük, hogy ugyanilyen szent közömbösséggel nem törődik vele, hogy hogyan és miért lesz az egyik ember koldussá, a másik milliomossá. De nekünk törödni kell vele, mert másképp sohasem lesz demokrácia, de nem is lesz egészséges és szabad magyar nép. Szolgákból, szegényekből, rongyosokból és mezítlábasokból sohasem lesz igazi emberi közösség, ha mindenkinek választójoga lesz is és ha a törvény előtti egyenlőség akár milyen pontosan szabályozva lesz is. Azt a függést, ami az egyes embert a közösséghez köti, közvetlenné kell tenni: minden egyes ember, dolgozzon bármilyen munkakörben is, elsősorban a közösség, a nemzet és az állam felé legyen felelős. Ha azonban a kenyerét, de még a munkáját is gazdájától, munkaadójától kapja, akkor kénytelen ahhoz alkalmazkodni és jogai és szabadsága csak a politika ünnepein — gyűlések és választások idején — érvényesülnek. Az élet hétköznapjaiban pedig szolga, munkás, alkalmazott marad minden egyes ember, aki nem vagyonos. A polgári demokráciában csak a vagyonos ember az igazán szabad ember. És ez a szabadsága nemcsak az egyéni mozgásában érvényesül, hanem abban is, hogy mások mozgását, munkáját, gondolkodását a saját akarata irányában mozgathatja. Kezében a sajtó, a szórakoztatóipar, a tanítás és a munkahely. Utódai azok lesznek, akik öröklött vagyonukból eredően öröklik a szellemi és hatalmi helyeket is. Ez előbb-utóbb a demokrácia megromlására vezet, mint a történelem folyamán mindenkor. A demokrácia a személyi szabadságot úgy tudja biztosí-

tani, *ha mindenki azzá lehet, ami akar és amivé tud lenni*. „*Ami akar*”: ebben benne van a személy szabadsága, akarat, küzdési és tanulási joga, „*amivé tud lenni*”: ebben meg benne van a közösség ellenőrző szerepe és ereje, amellyel leméri a törekvő egyén képességét, tehetségét, becsületét, közösségi használhatóságát.

Az a demokrácia, amit itt látunk, még ma nem ilyen demokrácia. Rajtunk múlik, hogy ilyené legyen. Ehhez — amint mondtam — első lépés a demokrácia intézményesítése, az egyéni és társas jogok és köteleességek törvényes biztosítása, hogy a nép megszokja, hogy az ország az övé és résztvegyen a dolgaiban. A második, hogy az így kialakuló demokratikus pártküzdelmekben és gazdasági érdekharcokban a magyar nép saját természete bontakozzon ki, hogy harcolni is a maga módján tudjon, hogy úgy mozogjon a demokráciában, mint a hal a vízben, egyszóval, hogy az intézményes keret élettel, magyar élettel telítődjön.

Hogy az így kialakuló demokrácia meg ne torpanjon, hogy visszaesés, ellenforradalom ne keletkezzen, az érdekelt pártok vezetőinek és a nemzet igazi értelmiségének népünk valóságos életérdekéhez és népünk valóságos természetéhez, ízléséhez és észjárásához kell alkalmazkodniuk, hogy belülről a népből kiindulva vihessük keresztül intézményekben és lelkekben az egyformán szükséges változást. Másképp nem lehet. Másképp reakció, ellenforradalom, bukás és újabb magyar katasztrófa, újabb történelmi szerencsétlenségek várakoznak ránk. Vagyis végső szavam: nemcsak harcolni kell, hanem *harcolni tudni* is kell!

Kiadásért felelős: Hajnal István.

46.113. — Egyetemi Nyomda, Budapest. (F.: Thiering Richárd.)